

**ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ - ΤΜΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ**

**«Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΚΑΙ Η ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ
ΤΗΣ ΣΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ».**

**“BOOKBINDING AND SEMIOTICS
THROUGHOUT THE YEARS”**

Εκπόνηση: Αικατερίνη Σκύφτα

Επόπτης καθηγητής: Ι. Ιωαννίδης

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2017

“You Can't Judge a Book by Its Cover”

(Englishidiom)

ή μήπως θα έπρεπε ;

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	7
ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ:	7
Abstract	8
KEYWORDS:	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1. ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ – ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΣΗ: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΣ 11	
2. ΓΡΑΦΗ – ΒΙΒΛΙΟ – ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ : Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥΣ	12
2.1 Η ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ	15
3. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ	28
3.1 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΩΝ	31
3.1.1 Η ΡΑΦΗ ΤΩΝ ΤΕΥΧΩΝ	31
3.1.2 ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ	31
3.1.3 ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΡΙΑ	32
3.1.4 ΚΑΛΥΜΜΑ – ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ	33
3.1.5 ΤΑ ΚΛΕΙΣΤΡΑ	35
3.1.6 ΚΑΡΦΙΑ ή ΚΕΦΑΛΟΚΑΡΦΑ ή ΓΟΜΦΟΙ	35
3.2 Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ	36
4. ΟΙ ΙΣΛΑΜΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΕΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ 37	
4.1 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΙΣΛΑΜΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΩΝ	40
4.1.1 ΣΥΡΡΑΦΗ ΤΕΥΧΩΝ:	41
4.1.2 ΞΑΚΡΙΣΜΑ	41
4.1.3 ΚΕΦΑΛΑΡΙΑ	42
4.1.4 ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΚΑΛΥΜΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ	42
4.2 ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΙΔΡΑΣΗΣ ΤΩΝ ΙΣΛΑΜΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΩΝ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΙΚΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΩΝ	44
5. ΕΥΚΑΜΠΤΗ ΧΑΡΤΙΝΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ	46
5.1 ΤΕΧΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	47
6. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ	50

6.1 ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ	56
6.1.1 Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΩΣ ΕΡΓΟ ΤΕΧΝΗΣ	58
6.1.2 Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΩΣ ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ – ΔΩΡΟΥ ΚΑΙ ΩΣ ΣΥΜΒΟΛΟ ΕΞΟΥΣΙΑΣ	59
6.1.3 Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΑΠΟΤΕΛΩΝΤΑΣ ΜΕΣΟ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΜΗΝΥΜΑ	60
7. ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ	62
7.1 ΒΑΣΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	64
7.2 ΤΑ ΚΥΡΙΑ ΕΙΔΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ	66
7.3 ΤΑ ΔΕΡΜΑΤΑ	68
7.4 ΟΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ	70
7.5 ΟΡΟΙ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ ΝΑ ΚΑΝΟΥΝ ΜΕ ΤΗΝ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ	71
7.6 ΕΡΓΑΛΕΙΑ – ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ	73
7.7 ΣΤΑΔΙΑ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ	74
8. ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ & ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ	75
8.1 ΑΙΤΙΕΣ ΒΛΑΒΗΣ:	77
8.1.1 ΣΥΝΗΘΕΙΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΕΣ:	77
8.1.2 ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ – ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ	78
8.1.2.1 Αποθήκευση στα ράφια:	80
9. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ	81
10. ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	82
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	86
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	99

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η αφετηρία της ενασχόλησής μου με τη θεματική που πραγματεύεται η παρούσα εργασία, «Η Βιβλιοδεσία και η σημειολογία της στο πέρασμα των αιώνων», ανάγεται κατά πρώτον, στην παρακολούθηση του μαθήματος β' εξαμήνου του τμήματος Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης Α.Τ.Ε.Ι.Θ.: «Ιστορία Βιβλίου και Συντήρηση», κατά τη διάρκεια του οποίου, με διδάσκουσα την κα Πολυδωράτου, είχαμε την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε μια πρακτική εφαρμογή μιας «γρήγορης» βιβλιοδεσίας, αλλά και να αναφερθούμε - επιγραμματικά έστω - σε γενικότερα θέματα περί Ιστορικής προέλευσης του βιβλίου και συντήρησης έντυπου υλικού.

Κατά δεύτερον, η συμμετοχή μου σε ένα μεταπτυχιακό πρόγραμμα του τμήματος Αρχειονομίας- Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, με τίτλο «Διαχείριση Παλαιού και Σπάνιου Υλικού», με διδάσκοντα καθηγητή τον κ. Ι. Κόκκωνα, μου έδωσε τη δυνατότητα να έρθω σε στενότερη επαφή με πολύτιμο έντυπο υλικό παλαιότερων εποχών και να συνειδητοποιήσω αφενός, τη μαγεία που εκπέμπουν αυτά τα ιδιαίτερα τεκμήρια, αλλά συγχρόνως και το πόσο μεγάλη σπουδαιότητα έχει η ορθή επιστημονική αντιμετώπισή τους από τους επαγγελματίες που έρχονται σε επαφή μαζί του, για να συνεχίσουν την αέναη πορεία τους στο χρόνο, υπενθυμίζοντάς μας την πολιτισμική μας συνέχεια ανά τους αιώνες.

Επιπλέον, θεωρώντας πως, ως Βιβλιοθηκονόμοι, που ενδεχομένως κληθούμε να υπηρετήσουμε τη λειτουργία Βιβλιοθηκών που διαθέτουν αντίστοιχο υλικό, δυστυχώς, η προπτυχιακή μας κατάρτιση σε θέματα Ιστορίας και Συντήρησης έντυπου υλικού με την ύπαρξη ενός μόνο προπτυχιακού μαθήματος στο β' εξάμηνο σπουδών, δεν επαρκεί για να μας εφοδιάσει με τις δέουσες γνώσεις που πιθανόν επαγγελματικά στο μέλλον θα χρειαστεί να εφαρμόσουμε. Και πώς θα μπορούσε άλλωστε, αφού ο συγκεκριμένος κλάδος του παλαιού και σπάνιου υλικού, μέρος του οποίου αποτελεί και μια πτυχή της Βιβλιοδεσίας έχει αξιοθαύμαστη ευρύτητα και παρουσιάζει πλήθος υποκατηγοριών εξειδίκευσης.

Από την ταπεινή μου θέση, θα ήθελα να εκφράσω μία σκέψη - πρόταση προς τους υπεύθυνους αναμόρφωσης του προγράμματος σπουδών του τμήματος Βιβλιοθηκονομίας : την εισαγωγή μαθήματος που, εκτός από το θεωρητικό πλαίσιο για το παλαιό και σπάνιο υλικό κάθε μορφής να παρέχει και τη δυνατότητα εργαστηριακής άσκησης και πρακτικής αντιμετώπισης. Και αυτό γιατί, ως βιβλιοθηκονόμοι, είμαστε από τους πρώτους που έρχονται σε επαφή με τέτοιου είδους υλικό, δεχόμαστε πληροφοριακές και διευκρινιστικές απορίες και καλούμαστε να παράσχουμε τις «πρώτες βοήθειες», των οποίων η ποιότητα και ορθότητα είναι μεγίστης σημασίας για τη διατήρηση της ακεραιότητας των τεκμηρίων, εφόσον υπάρχουν πολλά παραδείγματα περιπτώσεων καταστροφής πολύτιμου υλικού από άγνοια και λανθασμένη αντιμετώπιση.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον επόπτη καθηγητή μου κ. Ι. Ιωαννίδη, για την κατανόηση και την αμέριστη συμπαράσταση που επέδειξε κατά τη διάρκεια της συνεργασίας μας, αλλά και στον καθηγητή Δρα Εμμ. Γαρουφάλλου, για την πολύτιμη συμπαράστασή του καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου στην τόσο ενδιαφέρουσα αυτή σχολή και εύχομαι να ευοδωθούν τα φερέλπιδα όνειρα και πλάνα σχεδιασμού για τη νέα προοπτική λειτουργίας του τμήματος.

Αικατερίνη Σκύφτα

Θεσσαλονίκη 2017

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία, μέσα από μια βιβλιογραφική επισκόπηση στο θεματικό αντικείμενο της βιβλιοδεσίας, προτίθεται να αναδείξει τη διαχρονική της πορεία και τη σημειολογία της στο πέρασμα των αιώνων.

Η αναφορά στο συγκεκριμένο αντικείμενο της βιβλιοδεσίας, απαιτεί και προϋποθέτει εξειδικευμένες γνώσεις και, όταν αυτές απουσιάζουν ή υπάρχουν σε ένα στοιχειώδες επίπεδο, η πιο ενδεδειγμένη μέθοδος έρευνας, προκειμένου να υπάρξουν τεκμηριωμένες αναφορές, είναι η βιβλιογραφική επισκόπηση και η μελέτη εργασιών που έχουν ήδη εκπονηθεί στη συγκεκριμένη θεματολογία από γνώστες της βιβλιοδετικής τέχνης και ερευνητές συναφών θεμάτων.

Η παρούσα, λοιπόν, εργασία δεν υπόσχεται την παρουσίαση μιας πρωτότυπης έρευνας, αλλά μέσα από ένα δημιουργικό συγκερασμό μελετών, φιλοδοξεί να αποτελέσει μια ενδεικτική πηγή γνώσης, τόσο για τον Έλληνα φοιτητή της βιβλιοθηκονομίας όσο και για τον επαγγελματία βιβλιοθηκονόμο, που θα επιθυμούσε μια συνοπτική, αλλά περιεκτική πληροφόρηση γύρω από τους συνήθεις τύπους βιβλιοδεσίας που απαντώνται στις ελληνικές βιβλιοθήκες. Με γνώμονα αυτό, επικεντρώθηκε στα εξής θέματα:

- Ορισμός, κατηγορίες και ορολογία της βιβλιοδεσίας.
- Διαχρονική εξέλιξη του βιβλίου και της βιβλιοδεσίας από την αρχαιότητα έως σήμερα, με έμφαση στην ευρωπαϊκή και ελληνική πραγματικότητα.
- Βυζαντινή, μεταβυζαντινή και ισλαμική βιβλιοδεσία και η μεταξύ τους αλληλεπίδραση.
- Σημασιολογικές προεκτάσεις της βιβλιοδεσίας.
- Λειτουργία, χρήσεις και είδη βιβλιοδεσίας.
- Θέματα προστασίας, συντήρησης και διατήρησης της βιβλιοδεσίας.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ:

Βιβλιοδεσία, ορολογία βιβλιοδεσίας, περιγραφή βιβλιοδεσίας, βυζαντινή βιβλιοδεσία, μεταβυζαντινή βιβλιοδεσία, ισλαμικές βιβλιοδεσίες, σημειολογία

βιβλιοδεσίας, τεχνικές βιβλιοδεσίας, συντήρηση βιβλιοδεσίας, προστασία βιβλιοδεσίας.

Abstract

This paper, through a bibliographic review on the thematic subject of bookbinding, intends to highlight its long-term course and its semiology - semantics through the centuries. The aim of this paper is to create an indicative source of knowledge both for the Greek student librarian and for the professional librarian, who would like to have a concise but comprehensive perspective of the usual types of bookbinding, which are mainly found in Greek libraries, and focused on the following topics:

- Definition, categories and terminology of bookbindings.
- Diachronic evolution of book and bookbinding from antiquity to the present day with an emphasis on European and Greek reality.
- Byzantine, post-Byzantine and Islamic bookbinding and the interaction between them.
- Semantic Extensions of Bookbinding.
- Function, uses and types of bookbinding.
- Issues of protection, maintenance and preservation of Bookbindings.

KEYWORDS:

Bookbinding, bookbinding terminology, bookbinding description, semiotic, Byzantine bookbinding, post-Byzantine bookbinding, Islamic bookbinding, bookbinding techniques, bookbinding protection.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θα μπορούσε κάποιος να μελετήσει την ιστορία της τέχνης της βιβλιοδεσίας από διάφορες οπτικές. Κατά το 19^ο αι. και κατά το μεγαλύτερο τμήμα του 20^{ου} αι. η ιστορία της βιβλιοδεσίας αποτελούσε συνώνυμο της ιστορίας του διακοσμητικού κυρίως στοιχείου της βιβλιοδετικής τέχνης και για το σκοπό αυτό υπάρχει μια πλούσια βιβλιογραφία, ξενόγλωσση ως επί το πλείστον¹.

Μια διαφορετική οπτική στην ιστορία της βιβλιοδεσίας επικεντρώνεται στον τεχνίτη βιβλιοδέτη και στην κοινωνική διάσταση του ρόλου του. Δυστυχώς, στον τομέα αυτό δεν έχει εκπονηθεί ιδιαίτερη μελέτη και αυτό γιατί οι περισσότεροι ιστορικοί φαίνεται να ενδιαφέρονται πολύ περισσότερο για τους συγγραφείς, τους τυπογράφους και τους εκδότες και σχεδόν καθόλου για τους βιβλιοδέτες. Χαρακτηριστικά, οι βιβλιοδέτες αποτελούσαν τα πιο ταπεινά μέλη στην αλυσίδα βιβλιοπαραγωγής, δεν έχαιραν υψηλής εκτίμησης αν και προφανώς, κάποιοι απ' αυτούς, προχώρησαν ένα βήμα παραπάνω, πρόσθεσαν τμήματα εκτύπωσης και πώλησης βιβλίων στην επαγγελματική τους στέγη και εξελίχθηκαν από εργάτες σε εργοδότες – επιχειρηματίες.²

Μια άλλη προσέγγιση στη μελέτη της βιβλιοδεσίας, αποτελεί αυτή που καταδεικνύει πώς η βιβλιοδεσία, ούσα ένα φυσικό αντικείμενο, η φόρμα του, το υλικό του, ο τρόπος κατασκευής του, καθώς και η διακόσμηση μπορούν να μας φανερώσουν και να μας διδάξουν πράγματα για την ιστορία του βιβλίου γενικά, για την εξέλιξή του, την ανάπτυξη, τη χρήση του και το αναγνωστικό κοινό. Αυτό φυσικά αποτελεί ένα γιγαντιαίο θέμα και στα στενά περιθώρια της παρούσας εργασίας θα προσπαθήσω να επικεντρωθώ σε **τρεις** βασικές διαστάσεις του.

Η πρώτη διάσταση του θέματος αφορά στο πώς η χρήση και η αναγνωσιμότητα μπορούν να «υπαγορεύσουν» τη φόρμα και την κατασκευή ενός βιβλίου - και αντίστροφα - και για το σκοπό αυτό θα πρέπει να ανατρέξουμε στην ιστορική διαδρομή, μελετώντας τη μετάβαση από τον κύλινδρο στον κώδικα, μια

---

¹Pollard and Potter's (1984). Early Bookbinding. Manuals: Oxford.

²Foot, M. (1993). Studies in the History of bookbinding. Aldershot: Scolar Press.

μετάβαση που ακολουθεί τη διαχρονική εξέλιξη της γραφής αλλά και της μορφής του βιβλίου και των γραπτών κειμένων εν γένει.

Η **δεύτερη** έχει να κάνει με το πώς η ταχύτητα της αύξησης της αναγνωσιμότητας και της παραγωγής βιβλίων, καταδεικνύονται μέσα από τις αλλαγές στο είδος (στυλ) και στις τεχνικές της βιβλιοδεσίας.

Η **τρίτη** πτυχή, αφορά στο πώς η ύπαρξη εμπορικών βιβλιοδεσιών, η δομή τους και, κατά συνέπεια, η τιμή τους αντανακλούν τις απαιτήσεις του αναγνωστικού κοινού.

Τα παραπάνω τεκμηριώνονται από τα επιμέρους κεφάλαια που συνθέτουν την παρούσα εργασία για τη διαχρονική πορεία της Βιβλιοδεσίας, τη σημασιολογία που εκπέμπει και επιπλέον, γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένα είδη, τεχνικές και θέματα Βιβλιοδεσίας, που θεωρείται δέον να γνωρίζει κάθε Έλληνας βιβλιοθηκονόμος που φιλοδοξεί να απασχοληθεί σε βιβλιοθήκες της Ελληνικής κυρίως, αλλά και όχι μόνο επικράτειας.

Στο πλαίσιο αυτό, η εργασία αρχίζει με μια περιγραφή του όρου Βιβλιοδεσία και μια διαχρονική παράθεση της εξέλιξης της γραφής, του βιβλίου και της βιβλιοδετικής τέχνης.

Ακολουθούν τρία κεφάλαια αφιερωμένα σε τρεις χαρακτηριστικές περιπτώσεις βιβλιοδεσίας (Βυζαντινή – Ισλαμική – Εύκαμπτη) που συνήθως απαντώνται σε ελληνικές βιβλιοθήκες και συλλογές.

Στη συνέχεια, παρατίθενται στοιχεία Σημειολογικής ερμηνείας της βιβλιοδεσίας κατά τη διαχρονική της πορεία και Ιδεολογικές χρήσεις της.

Τέλος, ακολουθούν δύο κεφάλαια πιο εξειδικευμένα, που αναφέρονται στην ευρύτερη ορολογία που χρησιμοποιείται στη βιβλιοδετική, τα είδη της, τα υλικά που χρησιμοποιούνται, καθώς και αναφορές που έχουν να κάνουν με τη διατήρηση και συντήρηση της βιβλιοδεσίας.

Οι βιβλιογραφικές αναφορές που χρησιμοποιήθηκαν για τη συγγραφή της παρούσας πτυχιακής εργασίας, έγιναν σύμφωνα με το πρότυπο Harvard System of Referencing.

1. ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ – ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΣΗ: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΣ

Το αντικείμενο της βιβλιοδεσίας είναι το βιβλίο, ιδωμένο από διαφορετικές οπτικές γωνίες: της πνευματικής προσφοράς, του υλικού, του σχήματος και του χρώματος, της καλλιτεχνικής έκφρασης και της αισθητικής εμπειρίας, σε τελική ανάλυση, ενός δημιουργήματος, που φέρει μια ιστορία πολλών αιώνων.

Η βιβλιοδεσία έχει δύο βασικά σκέλη: **α)** το δέσιμο των τυπωμένων χαρτιών, ώστε να αποτελέσουν ένα λειτουργικό σώμα, επιτελώντας σαφώς και πρακτικές λειτουργίες και **β)** τη διακόσμηση των εξωφύλλων αυτού του σώματος και γενικά ό,τι αφορά στο αισθητικό μέρος του εντύπου.

Από τη στιγμή που θα τεθεί θέμα για το τι χρώμα, υφή και σχέδιο θα πρέπει να έχει το εξώφυλλο, του προς βιβλιοδέτηση βιβλίου, μπαίνουμε στο καλλιτεχνικό μέρος της βιβλιοδεσίας.³

Η βιβλιοδεσία βέβαια, δεν αρκείται μόνο στην προστασία και την αισθητική ωραιοποίηση ενός βιβλίου, αλλά προχωρεί σε δυσκολότερη και ουσιαστικότερη προς αυτό αποστολή: το αναδεικνύει και τελικά το ερμηνεύει. Είναι η τέχνη που επιτυγχάνει να δώσει μια μοναδική υπόσταση στο εκάστοτε βιβλίο και, ανάλογα με το επίπεδό της, καταφέρνει να το κάνει να αξίζει να βγει από το ράφι μιας βιβλιοθήκης, να έρθει στο προσκήνιο και να προβάλει με περηφάνια το πρόσωπό του. Πολλές φορές, απαιτείται γι' αυτό ένας πολύ πιο ειδικός χώρος: μία ιδιαίτερη θέση προβολής σε μια προθήκη - βιτρίνα, μετατρέπεται σε εξέχον δημιούργημα, σε πυρήνα ακτινοβολίας πνεύματος και ομορφιάς.⁴

Για το τι ακριβώς είναι η βιβλιοδεσία, παρατίθεται ο ορισμός από τη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*: είναι «*η συναρμογή ωρισμένου φύλλων χάρτου, χειρογράφων ή εντύπων και η ένωση αυτών εις τόμον διά της ραφής, υπό*

---

³Στην πραγματικότητα η βιβλιοδεσία είναι πρωτίστως τεχνική και κατόπιν τέχνη. Στο εξωτερικό διαχωρίζουν τις μορφές βιβλιοδεσίας με τρεις όρους: “fine binding” (πιο κλασσικού ύφους), “design binding” (καλλιτεχνική) και “binding” σκέτα (η απλή μορφή).

⁴Γανιάρης, Α. (1983). Βιβλιοδεσία : τέχνη και τεχνική. Αθήνα: EOMMEX.

*περικόλυμμα στερεόν κατά τρόπον διευκολύνοντα την χρήσιν και την ανάγνωσιν και προστατεύοντα τα φύλλα ταύτα από φθοράς ή βλάβης».*⁵

Το αποτέλεσμα καλείται βιβλίο, περιοδικό, κατάλογος κλπ., ανάλογα με τη χρήση και τον τρόπο διάθεσής του στην κυκλοφορία.

Το βέβαιο είναι, πως η βιβλιοδεσία συνδυάζει ένα πλήθος δεξιοτήτων, όπως χειροτεχνία, χαρτοτεχνική και επεξεργασία δέρματος, δημιουργία μοντέλων και γραφικές τέχνες και απαιτεί εξειδικευμένη γνώση για ποικίλες δομές βιβλίων, με λεπτομέρειες εσωτερικής και εξωτερικής συναρμολόγησης καθώς και πρακτική γνώση χειρισμού μιας ποικιλίας υλικών.

Η βιβλιοδεσία (στην Ελλάδα, όπως θα δούμε, λέγεται και στάχωσις – στάχωση – στάχωμα, όρος που επικράτησε κατά τη βυζαντινή περίοδο) είναι πιο παλιά από την τυπογραφία και στο σημείο αυτό επιβάλλεται μια ανασκόπηση της ιστορικής διαδρομής της γραφής, του βιβλίου και συγχρόνως της βιβλιοδεσίας, μέσα από την οποία θα διασαφηνιστεί συγχρόνως και η σημασία – σημειολογία και λειτουργικότητα της τελευταίας.

2. ΓΡΑΦΗ – ΒΙΒΛΙΟ – ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ :Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥΣ

Η ιστορική διαδρομή της βιβλιοδεσίας είναι παράλληλη με αυτή που ακολούθησε η εξέλιξη του γραπτού λόγου. Στην πορεία του χρόνου, διαμορφώθηκε στην ανθρώπινη κοινωνία το αίτημα για **γραφή**, για τη μεταφορά δηλαδή του προφορικού λόγου σε μια μόνιμη συμβατική μορφή. Στην απαρχή της ιστορίας της γραφής βρίσκονται τα ιδεογράμματα και τα συλλαβογράμματα. Η πρώτη γραφή εμφανίζεται το 3300 π.Χ. στη Μεσοποταμία και ακολουθεί η Αίγυπτος το 3100 π.Χ. με τα **ιερογλυφικά**. Στην Κρήτη εντοπίζεται η παρουσία των ιερογλυφικών το 1900 π.Χ.. Ταυτόχρονα κάνει την εμφάνισή της η **Γραμμική Α'** (1650 - 1450 π.Χ.), ενώ η **Γραμμική Β'** (1400 - 1200 π.Χ.) θα αποκρυπτογραφηθεί το 1952 από τους **Vendris** και **Chadwick**.⁶

⁵Αποστολίδης, Η. (Επιμελητής) (1934). Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια. Αθήνα: Ανώνυμος Εταιρεία Εκδόσεων & Γραφικών Τεχνών "Πυρσός".

⁶Δρούλια, Λ. κ.α. (1986). Το Ελληνικό βιβλίο 1476-1830, Αθήνα, Εθνική τράπεζα της Ελλάδος.

Αναφορικά με τις πρώτες ύλες και το υπόστρωμα, τα υλικά πάνω στα οποία έγραφαν οι άνθρωποι, τα είδη ποικίλλουν. Στην προϊστορία συναντά κανείς γραφή σε: βράχους, πέτρες, πλάκες ψημένες, ράβδους κ.α. Στις Ινδίες έγραφαν πάνω σε φύλλα φοίνικα. Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι σε λινά υφάσματα. Οι Ασσύριοι σε τούβλα που στη συνέχεια τα έψηναν, ενώ σε άλλες εποχές έγραφαν πάνω σε ξύλινες κερωμένες πλάκες, ή σε όστρακα (θραύσματα πήλινων αγγείων). Οι κυρίαρχες, όμως, πρώτες ύλες γραφής ήταν ο **πάπυρος**, η **περγαμηνή** και το **χαρτί**.

Ο πάπυρος, ήταν φυτό που καλλιεργούσαν οι Αιγύπτιοι στο Δέλτα του Νείλου. Στο πλαίσιο της επεξεργασίας του, έκοβαν το στέλεχος του φυτού σε λεπτές λουρίδες, οι οποίες τοποθετούνταν η μια κοντά στην άλλη πάνω σε μια σανίδα. Όταν έφταναν στο απαιτούμενο πλάτος, άρχιζε νέα στρώση κάθετη στην πρώτη, με μικρότερες λουρίδες που βρέχονταν με νερό για να κολλήσουν. Τα φύλλα από πάπυρο κολλούνταν το ένα δίπλα στο άλλο, έως είκοσι στη σειρά, και τυλίγονταν σε κύλινδρο, γνωστό ως «**ειλητό**» κατά τους Πρωτοβυζαντινούς χρόνους. Ο πάπυρος, όμως, άρχισε να μην επαρκεί σε περιόδους μεγάλης ζήτησης, ενώ οι αρχαίες μαρτυρίες, μας μιλούν για μια μεγάλη ξηρασία στα χρόνια του Τιβερίου που έκανε πιο αισθητή την έλλειψη.⁷

Έτσι από τον 4ο αιώνα μ.Χ. και μετά, ο πάπυρος υποχωρεί και δίνει τη θέση του στην περγαμηνή. Η περγαμηνή και η χρήση της προέρχεται από την Πέργαμο, την αυλή των Ατταλιδών, εξ' ου και η ονομασία «**περγαμηνόν ή περγαμηνή**». Στην αρχαιότητα χρησιμοποιούνταν ονόματα όπως «**διφθέρα**» (<βλ «τεφτέρι»), «**δέρμα**», «**σωμάτιον**», «**μεμβράνα**» (membrana). Το δέρμα τοποθετείτο σε διάλυμα ασβέστη και μετά αποξέονταν οι τρίχες, η επιδερμίδα και τα υπολείμματα κρέατος. Αφού γινόταν ο καθαρισμός του, το δέρμα τεντωνόταν σε τελάρο, ξηραινόταν, λειαινόταν και λευκαινόταν με ελαφρόπετρα και κιμωλία. Διαμορφώνεται, λοιπόν, το «**εγγέτριχον**» που είναι επεξεργασμένο με λιγότερη επιμέλεια, είναι πιο κίτρινο, έχει ίχνη τριχών και διαφέρει από το «**εγγέσαρκον**» που είναι η εσωτερική πλευρά της σάρκας του ζώου. Τόσο το εγγέσαρκον όσο και το εγγέτριχον χρησιμοποιείτο ως υπόστρωμα γραφής. Η καλύτερη ποιότητα περγαμηνής ήταν αυτή που προερχόταν από δέρμα μοσχαριού και μάλιστα μικρού. Η περγαμηνή ήταν ακριβό υλικό και γι' αυτό πολλοί κατέφευγαν σε «**παλίμψηστους**» **κώδικες** (πάλι αποξεομένοι, codexrescriptus), ενώ σε πιο υψηλής ποιότητας κώδικες, η περγαμηνή βαφόταν με

⁷Δρούλια, Λ. κ.α. (1986). Το Ελληνικό βιβλίο 1476-1830, Αθήνα, Εθνική τράπεζα της Ελλάδος.

πορφύρα (εμβαπτισμένοι κώδικες) και στη συνέχεια, τα κείμενα γράφονταν πάνω της με ασημένια ή χρυσά γράμματα (μέχρι τον 9ο αιώνα μ.Χ. κυριαρχούσε η μεγαλογράμματη γραφή).⁸

Με την εισαγωγή, λοιπόν, της περγαμηνής, έχουμε και την εμφάνιση του «**Κώδικα**» (Codex), που αποτελείται από περγαμηνές που διπλώνονταν στα τέσσερα, τα λεγόμενα «**τετράδια**». Αν και ο κύλινδρος από πάπυρο υπήρξε ως τα τέλη του 2ου αιώνα μ.Χ. το κυρίαρχο μέσο για τη διάδοση των κειμένων της κλασικής φιλολογίας, από την εποχή αυτή και ύστερα, τα φύλλα από πάπυρο ή και περγαμηνή, αντί να τα συγκολλούν και να σχηματίζουν μεγάλους ρόλους, άρχισαν σταδιακά να τα διπλώνουν και να συγκροτούν τεύχη, όπως στα σύγχρονα βιβλία. Η περγαμηνή μάλιστα ήταν υλικό πιο εύκολο στο δίπλωμα για τον σχηματισμό των φύλλων του κώδικα.⁹

Από τον 12ο αιώνα μ.Χ., αρχίζει να κάνει την εμφάνισή του το **χαρτί** για οικονομικούς, κυρίως, λόγους. Πρόκειται για κινέζικη εφεύρεση που την γνώριζαν οι Άραβες ήδη από τα μέσα του 8ου αιώνα μ.Χ., οι οποίοι έμαθαν την τέχνη της κατασκευής χαρτιού από Κινέζους αιχμαλώτους. Το χαρτί που αντικατέστησε την περγαμηνή, φτιαχνόταν από στουπί λιναριού, κάνναβη και αμυλόκολλα. Με τις κατακτήσεις των Μουσουλμάνων, η χρήση του χαρτιού εξαπλώθηκε από το Αλγέρι και το Μαρόκο στην Ισπανία, την Ιταλία και στη Γαλλία. Στην Ευρώπη, από το 13ο αιώνα μ.Χ. και μετά, το χαρτί παρασκευαζόταν από κουρελόπανα, κυρίως άσπρα, που στοιβάζονταν σε στέρνες και έμεναν να σαπίσουν. Στη συνέχεια διαλύονταν μέσα σε βραστό νερό, δημιουργώντας έναν πολτό που τοποθετούνταν σε καλούπια τα οποία είχαν στον πάτο μια σχάρα. Έτσι, δημιουργούνταν οι υδάτινες γραμμές στη σελίδα, οι οποίες τα προηγούμενα χρόνια χαράσσονταν πάνω στην περγαμηνή. Σταδιακά, διαμορφώνονται δύο τύποι χαρτιού: α) το «**Ανατολικό**», που χρησιμοποιείται από τους Βυζαντινούς, είναι υποκίτρινο, λείο, καλά στιλβωμένο, χοντρό αλλά εύκαμπτο, έχει υδάτινες οριζόντιες γραμμές και ακανόνιστες κάθετες ραβδώσεις και β) το «**Δυτικό**», που έχει κιτρινωπό έως λευκό χρώμα, ζαρωμένη τραχιά επιφάνεια, δεν είναι συμπαγές, φέρει υδάτινες οριζόντιες γραμμές, κάθετες ραβδώσεις σε ακανόνιστες αποστάσεις και έχει και υδατόσημα. Τα χαρακτηριστικά αυτά της υφής του χαρτιού, παρέχουν εξαιρετικά βοηθητικά αναγνωριστικά στοιχεία για το

---

⁸Γανιάρης, Α. (1983). Βιβλιοδεσία : τέχνη και τεχνική. Αθήνα: ΕΟΜΜΕΧ.

⁹Δρούλια, Λ. κ.α. (1986). Το Ελληνικό βιβλίο 1476-1830, Αθήνα, Εθνική τράπεζα της Ελλάδος.

βιβλιοθηκονόμο που έρχεται σε επαφή με κάποια κατηγορία παλαιού και σπάνιου τεκμηρίου. Η διάκριση ανάμεσα στους δύο τύπους χαρτιού, παράλληλα με την εξέταση των παλαιογραφικών δεδομένων, μπορεί επίσης να μας βοηθήσει και για να προσδιορίσουμε τη χρονολογία χειρογράφων που δεν φέρουν υδατόσημα.¹⁰

Από τα μέσα του 15ου αιώνα, το βιβλίο με την εφεύρεση της τυπογραφίας από τον Johannes Gutenberg, γνώρισε μεγάλη εξέλιξη. Τα τυπωμένα βιβλία αυτής της περιόδου είναι γνωστά ως «incunabula», στην ελληνική «**αρχέτυπα**», έτσι ονομάζονται τα βιβλία που έχουν τυπωθεί μέχρι το 1500. Όσα βιβλία τυπώθηκαν από το 1501 – 1600, καλούνται «**παλαίτυπα**». Το πρώτο τυπογραφημένο βιβλίο είναι η Αγία Γραφή το 1445, ενώ το πρώτο ελληνικό βιβλίο που τυπώθηκε στο Μιλάνο είναι η Γραμματική του Λάσκαρη το 1476. Τον 17ο και 18ο αιώνα το βιβλίο γνώρισε τεράστια διάδοση στη Δύση. Τον 18ο αιώνα ανακαλύπτεται η λιθογραφική μέθοδος για την εκτύπωση εικόνων που υπήρξε η βάση της εκτύπωσης όφσετ.¹¹

Σήμερα, με την τελειοποίηση της τυπογραφίας (τηλε-εκδόσεις, ταχυπαιστήρια) το βιβλίο εκδίδεται σε πολλά αντίτυπα και γίνεται κοινό κτήμα. Όμως, τα πρώτα βιβλία ήταν μοναδικά. Πριν από δέκα και δεκαπέντε αιώνες το βιβλίο δεν ήταν απλώς χειροποίητο, ήταν προϊόν κοπιώδους χειρωνακτικής εργασίας. Το γεγονός ότι αρχαιότατα χειρόγραφα διασώθηκαν μέχρι σήμερα και μας χαρίζουν τον πλούτο του περιεχομένου και της τεχνικής τους, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και στους χειροτέχνες βιβλιοδέτες της κάθε εποχής, που γνώριζαν πώς να δώσουν στο κάθε βιβλίο τη βιβλιοδεσία που του άρμοζε.

2.1 Η ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ

Από την αρχαιότητα ακόμη, υπήρξε η ανάγκη προφύλαξης των γραμμένων ή χαραγμένων κειμένων. Οι Βαβυλώνιοι, για παράδειγμα, χρησιμοποίησαν καλύμματα κεραμιδιών. Καθώς το υλικό υπόστρωμα μεταβλήθηκε, τροποποιήθηκε και ο τρόπος αποθήκευσης και προστασίας. Ανασκαφές έφεραν στο φως πολλούς κυλίνδρους μαζί, δεμένους σε κουτιά από αρωματικό ξύλο που παρείχαν μεγαλύτερη προστασία. Ενώ τα «βιβλία» από φύλλα φοινίκων ή μπαμπού, φυλάσσονται συνήθως σε θήκες από κορμούς δέντρων. Η βιβλιοδεσία, λοιπόν, πιο εντατικά εμφανίζεται, όταν η γραφή

¹⁰Κωνσταντίνου, Ι.(1988). Το χειρόγραφο, το βιβλίο, τα ιστορικά αρχεία, τεχνολογία υλικών, πρόληψη φθορών, συντήρηση, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ.

¹¹Κωνσταντίνου, Ι.(1988). Το χειρόγραφο, το βιβλίο, τα ιστορικά αρχεία, τεχνολογία υλικών, πρόληψη φθορών, συντήρηση, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ.

εγκαταλείπει τη μορφή του παπύρου, και αρχίζουν να εμφανίζονται σώματα χειρογράφων αρκετά κοντά με τη σημερινή μορφή.

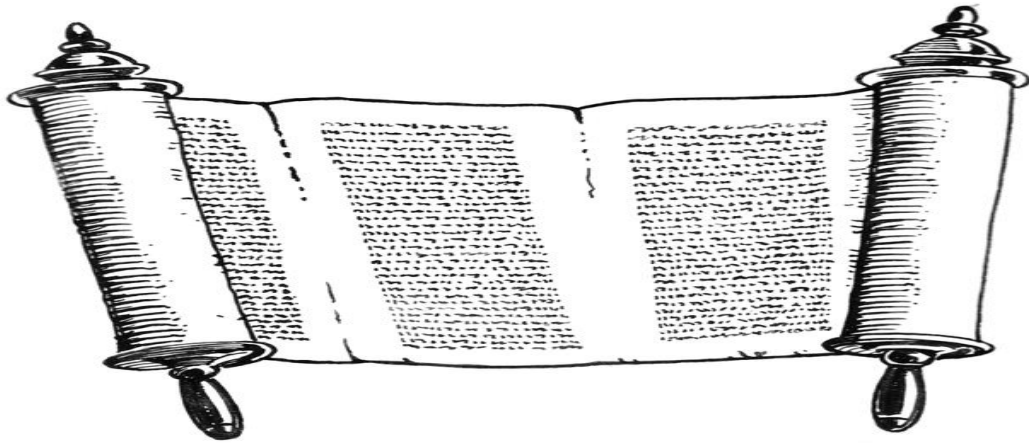
Τα τελειωμένα φύλλα αριθμούνται, τοποθετούνται ανάμεσα σε ξύλινες πλάκες και μετά διαπερνούνται από δύο μακριά νήματα, το περίσσευμα των οποίων χρησιμοποιούνταν για την περίδεση του τόμου. Η τεχνική αυτή διαδόθηκε από Βουδιστές μοναχούς στην Περσία, στο Αφγανιστάν και τελικά στην Κίνα τον 1ο αιώνα π.Χ. Στην Κίνα, τα πρώτα βιβλία, αποτελούνταν από κατακόρυφες φλούδες ξύλου που συνδέονταν και στηρίζονταν από άλλες οριζόντιες. Μετά χρησιμοποιήθηκαν και άλλα φυτικά υλικά (φύλλα από φοίνικες, μπαμπού κ.λπ.).

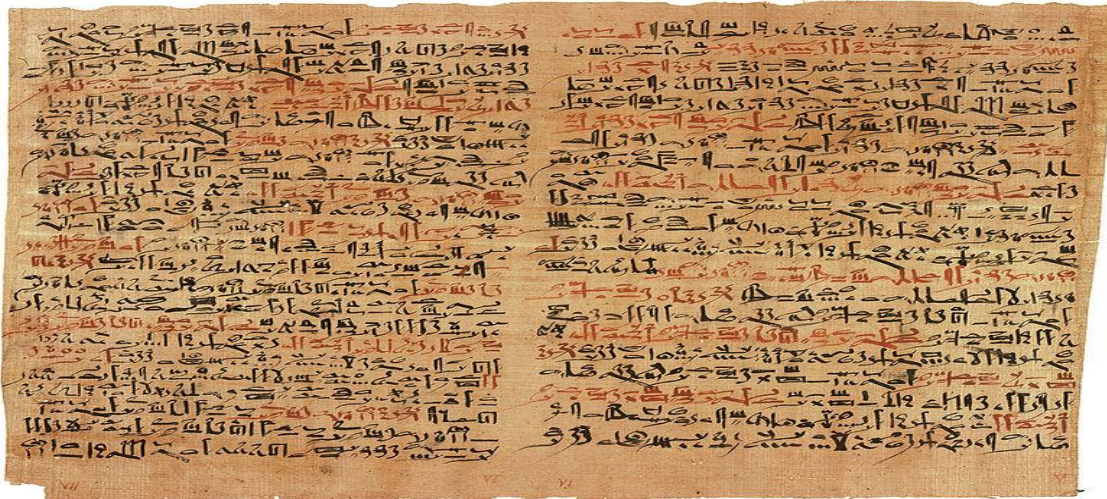
Βιβλιοδεσία ενός κινεζικού βιβλίου από μπαμπού («Η τέχνη του πολέμου» του SunTzu)(WikimediaCommons).

Την ίδια περίπου περίοδο στη Δύση χρησιμοποιούνταν φλοιός δέντρων, φύλλα αλλά κυρίως ο πάπυρος, ο οποίος φυλασσόταν τυλιγμένος σε ρολό (scroll) κατά δύο δυνατούς τρόπους: **i)** το ρολό τυλιγόταν από τη μια του άκρη γύρω από **ένα** πυρήνα, με το σοβαρό μειονέκτημα, ότι για να διαβαστεί κάτι στο τέλος του ρολού, έπρεπε αυτό να ξετυλιχτεί ολόκληρο. Το μειονέκτημα αυτό μπορούσε μερικά να ξεπεραστεί με το δεύτερο τρόπο: **ii)** το τύλιγμα δηλαδή του ρολού σε **δύο** πυρήνες, ένα σε κάθε άκρη. Έτσι, ένα σημείο του κειμένου μπορούσε να διαβαστεί ξετυλίγοντας ένα μέρος του ρολού από τον ένα πυρήνα και τυλίγοντάς το στον άλλο.¹²

¹²Wikipedia, the free encyclopedia. Διαθέσιμο σε: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bookbinding> (Ανακτήθηκε 11 Απριλίου, 2017).

Ρολό κειμένου με δύο πυρήνες.(WikimediaCommons).

Ο πάπυρος του EdwinSmith, 1600 πΧ, ιερατική γραφή. (WikimediaCommons).

Η πρώτη λύση στο πρακτικό πρόβλημα του κυλίνδρου δόθηκε γύρω στον 1ο αιώνα μ.Χ., με το ράψιμο δύο απλών ξύλινων πινακίδων για κάλυμμα. Το πρώτο αυτό απλό βιβλίο ονομάστηκε από τους Ρωμαίους **κώδικας (codex)**. Το σχήμα αυτό χρησιμοποιήθηκε και εξελίχθηκε κυρίως από τους Κόπτες χριστιανούς της Αιγύπτου, οι οποίοι ανακάλυψαν ότι διπλώνοντας φύλλα περγαμηνής στη μέση και ράβοντάς τα δια μέσου της πτυχής, παρήγαγαν ένα βιβλίο στο οποίο μπορούσαν να γράφουν και στις δύο πλευρές των φύλλων. Το όλο κατασκεύασμα πλαισιωνόταν από δύο ξύλινες πινακίδες και μεταφερόταν μέσα σε μια θήκη από κατσικίσιο δέρμα.

Ρω

μαϊκή κερωμένη ταμπλέτα, από την οποία εξελίχθηκε ο κώδικας.(WikimediaCommons).

Μοντέλο κοπτικού κώδικα.(WikimediaCommons).

Υπάρχουν διάφορα επιχειρήματα, υπέρ της πρακτικής χρηστικότητας του κώδικα σε σχέση με τον κύλινδρο, για παράδειγμα, ο κώδικας εύκολα ταξιδεύει – μεταφέρεται, εξοικονομεί χώρο στα ράφια της βιβλιοθήκης και είναι πιο οικονομικός, αφού χρησιμοποιούνται και οι δύο πλευρές της περγαμηνής για γράψιμο, εν αντιθέσει με τη μία μόνο γραφόμενη πλευρά στον κύλινδρο. Η χρήση των κωδίκων εξαπλώθηκε κυρίως, μέσω της Εκκλησίας. Είναι γενικά εντυπωσιακό, ότι η καθιέρωση της χρήσης του κώδικα ακολουθεί με τρόπο παράλληλο, την πορεία εκχριστιανισμού της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Οι μελετητές αποδίδουν το γεγονός στο ότι η Χριστιανική φιλολογία προτίμησε τον τρόπο γραφής σε κώδικα ως ένα χαρακτηριστικό διαχωρισμού της από την παγανιστική – ειδωλολατρική λογοτεχνία της εποχής, που σταθερά χρησιμοποιούσε τον κύλινδρο.¹³

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, οι κώδικες πλεονεκτούσαν φανερά έναντι των ρολών περγαμηνής ή παπύρου στην ευκολία χρήσης, αλλά παρόλο που επέτρεπαν το γράψιμο και στις δύο πλευρές του κάθε διπλωμένου φύλλου, αριθμούνταν ανά ολόκληρο φύλλο. Η ανάγκη της αρίθμησης ανά σελίδα δημιουργήθηκε με την αύξηση του αριθμού των σελίδων και την ευκολία που αυτή πρόσφερε στη γρήγορη αναζήτηση.

Η λέξη βιβλίο προέρχεται από την πόλη Byblos του Λιβάνου, όπου Βυζαντινοί μοναχοί εγκατέστησαν ένα από τα πρώτα τους σκριπτόρια (scriptorium:

¹³Foot, M. (1993). Studies in the History of bookbinding. Aldershot: Scolar Press.

αντιγραφείομοναστηριού).¹⁴Τα δυτικά βιβλία από τον 5ο αιώνα και μετά αποτελούνται από διπλωμένα φύλλα περγαμηνής, ράβονται πάνω σε χοντρούς σπάγκους ή τένοντες ζώων και προστατεύονται από ξύλινα εξώφυλλα καλυμμένα με δέρμα. Η ράχη τους είναι επίπεδη και επειδή η περγαμηνή παραμορφώνεται με τις μεταβολές της υγρασίας, δίνοντας στο βιβλίο το χαρακτηριστικό σχήμα σφήνας, τα εξώφυλλα ασφαρίζονται με πόρπες ή δερμάτινους μάντες. Για την προστασία των καλυμμάτων από την τριβή, χρησιμοποιούνται μεταλλικοί διακοσμητικοί γόμφοι (καρφιά) και γωνίες. Οι περγαμηνές βιβλιοδεσίες έχουν συχνά φλύαρες άκρες (yappedges) – ονομάστηκαν έτσι μετά το 19ο αι. Από τον βιβλιοπώλη WilliamYarrp, ο οποίος περιέγραψε αυτού του είδους τη δομή : δηλαδή, οι άκρες διπλώνουν για να προστατεύσουν το μπλοκ- σώμα του κειμένου, στο κεφάλι, την ουρά και την πρόσοψη (foreedge) του βιβλίου. Οι περγαμηνές βιβλιοδεσίες φέρουν μερικές φορές τον τίτλο σε άνθρακα στη σπονδυλική τους στήλη.¹⁵

CodexGigas, αντίγραφο σε πραγματικές διαστάσεις. Το μεγαλύτερο γνωστό μεσαιωνικό (13ος αιώνας) χειρόγραφο (92x50x22 cm).(WikimediaCommons).

Τα πρώτα βιβλία από χαρτί κατασκευάστηκαν από τους Άραβες, οι οποίοι έμαθαν την τέχνη της κατασκευής χαρτιού από τους Κινέζους τον 8ο αιώνα. Ανέπτυξαν σε μεγάλο βαθμό την καλλιγραφία, τη διακόσμηση με μινιατούρες και τη βιβλιοδεσία. Τα αραβικά βιβλία είναι ελαφρότερα, ράβονται με μετάξι και ντύνονται με χαρτόνια επενδεδυμένα με δέρμα, το οποίο γυρίζει και τυλίγει προστατευτικά όλο το βιβλίο. Η χρήση των βαριών ξύλινων εξώφυλλων δεν είναι απαραίτητη, αφού το χαρτί είναι λεπτότερο και πιο ελαφρύ από την περγαμηνή και δεν παραμορφώνεται όσο εκείνη με τις μεταβολές της υγρασίας. Η παραγωγή των βιβλίων στον αραβικό

¹⁴ Wikipedia, the free encyclopedia. Διαθέσιμο σε: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bookbinding> (Ανακτήθηκε 15 Απριλίου, 2017).

¹⁵ Foot, M. (1993). *Studies in the History of bookbinding*. Aldershot: Scolar Press.

κόσμο εξελίχθηκε σε βιομηχανία και πόλεις, όπως το Marrakech στο Μαρόκο είχαν κατά τον 12ο αιώνα δρόμους με περισσότερα από 100 βιβλιοπωλεία.¹⁶

Στην Ευρώπη μέχρι και το 12^ο αιώνα, τα πρώτα βιβλία είναι σπάνια και ανεκτίμητα, κατά πρώτον, γιατί την αντιγραφή τους έχουν αναλάβει οι «αντιγραφείς» στις μοναστηριακές βιβλιοθήκες και κατά δεύτερον, γιατί η βιβλιοδεσία τους αποτελεί ανεκτίμητο έργο αργυροχρυσόχων. Τεχνικά, η ραφή στηρίζεται πάνω σε έντερα ζώων, το δέρμα των οποίων χρησιμεύει στο ντύσιμο, χωρίς όμως να είναι κολλημένο πάνω στα ξύλινα καπάκια. Επιβάλλεται η χρήση μεταλλικών «κλείστρων» για να συγκρατηθεί η περγαμηνή, ακόμα και καρφίων για την ενίσχυση των άκρων. Οι δερμάτινες βιβλιοδεσίες πρέπει να σημειωθεί ότι ήταν οι απλούστερες, σε σύγκριση με τις τεράστιες πλάκες σκαλισμένο ελεφαντόδοντο ή τις ένθετες πολύτιμες πέτρες, που είχαν προκαλέσει έντονη δυσφορία και αντίδραση για την ανισότητα στην κατανομή του πλούτου.¹⁷

Με την οικονομική άνθιση του 12^{ου} αι. δημιουργείται μια πολιτιστική αναγέννηση. Οι βιβλιοδέτες δεν εργάζονται πια μόνο στα μοναστήρια αλλά εγκαθίστανται δίπλα στα πανεπιστήμια και κάτω από τον οικονομικό έλεγχο αυτών. Οι βιβλιοδεσίες της περιόδου, του 12^{ου} και 13^{ου} αι, αντανakλούν την κοινωνική μεταρρύθμιση που συντελείται αυτά τα χρόνια στην Ευρώπη: αύξηση μετακινήσεων, εμπορίου και συναλλαγών, δημιουργία μεγάλων πόλεων και πανεπιστημίων και κατά συνέπεια αυξάνεται και η ζήτηση βιβλίων. Στις πόλεις δημιουργούνται τα πρώτα βιβλιοδετικά εργαστήρια, το δέσιμο των βιβλίων απλουστεύεται, παίρνει τη μορφή ενός λιτού καλύμματος, συχνά υφασμάτινου ή βελούδου, μικραίνει το μέγεθος των τόμων και οι καλλιτέχνες βιβλιοδέτες μεταφέρουν το γοτθικό ύφος στις δερμάτινες βιβλιοδεσίες, τις εμπίστες σφραγίδες, τις ανάγλυφες παραστάσεις και τα μπρούντζινα στολίδια. Επιπλέον, στις βιβλιοδεσίες της συγκεκριμένης περιόδου παρατηρείται μια βαθμιαία πλάτυνση της ράχης και εμφανίζονται τα μεγάλα εξογκώματα – κεφαλάρια στο πάνω και κάτω άκρο της ράχης. Η ειδική αυτή ενίσχυση, διευκόλυνε τους βιβλιοπώλες να τα σύρουν από τα ράφια της βιβλιοθήκης. Το τέλος της εποχής αυτής σηματοδοτεί η εμφάνιση του χαρτιού και στην Ευρώπη.¹⁸

---

¹⁶Wikipedia, the free encyclopedia. Διαθέσιμο σε: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bookbinding> (Ανακτήθηκε 15 Απριλίου, 2017).

¹⁷Foot, M. (1993). *Studies in the History of bookbinding*. Aldershot: Scolar Press.

¹⁸Bookbinding: A Complete History. Διαθέσιμο σε: <http://www.jasper52.com/blog/bookbinding-a-complete-history/> (Ανακτήθηκε 20 Απριλίου, 2017).

Στο σημείο αυτό θεωρείται ενδιαφέρουσα η αναφορά σε ένα ιδιαίτερο στυλ βιβλιοδεσίας της εποχής αυτής, με αρκετές σημασιολογικές προεκτάσεις: «τα **Βιβλία Ζώνης**»(**Girdlebooks**), πρόκειται για μικρά φορητά βιβλία που φορούσαν το Μεσαίωνα Ευρωπαίοι μοναχοί, κληρικοί και αριστοκράτες - ευγενείς, ως δημοφιλές αξεσουάρ της μεσαιωνικής ενδυμασίας, μεταξύ του 13ου και του 16ου αιώνα. Αποτελούσαν ένα βιβλίο, του οποίου η δερμάτινη βιβλιοδεσία εξακολούθησε να χαλαρώνει κάτω από το κάλυμμα του βιβλίου σε μια μακρά κωνική ουρά με μεγάλο κόμπο στο τέλος, που μπορούσε να μπαίνει στη ζώνη του ρούχου του κατόχου. Ο κόμπος ήταν συνήθως λωρίδες δέρματος υφασμένες μαζί για να προσδίδουν ανθεκτικότητα. Το βιβλίο κρεμόταν ανάποδα και προς τα πίσω, ώστε όταν γύριζε προς τα πάνω ήταν έτοιμο για ανάγνωση. Τα βιβλία αυτά ήταν συνήθως θρησκευτικά (άμεσα εργαλεία χρήσης ενός κληρικού) ή λαϊκού περιεχομένου (ειδικά για τις γυναίκες). Οι γυναίκες φορούσαν αντίστοιχα βιβλιαράκια, δεδομένου ότι ήταν αρκετά μοντέρνα τάση (τουλάχιστον τον 15^ο αιώνα), να φορέσει μία κυρία ζώνη περιπάτου με Girdlebook γύρω από τη μέση της. Τα βιβλία, λοιπόν, του συγκεκριμένου είδους, εξυπηρετούσαν τόσο τη χρηστική λειτουργία τους, που επέτρεπε τη δυνατότητα μεταφοράς και άμεσης ανάγνωσης και συγχρόνως αποτελούσαν τρόπο προστασίας από κλοπή, πολύτιμων χειρογράφων. Αποτελούσαν, επίσης, μια ορατή δήλωση κοινωνικής θέσης, πλούτου και μάθησης (ή τουλάχιστον αλφαριθμητισμού). Τα βιβλία Girdle εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στα τέλη του 13ου αιώνα και απέκτησαν υψηλή δημοτικότητα μέχρι τα μέσα 15^{ου} αι., ενώ άρχισαν να φθίνουν περί τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, όταν τα τυπωμένα βιβλία είχαν γίνει πολύ πιο κοινά. Ένας άλλος πιθανός λόγος για την πτώση τους ήταν ο σχετικά μικρός αριθμός εξειδικευμένων κειμένων που προστατεύονταν από τα προστατευτικά περιβλήματα, τα οποία καθίσταντο ξεπερασμένα, με ελάχιστη ανάγκη αντικατάστασής τους. Σε ένα περιβάλλον εξελισσόμενης και πιο φθηνής εκτύπωσης, ήταν απλούστερο να αναπαράγονται κείμενα από το να διατηρούνται μεμονωμένα χειρόγραφα.¹⁹

---

¹⁹Wikipedia, the free encyclopedia. Διαθέσιμο σε: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bookbinding> (Ανακτήθηκε 19 Απριλίου, 2017).

Ένα βιβλίο κρέμεται από τη ζώνη ενός μοναχού, έτοιμο για άμεση χρήση και προστατεύεται από τους κλέφτες. (WikimediaCommons).

Ένα ανοιχτό «βιβλίο ζώνης». Διακρίνεται ο δεμένος κόμβος που χρησιμοποιείται για εύκολη συγκράτηση και το σχετικά μικρό μέγεθος του ίδιου του βιβλίου.(WikimediaCommons).

Συνεχίζοντας την ιστορική πορεία της βιβλιοδεσίας, όσο αυξάνεται η ζήτηση βιβλίων, γίνεται αναγκαία και η μαζικοποίηση των βιβλίων και των βιβλιοδεσιών τους. Τα μικρά μπρούντζινα στολίδια δίνουν τη θέση τους σε φαρδιές γιρλάντες που γίνονταν από ρουλέτες για να διακοσμήσουν το εξωτερικό παραλληλόγραμμο των δερμάτινων βιβλίων. Τα κεντήματα και οι βελούδινες βιβλιοδεσίες σπανίζουν κατά το τέλος του 14^{ου} αι ενώ στη Γαλλία και στην Ιταλία μόλις τώρα εμφανίζεται η τεχνική της χαραγμένης πλάκας, η οποία στην Αγγλία και στην Ολλανδία έχει εφαρμοστεί ήδη από το 12^ο αι.²⁰

Πολύ σημαντική ήταν η τεχνική της ελληνικής μοναστηριακής βιβλιοδεσίας στο Βυζάντιο, που μετά την ανακάλυψη της τυπογραφίας, καθώς και την εισβολή λατινικών και ισλαμικών βιβλιοδεσιών, κατόρθωσε να επιβιώσει στην Ευρώπη μέχρι τον 17ο αιώνα και μάλιστα οι Δυτικοί βιβλιοδέτες μιμήθηκαν τη ραφή των Ελλήνων βιβλιοδετών, ώστε έγινε της μόδας, κυρίως στην Γαλλία τον 16ο αιώνα, με την

²⁰Γανιάρης, Α. (1983). Βιβλιοδεσία : τέχνη και τεχνική. Αθήνα: EOMMEX.

ονομασία grecquage.²¹

Στη Δύση, μέχρι και τον 15ο-16ο αιώνα, τα βιβλία ήταν συνήθως μεγάλοι τόμοι από διπλωμένα φύλλα περγαμηνής με ξύλινα καλύμματα. Το ράψιμο γινόταν με λινή κλωστή πάνω σε μονές ή διπλές λωρίδες (slips) κατασκευασμένες από χοιρινό δέρμα ή σχοινί, οι οποίες περνούσαν δύο ή τρεις φορές μέσα από τρύπες και κανάλια ανοιγμένα στην εσωτερική πλευρά του ξύλινου καλύμματος και ασφαλιζόνταν με μικρές ξύλινες σφήνες. Τα κορδόνια του ραψίματος προεξείχαν στη ράχη του βιβλίου σχηματίζοντας τα χαρακτηριστικά εξογκώματα, γι' αυτό και η τεχνική αυτή ραψίματος ονομάζεται ράψιμο σε προεξέχοντα κορδόνια (raisedthongs ή bands). Η ράχη του σώματος του βιβλίου δεν ενισχυόταν και το δέρμα του καλύμματος κολλιόταν κατευθείαν σε αυτή και διαμορφωνόταν γύρω από τα εξογκώματα του ραψίματος (σφικτή εύκαμπτη ράχη, tightflexiblespine). Σε μικρότερους τόμους, τα ξύλινα εξώφυλλα αντικαταστάθηκαν σταδιακά από καλύμματα κατασκευασμένα από φύλλα χαρτιού κολλημένα μεταξύ τους.²²

Στον τομέα της διακόσμησης βρισκόμαστε μπροστά σε πλήθος νέων χαρακτηριστικών που αφορούν την εξωτερική εμφάνιση των βιβλίων. Ξεκινάμε από διακοσμήσεις απλές, με εμπίστετες σφραγίδες ιταλικού ύφους και ακολουθούν χρυσά ανθέμια, γεωμετρικά σχέδια ή εμβλήματα, προσθήκη ένθετων χρωματιστών δερμάτων (mosaïque), για να φτάσουμε στην περίτεχνη “fanfare” (φανφάρα), που ανάμεσα από φυλλωσιές και περικοκλάδες αφήνει κενό μόνο ένα οβάλ στο κέντρο του μπροστινού καλύμματος. Την εποχή αυτή βλέπουμε για πρώτη φορά χρύσωμα φύλλων στα βιβλία και συγχρόνως υπάρχει μια τάση επανάληψης της ράχης με τα εξογκώματα καθώς και η προσθήκη καρφιών για καθαρά διακοσμητικούς λόγους. Διστακτικά εμφανίζεται και ο τίτλος στη ράχη.²³

Στο σημείο αυτό επιβάλλεται η αναφορά σε μια μεγάλη μορφή του 16^{ου} αι.: ο JeanGrolier, έμπορος και βιβλιόφιλος, διατηρούσε εργαστήρια βιβλιοδεσίας σε Νάπολη, Βενετία, Μιλάνο, Λυών και Παρίσι, δέχθηκε έντονα τις ιταλικές επιρροές πριν εγκατασταθεί στη Γαλλία. Έδωσε το όνομά του στον τύπο βιβλιοδεσίας με τα εξής διακοσμητικά χαρακτηριστικά: γεωμετρικά περιγράμματα, ανθέμια από φύλλα

---

²¹ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ. Διαθέσιμο σε:

<http://www.kokkinoual.gr/index.php/vivliodesia/istoria-vivliodesias> (Ανακτήθηκε 20 Απριλίου, 2017).

²²Βιβλίο και βιβλιοδεσία: Υλικά και τεχνικές - Μελάνια και χρωστικές. Διαθέσιμο σε: https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/65/1/02_chapter_02.pdf (Ανακτήθηκε 20 Απριλίου, 2017).

²³Γανιάρης, Α. (1983). Βιβλιοδεσία : τέχνη και τεχνική. Αθήνα: EOMMEX.

χρυσού στις γωνίες, το κέντρο συνήθως μένει κενό ως χώρος για τα αρχικά του κατόχου ή του οικοσμήματος.

Χαρακτηριστικό δείγμα βιβλιοδεσίας JeanGrolier. (WikimediaCommons).

Ο 17^{ος} αι. σημαδεύεται από μια μεγάλη ανάπτυξη στον εκδοτικό τομέα. Τα περισσότερα βιβλία δένονται με δέρμα μέτριας ποιότητας και μόνο σε σημαντικά βιβλία η διακόσμηση απλώνεται στα καλύμματα, ενώ αντίθετα οι ράχες είναι φορτωμένες με χρυσά σχέδια σε συμμετρική διάταξη. Νέο στοιχείο αποτελεί ο χρωματισμός των εσωφύλλων με την τεχνική της μαρμαρόκολλας. Χαρακτηριστικές μορφές διακόσμησης, εκτός από τη “fanfare”, αποτελεί η “al’ eventail”, που σαν βεντάλια απλώνεται από ένα κεντρικό σημείο προς τις τέσσερις γωνίες. Πιο λιτές τεχνικές διακόσμησης, η “alaDuseauil”, ένα εσωτερικό πλαίσιο και τέσσερα κοσμήματα στις γωνίες και στο τέλος του αιώνα οι λεγόμενες “jauenistes” που είναι άρτιες τεχνικά βιβλιοδεσίες χωρίς όμως εξωτερική διακόσμηση με μόνα χρυσωμένα τα γυρίσματα του δέρματος στο εσωτερικό του καλύμματος. Το παράδοξο είναι πως μέσα σ’ αυτή τη φαινομενική «παρακμή» της βιβλιοδεσίας, η Γαλλία αναδεικνύει τρεις οικογένειες βιβλιοδετών που με την υπογραφή τους σημαδεύουν τη λαμπρή εξέλιξη της βιβλιοδεσίας στην Ευρώπη. Μέχρι τη Γαλλική Επανάσταση οι πιο ονομαστοί τεχνίτες είναι μέλη των τριών αυτών δυνασθειών: Padeloup, LaMonnier και Derome.²⁴

Ο επόμενος (18^{ος}) αιώνας έφερε μικρές αλλαγές που αφορούσαν κυρίως τη χρήση και άλλων υλικών επένδυσης όπως το βελούδο, και τη διακόσμηση με την επικράτηση του χρυσώματος (goldtooling). Το χρύσωμα και το κέντημα των καλυμμάτων είχε εξελιχθεί, κατά τον 17ο αιώνα, σε πραγματική τέχνη και η βιβλιοδεσία σε ξεχωριστή ειδικότητα από συμπλήρωμα της τυπογραφίας που ήταν

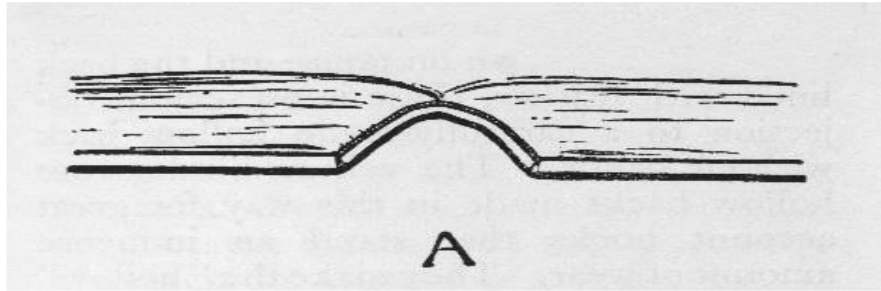
²⁴Γανιάρης, Α. (1983). Βιβλιοδεσία : τέχνη και τεχνική. Αθήνα: EOMMEX.

μέχρι τώρα. Αυτή τη χρονική περίοδο σε πολλά βιβλία, μικρού κυρίως μεγέθους, χρησιμοποιείται η τεχνική της εύκαμπτης περγαμηνής βιβλιοδεσίας (limpvellumbibnding). Η τεχνική αυτή ήταν συνήθης τον 16ο και 17ο αιώνα σε προσευχητάρια και μικρά βιβλία μεγέθους ογδόου (octavo, περίπου 13x18 cm). Το κάλυμμα αποτελείται αποκλειστικά από ένα μονοκόμματο κομμάτι περγαμηνής (δεν περιλαμβάνει δηλαδή πλακίδια από σκληρό υλικό όπως ξύλο ή χαρτόνι), το οποίο συνδέεται με το σώμα του βιβλίου με τις λωρίδες περγαμηνής ή δέρματος δέψης αργιλίου πάνω στις οποίες είναι ραμμένο το σώμα του βιβλίου και το οποίο διπλώνει στο εμπρός και πίσω κάλυμμα. Αν και τα βιβλία αυτά πωλούνταν φθηνότερα από τα δερματόδετα, αυτό το στυλ βιβλιοδεσίας έχει αποδειχθεί πολύ ανθεκτικό και από την εποχή αυτή διασώζεται μεγάλος αριθμός τέτοιων βιβλίων.

Σημαντική καινοτομία στην κατασκευή των βιβλίων σημειώθηκε στα μέσα του 18ου αιώνα, όπου μετά από μια μεταβατική περίοδο, περίπου μισού αιώνα, εγκαταλείπεται η χρήση της εύκαμπτης βιβλιοδεσίας και εισάγεται η τεχνική της κοίλης ράχης (hollowback) και των ένθετων σπάγκων ραψίματος (sawn-in cords). Η ράχη του βιβλίου πριονίζεται και στις πριονιές τοποθετούνται τα νεύρα, πάνω στα οποία ράβεται το βιβλίο. Η αλλαγή αυτή οφείλεται στη σταδιακή σμίκρυνση των βιβλίων, τα οποία δεν μπορούσαν να αντέξουν τις τάσεις του εύκαμπτου ραψίματος. Η βύθιση των σπάγκων ραψίματος στη ράχη των τυπογραφικών και η προσθήκη ενός χάρτινου σωλήνα στη ράχη επέτρεπε στα βιβλία να ανοίγουν ευκολότερα. Η εισαγωγή των ψεύτικων εξογκωμάτων στη ράχη είχε ως αποτέλεσμα βιβλιοδεσίες που έμοιαζαν εξωτερικά με το εύκαμπτο στυλ, αλλά οι οποίες είχαν σημαντικά μικρότερες αντοχές. Εμφανίστηκαν τέσσερις ποικιλίες της τεχνικής αυτής, από τις οποίες η 3η και η 4η είναι μειωμένης αντοχής: συμπαγής λεία ράχη (tightsmoothback), συμπαγής ράχη με ψεύτικα εξογκώματα (tightbackwithfalsebands), λεία κοίλη ράχη (smoothhollowback) και κοίλη ράχη με ψεύτικα εξογκώματα (hollowbackwithfalsebands)²⁵

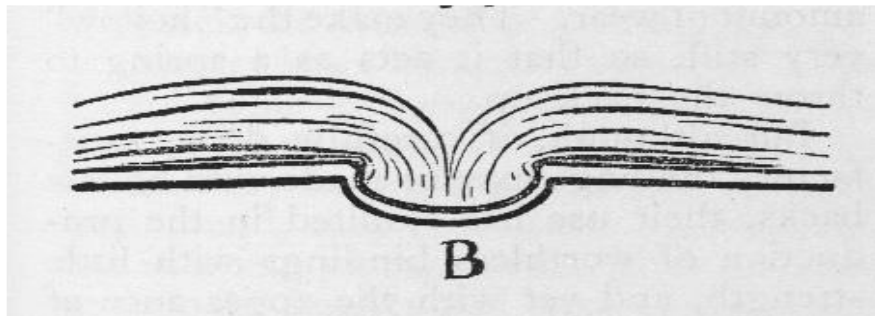
---

²⁵Βιβλίο και βιβλιοδεσία: Υλικά και τεχνικές - Μελάνια και χρωστικές. Διαθέσιμο σε: https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/65/1/02_chapter_02.pdf (Ανακτήθηκε 20 Απριλίου, 2017).

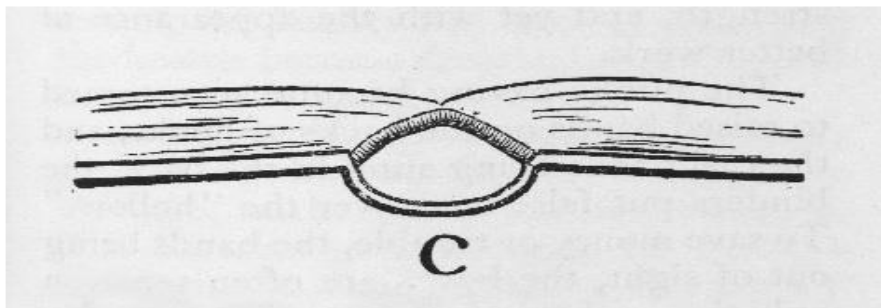
σχ Α:

Η βιβλιοδεσία από εύκαμπτο δέρμα επιτρέπει στο βιβλίο να ανοίγει καλά, αλλά το δέρμα στη ράχη τείνει να τσαλακώνεται.

σχ Β :

η τεχνική αυτή στηρίζει τη ράχη, αλλά δεν ανοίγουν καλά οι σελίδες.

σχ Γ:

χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην Αγγλία γύρω στα 1970. Το υλικό επένδυσης δεν είναι κολλημένο στο μπλοκ – σώμα του κειμένου , με αποτέλεσμα το βιβλίο να ανοίγει καλά και να προστατεύεται και η ράχη.²⁶

Λίγο πριν από τα μέσα του 19ου αιώνα, λοιπόν, άρχισαν να εισάγονται ατμοκίνητες μηχανές, ώστε να αντιμετωπιστεί η έκρηξη της ζήτησης. Από το 1900 αρχίζουν να χρησιμοποιούνται νέα υλικά όπως υφάσματα, πλαστικά και συνθετικές κόλλες που σε συνδυασμό με ειδικές μηχανές επέτρεψαν τη μαζική και

²⁶Understanding and caring for bookbindings - The British Library. Διαθέσιμο σε: https://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/booklets/caring_for_bookbindings.pdf (Ανακτήθηκε 8 Μαΐου, 2017).

αυτοματοποιημένη βιβλιοδεσία. Η τεχνική βιβλιοδεσίας **Bradel** (casebinding), που κάνει την εμφάνισή της κατά την εποχή αυτή, είναι μια απλοποιημένη, μορφή βιβλιοδεσίας, χαμηλού κόστους, η οποία αρχικά εμφανίστηκε ως προσωρινή, αλλά τα αποτελέσματα ήταν ανθεκτικά, και έτσι είχε μεγάλη επιτυχία το 19^ο αιώνα. Σήμερα, είναι πολύ πιθανό να τη συναντήσουμε σε άλμπουμ φωτογραφιών ή σε λευκώματα. Έχει το πλεονέκτημα ότι επιτρέπει στο βιβλίο να ανοίξει πλήρως, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές δερμάτινες βιβλιοδεσίες που είναι πολύ άκαμπτες. Μερικές φορές τροποποιείται, για να παρέχει στρογγυλεμένη σπονδυλική στήλη. Στην τεχνική αυτή κατασκευάζεται χωριστά το κάλυμμα του βιβλίου, το οποίο συνήθως καλύπτεται με ύφασμα (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί και δέρμα) και κατόπιν συνδέεται με το σώμα του βιβλίου.²⁷

Στην ουσία, από δω και πέρα, παρακολουθούμε μια επανάληψη όλων των διακοσμήσεων των προηγούμενων αιώνων, χωρίς φαντασία αλλά με τεχνική αρτιότητα στην κάθε λεπτομέρεια.

Στο τέλος του 19ου αιώνα, εμφανίστηκε από κρατικές υπηρεσίες και δημόσιες βιβλιοθήκες, η ζήτηση για στιβαρές βιβλιοδεσίες που θα άντεχαν συνεχή και απρόσεχτη χρήση και έτσι γεννήθηκε η βιβλιοδεσία βιβλιοθήκης (librarybinding). Σε αυτήν την τεχνική βιβλιοδεσίας, που είναι ιδανική κυρίως για βιβλία μικρού μεγέθους, χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από τη βιβλιοδεσία λογιστικών βιβλίων.

Στα μέσα του 20ου αιώνα η τεχνική «βιβλιοδεσίας βιβλιοθήκης», εξελίχθηκε και προσαρμόστηκε για χρήση και σε μεγάλους τόμους. Το εσωτερικό χαρτόνι του καλύμματος αυξήθηκε σε πάχος και προωθήθηκε μέχρι τη ράχη του βιβλίου, ώστε να την υποστηρίζει καλύτερα, ενώ ταυτόχρονα μειώθηκε λίγο το πάχος του εξωτερικού χαρτονιού. Με τον τρόπο αυτό η άρθρωση ενισχύθηκε σημαντικά (Johnson, 1988; Grimani&Zervos, 2014).

Και όσο το απλό βιομηχανικό σχέδιο γίνεται προσιτό στον απλό αναγνώστη, τόσο η τέχνη της βιβλιοδεσίας ψάχνει τη θέση της πάνω στο ίδιο το βιβλίο. Το αντικείμενο της διακόσμησης ενός βιβλίου θα πρέπει να έχει άμεση συνάφεια με το περιεχόμενό του. Αυτό ακριβώς είναι σημείο που επετεύχθη και τοποθέτησε τη βιβλιοδεσία πολύ σωστά, δίπλα στις εικαστικές τέχνες.

---

²⁷Wikipedia, the free encyclopedia. Διαθέσιμο σε: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bookbinding> (Ανακτήθηκε 15 Απριλίου, 2017).

Στον Ελλαδικό χώρο και τις περιοχές που αποτελούσαν το Βυζάντιο και αργότερα στην Ανατολική Ευρώπη, επικράτησε η τεχνική της Βυζαντινής βιβλιοδεσίας, για την οποία ακολουθεί ειδικό κεφάλαιο.

3. BYZANTINΗ BIBΛΙΟΔΕΣΙΑ

Οι βιβλιοδεσίες παραδοσιακά, χωρίζονται γενικά σε δύο μεγάλες κατηγορίες: Α) στις λεγόμενες **Ανατολικές** βιβλιοδεσίες (στις οποίες ανήκουν και οι βυζαντινές) και Β) στις **Δυτικές** ή **Ευρωπαϊκές**, στις οποίες κατατάσσονται οι βιβλιοδεσίες των περισσότερων λαών της Ευρώπης. Η κατάταξη δεν γίνεται τόσο βάσει του τύπου προέλευσης, όσο του στυλ και της τεχνικής που ακολουθούν. Για παράδειγμα στις Ανατολικές δεν χρησιμοποιούνται υποστρώματα, σε αντίθεση με τις Δυτικές, στις οποίες η χρήση των νεύρων γενικεύεται από τον 8^ο – 9^ο αι μ.Χ..

Η προέλευση της βιβλιοδεσίας συνυπάρχει συνήθως με την προέλευση του κειμένου και έτσι αναφερόμαστε σε διάφορες τεχνικές βιβλιοδεσίας π.χ. Γαλλική, Αγγλική, Γερμανική, Ιταλική κ.λπ. Άλλοι πάλι προσδιορίζουν την βιβλιοδεσία με βάση τα υλικά που χρησιμοποιούνται, αναφερόμενοι για παράδειγμα σε δερμάτινη, υφασμάτινη ή χάρτινη βιβλιοδεσία.

Ο όρος, όμως, «Βυζαντινή Βιβλιοδεσία»²⁸, παρουσιάζει κάποιες ιδιαιτερότητες καθώς περιέχει έναν ασαφή χρονικό και τοπικό προσδιορισμό, γιατί Βυζάντιο δεν ήταν μόνο η Κωνσταντινούπολη και φυσικά δεν έσβησε αμέσως μετά την Άλωση της Πόλης (1453). Και οπωσδήποτε ένα χειρόγραφο που προέρχεται από τα χρόνια της βυζαντινής περιόδου δεν σημαίνει ότι είναι βυζαντινή και η ιστορία του κειμένου.

Η χρονολόγηση των βυζαντινών βιβλιοδεσιών παρουσιάζει εξαιρετικές δυσκολίες, καθώς οι τεχνικές κατασκευής και διακόσμησης δεν άλλαξαν σε όλη τη διάρκεια του Βυζαντινού κράτους και επιπλέον, εξαιτίας των γνωστών ιστορικών περιπετειών, τα ελληνικά χειρόγραφα βρίσκονται διασκορπισμένα σε μικρές και μεγάλες βιβλιοθήκες ανά τον κόσμο.

---

²⁸Το κεφάλαιο «Βυζαντινή Βιβλιοδεσία», καθώς και τα 2 επόμενα: «Ισλαμικές βιβλιοδεσίες» και «Χάρτινη Εύκαμπτη Βιβλιοδεσία», συμπεριλαμβάνονται στην παρούσα εργασία με το σκεπτικό της συγκέντρωσης πληροφοριών για τα επικρατέστερα είδη βιβλιοδεσιών, που ένας επαγγελματίας βιβλιοθηκονόμος θα μπορούσε να συναντήσει στις βιβλιοθήκες του ελλαδικού χώρου.

Γεγονός είναι, πως οι ελληνικές βιβλιοθήκες, μοναστηριακές και μη, παραμένουν ουσιαστικά ανεξερεύνητες. Από τα μέσα περίπου του 20^{ου} αι. οι βιβλιοδεσίες των ελληνικών χειρογράφων της βυζαντινής περιόδου αποτέλεσαν αντικείμενο σοβαρής μελέτης. Οι πρώτες εμπειριστατωμένες έρευνες ξεκίνησαν από τη Βελγίδα ιστορικό – βιβλιοδέτη BerthevanRegemorter (1953) και άνοιξε το δόμο σε πολλούς επόμενους παλαιογράφους, κωδικολόγους, ιστορικούς (JeanIrigoin, PaulCanart, DominiqueGrosdidier, PhilippeHoffmann, CarloFederici κ.ά.)²⁹.

Στην Κωνσταντινούπολη λειτουργούσαν βιβλιογραφικά εργαστήρια στα περισσότερα μοναστήρια και είναι πολύ πιθανό εκεί να λειτουργούσαν και τα αντίστοιχα βιβλιοδετικά εργαστήρια. Μέχρι σήμερα, ωστόσο, με βάση τη διακόσμηση των καλυμμάτων έχουν προσδιοριστεί μόνο δύο από αυτά και χρονικά τοποθετούνται μεταξύ του 14^{ου} και του πρώτου μισού του 15^{ου} αι., χωρίς να αποκλείεται να λειτουργούσαν και παλαιότερα. Το πρώτο φαίνεται να σχετίζεται άμεσα με το ίδιο το παλάτι, καθώς αρκετές από τις σφραγίδες που κοσμούν τα καλύμματα φέρουν το μονόγραμμα των Παλαιολόγων(ΠΑΛΓ). Προφανώς, οι κώδικες που φέρουν το μονόγραμμα αυτό ανήκαν στην αυτοκρατορική βιβλιοθήκη ή σε μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας ή ορισμένοι από αυτούς να προορίζονταν για δώρα του Αυτοκράτορα σε ναούς ή σε επιφανή πρόσωπα της εποχής. Τέτοιες βιβλιοδεσίες βρίσκονται στην εθνική βιβλιοθήκη της Ελλάδας, του Παρισιού, στη βιβλιοθήκη του Βατικανού, του Τοπ Καπί στην Κωνσταντινούπολη, στα Μετέωρα, στη Μαρκιανή βιβλιοθήκη της Βενετίας κ.α. Το δεύτερο γνωστό Κωνσταντινουπολίτικο εργαστήριο λειτουργούσε στη Μονή Προδρόμου και συνδέεται με το όνομα του γνωστού αντιγραφέα Γεωργίου Βαϊοφόρου και δεν αποκλείεται να σχετίζεται και αυτό με τις δραστηριότητες του παλατιού. Χαρακτηριστικές είναι οι βιβλιοδεσίες του με τα έντονα χρώματα των δερμάτινων καλυμμάτων και τη λιτή εμπίεστη διακόσμηση. Μετά την Άλωση, ο Μιχαήλ Αποστόλης, γνωστός αντιγραφέας, συγγραφέας και βιβλιοπώλης της εποχής, καταφεύγει από την Κωνσταντινούπολη στην Κρήτη και δημιουργεί το Κρητικό εργαστήρι Βυζαντινής βιβλιοδεσίας, προσφέροντας έργα εξαιρετικής τέχνης με δέρμα

---

²⁹Diehl, E. (1946). *Bookbinding: Its Background and Technique*. New York: Dover Publications, INC.

καστανού ή κοκκινοκάστανου χρώματος με κοινό χαρακτηριστικό το φτερωτό δράκοντα σε τριγωνικό πλαίσιο.³⁰

Η Βυζαντινή βιβλιοδεσία, καλείται συνήθως με τον όρο «**στάχωσις**»(στάχωση), από το ρήμα σταχώνω>σταχώ, που σημαίνει δένω σε στάχυ, αλλά και δένω γενικά. Αποτελεί ξεχωριστό κεφάλαιο στην ιστορία της βιβλιοδεσίας, κυρίως για τα ιδιόμορφα εξωτερικά γνωρίσματα και για τα πρωτότυπα διακοσμητικά θέματα του καλύμματος.

Σπαράγματα κωδίκων και βιβλιοδεσιών της πρώιμης βυζαντινής περιόδου που έφεραν στο φως ανασκαφές σε Αίγυπτο και ευρύτερα Μέση Ανατολή, επιβεβαιώνουν τη συνέχεια της υστερορωμαϊκής παράδοσης στη βυζαντινή βιβλιοδεσία, τόσο στα κατασκευαστικά όσο και στα διακοσμητικά του μέρη. Επίσης η βιβλιοδετική τέχνη που εφάρμοσαν οι Χριστιανοί της Αιγύπτου – Κόπτες (4^{ος} – 9^{ος} αι μ.Χ.), κληρονόμησε πολλά στοιχεία από τη ρωμαϊκή παράδοση και με τη σειρά τους επηρέασαν τη βυζαντινή και δυτική μεσαιωνική βιβλιοδεσία. Κατά τη βυζαντινή εποχή, την αντιγραφή και τη διακίνηση των βιβλίων είχαν αναλάβει συνολικά τα μοναστήρια. Οι μοναχοί ήταν αυτοί που φρόντιζαν και για την προετοιμασία των υλικών της βιβλιοδεσίας (πινακίδες, περγαμηνή, δέρμα).αργότερα στην εποχή του Ουμανισμού τις εργασίες αυτές θα αναλάβουν και ιδιωτικά εργαστήρια.³¹

Τα ιδιαίτερα εξωτερικά γνωρίσματα των βυζαντινών βιβλιοδεσιών συνιστούν μια διαφορετική όψη από εκείνη των λατινικών χειρογράφων της ίδιας εποχής που χαρακτηρίζονται για τα εξογκωμένα νεύρα στη ράχη, τα περιορισμένα σε ύψος κεφαλάρια και τη μεγάλη ποικιλία στη μορφή των κλειστρών.

Σε πολύ γενικές γραμμές οι βυζαντινές βιβλιοδεσίες χαρακτηρίζονται από:

- Λεία ράχη
- Εξογκωμένα κεφαλάρια
- Ένθετα μεταλλικά στοιχεία (κλειστρα και γόμφοι / κεφαλόκαρφα)
- Διακόσμηση των δερμάτινων καλυμμάτων με: αυστηρά γεωμετρικά σχέδια, φυτομορφικά θέματα, το δικέφαλο αετό και μεγάλη ποικιλία από μυθολογικά ζώα.

³⁰Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1:13-51.

³¹Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1:13-51.

3.1 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΩΝ

3.1.1 Η ΡΑΦΗ ΤΩΝ ΤΕΥΧΩΝ

Η συνήθης πρακτική είναι τα τεύχη του βιβλίου να ράβονται πάνω σε σπάγκους στερεωμένους σε τεζάκι, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται στη ράχη του βιβλίου χαρακτηριστικά εξογκώματα – τα νεύρα - τα οποία είναι εμφανή ακόμη και μετά την κάλυψη με δέρμα. Η χρήση υποστρωμάτων (από σπάγκους ή δέρμα) για τη ραφή των τευχών είναι καθαρά ευρωπαϊκή επιινόηση, από τον 9^ο αι. μ.Χ.. Οι Βυζαντινοί δεν χρησιμοποιούσαν σπάγκους για τη ραφή των τευχών, αλλά τα έραβαν με μια καμπύλη βελόνα και με κατάλληλες κινήσεις στερέωναν κάθε τεύχος στο αμέσως προηγούμενο και η αλυσίδα που σχηματίζει η κλωστή δεν δημιουργεί κανένα εξογκωμα, με αποτέλεσμα η ράχη τους να είναι λεία. Η ιδιόμορφη αυτή ραφή έχει την καταγωγή της στην κοπτική παράδοση και έχει επικρατήσει σε όλους τους λαούς που είχαν άμεση επαφή με τους Βυζαντινούς (Αρμένιοι, Γεωργιανοί, Βαλκάνιοι, Ρώσοι).³²

Παρατηρώντας τα βυζαντινά βιβλία, από την πλευρά της ράχης των τευχών και των εξωτερικών αλυσίδων, διαπιστώθηκε ότι τα τεύχη ήταν ραμμένα σε δύο διαφορετικές ομάδες: η μία, που περιλάμβανε τα μισά περίπου τεύχη, ραβόταν με βάση την πρώτη πινακίδα, ενώ η δεύτερη με βάση τη δεύτερη πινακίδα. Στο τέλος ο σταχωτής ένωνε τις δύο ομάδες με το περίσσευμα της κλωστής της ραφής. Ο πιθανότερος λόγος για τον οποίο υιοθετήθηκε αυτή η μέθοδος, ήταν ότι έτσι εξασφαλιζόταν το ευκολότερο άνοιγμα του βιβλίου, λαμβάνοντας υπόψη τον τεράστιο όγκο που είχαν τα βιβλία της εποχής εκείνης.

3.1.2 ΚΑΤΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ

Η κατασκευή των πινακίδων γινόταν από τον ξυλουργό ή από τον ίδιο το σταχωτή. Κατασκευάζονται στις διαστάσεις των τευχών κυρίως από ξύλο οξιάς,

---

³²Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1:13-51.

λεύκας ή κωνοφόρων δέντρων. Ενώ στη Δυτική τεχνοτροπία οι πινακίδες προεξέχουν και λειτουργούν ως προστατευτικό του πάχους των φύλλων, στη βυζαντινή τεχνική οι πινακίδες είναι στα όρια των φύλλων. (Στο ξακρισμένο πλευρικό πάχος του βιβλίου γραφόταν ο τίτλος του βιβλίου ή το όνομα του συγγραφέα και σπανιότερα το όνομα του κατόχου του βιβλίου. Τα άλλα ξακρίσματα απλώς διακοσμούσαν με έγχρωμα σχέδια.)

Ένα άλλο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των βυζαντινών πινακίδων είναι το αυλάκι που διατρέχει το πάχος της πινακίδας στις τρεις εξωτερικές πλευρές και το οποίο είναι συνήθως τριγωνικής διατομής και σπανιότερα ημικυκλικής. Ο σκοπός ύπαρξης του στοιχείου αυτού παραμένει αδιευκρίνιστος, αν και η B. Regemorter ισχυρίζεται πως ίσως αποτελεί ανάμνηση από την εποχή που εποχή που οι πινακίδες αποτελούνταν από φύλλα παπύρου κολλημένα μεταξύ τους, όπου τα ακανόνιστα φύλλα δημιουργούσαν στις εξωτερικές πλευρές του βιβλίου ένα είδος αυλακώσεων, που αργότερα θέλησαν να μιμηθούν και στις ξύλινες πινακίδες.³³ Ίσως να πρόκειται και για μια αισθητική παρέμβαση, που στόχευε να μειώσει την εντύπωση του πάχους των πινακίδων, το οποίο για κάποια ογκώδη βιβλία, ήταν αρκετά μεγάλο.

Εξαιρετικά πολύπλοκη παρουσιάζεται η στερέωση των ξύλινων πινακίδων του καλύμματος με την ίδια κλωστή που χρησιμοποιήθηκε για τη ραφή των τευχών και η οποία δημιουργεί ένα είδος ζιγκ-ζαγκ στην επιφάνεια της πινακίδας.

Η ράχη των τευχών του βυζαντινού βιβλίου δεν υφίσταται καμιά επεξεργασία καμπυλώματος, πράγμα που οφείλεται στη δυσκολία κάμψης της περγαμηνής, που αποτελούσε το υπόστρωμα της εποχής. Το χαρτί, σαν πιο εύπλαστο υλικό, επιδέχεται κύρτωμα, το οποίο όμως εμφανίζεται πολύ διακριτικά στα βυζαντινά βιβλία.³⁴

3.1.3 ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΡΙΑ

Ένα άκρως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των Βυζαντινών βιβλιοδεσιών αποτελούν τα **κεφαλάρια**. Και αυτό γιατί εφαρμόζουν μια ιδιότυπη πλέξη με μονόχρωμες ή πολύχρωμες κλωστές και στις δύο άκρες της ράχης του βιβλίου. Δεν

³³Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1:13-51.

³⁴Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1:13-51.

αποτελούσε διακοσμητικό στοιχείο, αλλά ένα ουσιαστικό δομικό στοιχείο, από το οποίο εξαρτάται η αντοχή και η ομοιομορφία του πάχους της ράχης. Τα κεφαλάρια στερεώνονται σε ειδικές οπές που ανοίγονται στις πινακίδες. Με το πλέξιμο των εξογκωμένων κεφαλαριών το βιβλίο χάνει την παραλληλεπίπεδη μορφή του, γεγονός που δεν αποτελούσε πρόβλημα, αφού τα βιβλία τοποθετούνταν στα ράφια σε οριζόντια θέση και όχι σε όρθια.

Σε κάποιες βιβλιοδεσίες που κάλυπταν ιδιαίτερες αισθητικές απαιτήσεις, τα κεφαλάρια είχαν και μια δεύτερη διακοσμητική πλέξη με χρωματιστές κλωστές ή σπανιότερα με χρυσοκλωστές. Η αρχική ραφή του κεφαλαριού καλύπτεται με μια πλέξη τύπου ψαροκόκαλου με διαφορετικά χρώματα, κάτι που ήταν πολύ συνηθισμένο και στις ισλαμικές βιβλιοδεσίες.³⁵

3.1.4 ΚΑΛΥΜΜΑ – ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Το πιο συνηθισμένο υλικό για το κάλυμμα είναι το δέρμα. Οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν μαροκινό δέρμα υψηλής ποιότητας από κατσίκι, σε ανοικτό ή σκούρο καστανό χρώμα (πιο σπάνια σε μαύρο) και ενίοτε βαθύ κόκκινο.

Η διακόσμηση των δερμάτινων καλυμμάτων γίνεται με μεταλλικές σφραγίδες που φέρουν ανάγλυφο θέμα. Οι Βυζαντινοί παρά το γεγονός ότι γνώριζαν το φύλλο χρυσού, από τις φορητές εικόνες και τις μικρογραφίες των χειρογράφων, δεν το χρησιμοποίησαν ποτέ για τη διακόσμηση των δερμάτινων βιβλιοδεσιών, όπως οι Δυτικοί ή οι Μουσουλμάνοι. Περιορίστηκαν στην τεχνική των εμπιέστων σφραγίδων και δημιούργησαν έργα εκπληκτικής δεξιοτεχνίας.

Οι συνθέσεις τους στη συνέχεια γίνονται πιο γεωμετρικές, με οριζόντιες και κάθετες εγγάρακτες γραμμές να σχηματίζουν τρίγωνα ή ρόμβους και μέσα στους χώρους αυτούς τυπώνονται μία ή περισσότερες σφραγίδες. Υπάρχει μεγάλο πλήθος σφραγίδων, η μελέτη των οποίων οδηγεί στον προσδιορισμό των διαφορετικών βιβλιοδετικών εργαστηρίων (Κωνσταντινούπολης, Κρήτης, Μονής Προδρόμου, Κύπρου, Αγίου Όρους, Κάτω Ιταλίας).

Η θεματολογία τους ποικίλει: σχηματισμός του σημείου του Σταυρού και του μονογράμματος ΙΧ(Ιησούς Χριστός), μέχρι το 13^ο αι χρήση πολύτιμων υλικών και

---

³⁵Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1:13-51.

στη συνέχεια: φυτομορφικά θέματα (ανθέμια, κληματίδες), πλήθος σφραγίδων με ζώα, πτηνά αλλά και φανταστικές ή μυθολογικές φιγούρες: ο δικέφαλος αετός (το έμβλημα της αυτοκρατορίας των Παλαιολόγων), χίμαιρες, φτερωτοί δράκοντες κ.λπ.). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εκτεταμένη χρήση, με ποικίλες παραλλαγές, του γαλλικού ή φλωρεντινού κρίνου, ως διακοσμητικού στοιχείου, που μαρτυρά την επίδραση της Φραγκοκρατίας. Εκτός από το κάλυμμα του βιβλίου διακοσμείται και η ράχη του, με εγχάρακτες γραμμές, που κατά κανόνα ακολουθούν και επαναλαμβάνουν τις σχεδιαστικές γραμμές του καλύμματος. Τα τελευταία χρόνια του 16ου αι και οι αρχές του 17ου χρησιμοποιούνται θέματα και παραστάσεις που προέρχονται από το Άγιον Όρος, τη Μολδοβλαχία αλλά και τον Ισλαμικό κόσμο³⁶.

Στη βυζαντινή εικονογραφία ο Παντοκράτωρ και οι Πατέρες της Εκκλησίας εικονίζονται από πολύ νωρίς κρατώντας ευαγγέλιο, ανοιχτό ή κλειστό, πάντα με τη μορφή κώδικα πλούσια βιβλιοδετημένου με χρυσό και πολύτιμους λίθους. Στη Μαρκεσική Βιβλιοθήκη της Βενετίας φυλάσσονται δείγματα αυτού του είδους (10^{ος}-14^{ος} αι) με βιβλιοδεσίες για τις οποίες χρησιμοποιήθηκαν φύλλα χρυσού, ακατέργαστα μαργαριτάρια, πολύτιμοι και ημιπολύτιμοι λίθοι, καθώς και σμάλτα με παραστάσεις του Χριστού της Παναγίας και Αγίων. Είναι Κωνσταντινουπολίτικης προέλευσης και προφανώς έφτασαν στη Βενετία με τους Σταυροφόρους.³⁷ Σε περιοχές και εποχές με περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες, χρησιμοποιήθηκαν για τα καλύμματα Ευαγγελίων και άλλα υλικά, όπως βελούδινα υφάσματα κεντημένα με χρυσοκλωστές και άλλα σπάνια υφάσματα, πιθανόν υπολείμματα από Ιερά Άμφια. Σε σπάνιες περιπτώσεις οι δύο όψεις των θρησκευτικών βιβλίων αντιμετωπίστηκαν σαν φορητές εικόνες, με ανάλογη βιβλιοδεσία.³⁸

Εκτός από τις πολύτιμες σταχώσεις υπήρχαν και οι απλές βιβλιοδεσίες για κείμενα θεολογικού ή ουμανιστικού χαρακτήρα. Τα βιβλία αυτά, που προορίζονταν κυρίως για τις μοναστηριακές βιβλιοθήκες ή για λόγιους της εποχής, δεν ήταν βιβλιοδετημένα με πολύτιμα υλικά, καθώς το κόστος της περγαμηνής και της αντιγραφής ήταν ήδη πολύ υψηλό, αλλά από δέρμα με ανάγλυφες εμπίστες σφραγίδες.

---

³⁶Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1:13-51.

³⁷Βιβλιοδεσίες τέτοιου είδους οδήγησαν εύλογα τον Saint Jerome να κριτικάρει λέγοντας: «Ντύνετε τα βιβλία του Χριστού με πολύτιμους λίθους ενώ εκείνος πέθανε μέσα στη φτώχεια και τη μοναξιά».

³⁸Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1:13-51.

3.1.5 ΤΑ ΚΛΕΙΣΤΡΑ

Τα κλείστρα είναι απαραίτητα στοιχεία των μεσαιωνικών βιβλιοδεσιών και τοποθετούνται για να περιορίζουν τις διαφοροποιήσεις των ατμοσφαιρικών μεταβολών στα βιβλία. Η περγαμινή είναι ένα υλικό που πολύ εύκολα απορροφά και αποβάλλει την υγρασία, συρρικνώνεται ή διαστέλλεται, δημιουργώντας κυματισμούς και αλλοιώσεις.

Στη βυζαντινή βιβλιοδεσία τα κλείστρα έχουν σταθερή μορφή και περιλαμβάνει δύο μέρη: **i)** το ακίνητο μέρος, ένα είδος καρφιού, που τοποθετείται στο πάχος της μπροστινής πινακίδας και **ii)** το κινητό μέρος που αποτελείται συνήθως από τρεις δερμάτινες πλεξίδες στην άκρη των οποίων είναι στερεωμένος ένας μεταλλικός κρίκος. Αυτές οι δερμάτινες πλεξίδες στερεώνονται στο πάχος της δεύτερης πινακίδας, στις ειδικές οπές που έχουν ανοιχτεί. Ο αριθμός των κλείστρων σε ένα βιβλίο, ποικίλει ανάλογα με τις διαστάσεις του. Η πιο συνηθισμένη διάταξη περιλαμβάνει δύο κλείστρα στο πλευρικό πάχος και από ένα στο άνω και κάτω πάχος του βιβλίου. Σε ιδιαίτερος μεγάλοςχημα βιβλία, υπήρξαν μέχρι και εννέα κλείστρα, τοποθετημένα ανά τρία σε κάθε πλευρά.³⁹

3.1.6 ΚΑΡΦΙΑ ή ΚΕΦΑΛΟΚΑΡΦΑ ή ΓΟΜΦΟΙ

Τα μεταλλικά καρφία τοποθετούνταν εξωτερικά στις τέσσερις γωνίες και στο κέντρο κάθε πινακίδας και εξυπηρετούσαν έναν πολύ συγκεκριμένο σκοπό: περιόριζαν τη φθορά που προκαλείται στο υλικό του καλύμματος, λόγω της τριβής πάνω στο ράφι ή στο τραπέζι. Κατασκευάζονταν από μπρούντζο ή μολύβι και σε πολυτελείς σταχώσεις, από ασήμι. Τα τέσσερα γωνιακά κεφαλόκαρφα είχαν αμυγδαλωτό ή ημισφαιρικό σχήμα ή τη μορφή κρίνου ενώ τα κεντρικά έχουν κυκλικό περίγραμμα.

---

³⁹Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1:13-51.

3.2 Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

Τα ιστορικά γεγονότα αντικατοπτρίζονται και στη βιβλιοδετική τέχνη της εποχής. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και μετά, η ιδιόμορφη Βυζαντινή βιβλιοδεσία, σταδιακά θα εξαφανιστεί. Με την ανακάλυψη της τυπογραφίας και τη διάδοση των έντυπων βιβλίων θα διαφοροποιηθούν και οι τεχνικές βιβλιοδεσίας. Αν και η χειρόγραφη παράδοση συνεχίστηκε στα ελληνικά μοναστήρια μέχρι και το τέλος του 19^{ου} αι., ο ελληνικός χώρος εξυπηρετείται από βιβλία που τυπώνονται στα τυπογραφεία της Ευρώπης, τα περισσότερα βιβλιοδετημένα και διακοσμημένα κατά το δυτικό τρόπο. Παράλληλα, καταλυτική θα είναι και η επαφή με τον ισλαμικό κόσμο. Λατινικές βιβλιοδεσίες από τη μια και Ισλαμικές από την άλλη θα καθορίσουν την πορεία της βιβλιοδεσίας στον ελληνικό χώρο για ένα μεγάλο διάστημα της μεταβυζαντινής εποχής. τα εξογκωμένα κεφαλάρια θα εξαφανιστούν και θα αντικατασταθούν με απλούστερα κατά τα δυτικά πρότυπα, η ραφή των τευχών θα γίνεται πάνω σε νεύρα και έτσι οι ράχες θα παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά δυτικά εξογκώματα. Τα κλείστρα αρχικά θα απλοποιηθούν και αργότερα θα εξαφανιστούν, όπως και τα κεφαλόκαρφα. Το μοναδικό στοιχείο στη θεματολογία και στη διακόσμηση που θα μείνει και στη μεταβυζαντινή περίοδο, ήταν οι μεταλλικές απεικονίσεις με θρησκευτικό περιεχόμενο.⁴⁰(Στο κεφάλαιο: «Ισλαμικές βιβλιοδεσίες», δίνονται περισσότερες πληροφορίες για την επιρροή που άσκησαν στη μεταβυζαντινή βιβλιοδετική παράδοση).

Παρόλα αυτά η βυζαντινή βιβλιοδεσία θα επιβιώσει μέχρι και το 17^ο αι. την εποχή του Ουμανισμού και της Αναγέννησης το ελληνικό χειρόγραφο, που ξένιζε με την ιδιότυπη εξωτερική μορφή του, θα αποτελέσει συλλεκτικό αντικείμενο για λόγιους και ηγεμόνες. Πολλά χειρόγραφα, όμως, έφταναν στους συλλέκτες με τάλαιπωρημένες βιβλιοδεσίες που έπρεπε να αντικατασταθούν. Δημιουργήθηκε έτσι, η βιβλιοδεσία “allagrecas”, που εξωτερικά μιμούνταν τη μορφή των βυζαντινών χειρογράφων, αλλά η διακόσμηση βασιζόταν αποκλειστικά στα δυτικά πρότυπα.⁴¹

---

⁴⁰Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1:13-51.

⁴¹Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1:13-51.

4. ΟΙ ΙΣΛΑΜΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΕΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ

Ισλαμικές, ονομάζονται γενικά οι σταχώσεις που έντυναν για αιώνες τα βιβλία των μωαμεθανών, θρησκευτικά και μη. Η ονομασία, εκτός από τη θρησκευτική και γεωγραφική προέλευση, δηλώνει εξίσου και την τεχνική και διακοσμητική ιδιαιτερότητα των σταχώσεων αυτών με τον ίδιο τρόπο που ο όρος βυζαντινές σταχώσεις δηλώνει τόσο το κοινωνικό, πολιτικό και κυρίως θρησκευτικό πλαίσιο στο οποίο παρήχθησαν, όσο και μια συγκεκριμένη τεχνική και διακοσμητική τυπολογία.

Σε ελληνικές κυρίως μοναστηριακές βιβλιοθήκες μπορεί να συναντήσει κανείς λειτουργικά και άλλα βιβλία, τα οποία είναι σταχωμένα είτε με καθαρά ισλαμικές σταχώσεις, είτε με άλλες παρόμοιες, που μολονότι παρουσιάζουν σαφήνεια με τις παραπάνω αποτελούν σύνθεση ισλαμικών και μεταβυζαντινών στοιχείων. Θα μπορούσαμε με άλλο τρόπο να τις ονομάσουμε «**μεταβυζαντινές σταχώσεις ισλαμικού τύπου**».⁴²

Οι πηγές μαρτυρούν πως, τόσο για το Ισλάμ όσο και για το Βυζάντιο με τη χριστιανική του ιδιοσυγκρασία, το βιβλίο αποτελούσε αντικείμενο στενά συνυφασμένο με τη θρησκεία και είχε έντονη συμβολική σημασία. Είναι ενδιαφέρον ότι οι μωαμεθανοί αποκαλούν τους Εβραίους και τους Χριστιανούς «*Ahlal-Kitab*», δηλαδή ανθρώπους του βιβλίου δηλώνοντας έτσι τη στενή σχέση των δύο αυτών θρησκειών με το βιβλίο.⁴³

Η στενή αυτή σχέση βιβλίου και θρησκείας συνετέλεσε ώστε να υπάρχει καχυποψία για τα βιβλία των αλλόθρησκων, όχι μόνο ως προς το περιεχόμενό τους αλλά και ως προς τα κατασκευαστικά τους στοιχεία, όπως είναι η στάχωση. Βέβαια, αντίστοιχη δυσπιστία για το βιβλίο, σε άλλο βέβαια επίπεδο, παρατηρείται και για τα τυπωμένα στη Δύση ελληνικά λειτουργικά κυρίως βιβλία, κατά τη μετάβαση από τη χειρόγραφη παράδοση του βιβλίου στην έντυπη.⁴⁴ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, οι Μουσουλμάνοι, οι Χριστιανοί και οι Εβραίοι ήταν διστακτικοί στο να δώσουν τα

⁴²Μπουδαλής, Γ. (2004). Οι Ισλαμικές βιβλιοδεσίες και η επίδρασή τους στις ελληνικές μεταβυζαντινές σταχώσεις. Βιβλιοαμφιάστης. 2:55-118.

⁴³HUNGER HERBERT, H. (1995). *Ο κόσμος του Βυζαντινού Βιβλίου*. Αθήνα: Καρδαμίτσα σ. 11-20.

⁴⁴Τ.Ε. Σκλαβενίτης, «Η δυσπιστία στο έντυπο βιβλίο και η παράλληλη χρήση του χειρογράφου, Το βιβλίο στις προβιομηχανικές κοινωνίες, Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1982, σ. 283- 293

ιερά τους βιβλία για στάχωση σε άλλους, παρά μόνο σε ομόθρησκους, γιατί φοβόντουσαν ότι οι αλλόθρησκοι ίσως έβαζαν στις πινακίδες των βιβλίων κάποιο βέβηλο υλικό ή ότι ξακρίζοντας τα άκρα του βιβλίου θα μπορούσαν με κάποιο τρόπο να βεβηλώσουν τα ξακρίσματα του χαρτιού.⁴⁵

Ωστόσο, από τη μελέτη των πηγών υπάρχουν ενδείξεις και παραδείγματα, τα οποία φανερώνουν ότι οι μωαμεθανοί βιβλιοδέτες είχαν γνώση των βυζαντινών βιβλίων και σταχώσεων. Σε πολλά μωαμεθανικά εγχειρίδια βιβλιοδεσίας γίνεται συχνά λόγος για τα βιβλία των Βυζαντινών, πράγμα που αποτελεί ένδειξη για τις επαφές των δύο πολιτισμών. Εξάλλου είναι γνωστό, ότι στους πρώτους κυρίως αιώνες της ιστορίας του Ισλάμ αλλά και αργότερα, υπήρχε μια τακτική ροή βιβλίων από το Βυζάντιο προς τις Αραβικές Δυναστείες, είτε στο πλαίσιο διπλωματικών ενεργειών είτε ως αποτέλεσμα λεηλασιών, όπου τα βιβλία αποτελούσαν υπολογίσιμο μέρος των λαφύρων.⁴⁶

Επιπλέον, το Ισλάμ, από την εμφάνισή του κιάλας, συνδέθηκε με δυναστείες και αυτοκρατορίες οι οποίες για λόγους θρησκευτικούς, πολιτικούς αλλά και διδακτικούς έδωσαν ιδιαίτερη ώθηση στο βιβλίο και στα σχετικά με αυτό. Η άνθιση αυτή αποτυπώνεται καλύτερα στις βιβλιοθήκες πόλεων όπως το Κάιρο, η Βαγδάτη η Κόρδοβα κ.ά. , καθώς και στην πληθώρα αναφορών που έχουμε σε γραπτές πηγές για την παραγωγή, διακίνηση και εμπορία των βιβλίων. Συνέπεια αυτής της άνθισης ήταν οι μωαμεθανοί να δώσουν από πολύ νωρίς μεγάλη σημασία και προσοχή στη στάχωση κατά πρώτο λόγο του Κορανίου, αλλά και των άλλων επιστημονικών, λογοτεχνικών κ.λπ.. βιβλίων και ήδη από το 11^ο αιώνα υπάρχουν εγχειρίδια για τη βιβλιοδετική τέχνη (ορισμένα έχουν σωθεί ως τις μέρες μας, ενώ άλλα είναι γνωστά μόνο από τον τίτλο τους, που αναφέρεται στις γραπτές πηγές).

Υπάρχει και μια σειρά από άλλα κείμενα πιο αποσπασματικά, περιπτώσεις που μας σώζονται τα ονόματα βιβλιοδετών από αρχειακές και άλλες γραπτές πηγές καθώς και περιπτώσεις όπου έχουμε σταχώσεις υπογεγραμμένες από τους βιβλιοδέτες τους. Έτσι μας είναι γνωστά τα ονόματα των βιβλιοδετών του Παλατιού στην Κωνσταντινούπολη ήδη από τις αρχές του 16^{ου} έως και τον 18^ο αι καθώς και ένας

---

⁴⁵G. Bosch, J. Carswell, G. Petherbridge, *Islamic Bindings & Bookmaking*, The University of Chicago 1981, όπου αναφέρονται και ορισμένα παραδείγματα νομοθεσίας, που απαγόρευαν στους Ισπανούς να δίνουν βιβλία για στάχωση στους Εβραίους της Ισπανίας και το αντίστροφο.

⁴⁶Γούτας, Δ. (2001). *Η αρχαία ελληνική σκέψη στον Αραβικό πολιτισμό*. Αθήνα: Περίπλους.

αριθμός βιβλιοδεσιών από τον 14^ο αιώνα, που φέρουν σαν μέρος της διακόσμησης τους τα ονόματα των βιβλιοδετών που τις κατασκεύασαν.

Από τα στοιχεία που έχει προσκομίσει μέχρι σήμερα η έρευνα, συνάγεται ότι η βιβλιοδεσία μπορούσε να ασκείται ως επάγγελμα, ως καλλιτεχνική κλίση, αλλά και ως συμπληρωματική απασχόληση από ανθρώπους που το κύριο επάγγελμά τους ήταν άλλο, και έτσι δεν ήταν ανάρμοστο π.χ. για ένα δικαστή (καδή), έναν έπαρχο, ένα συγγραφέα.

Σε γενικές γραμμές υπάρχουν τρεις ομάδες βιβλιοδεσιών που ανήκουν σε δύο κατηγορίες:⁴⁷

A. Αμιγώς ισλαμικές βιβλιοδεσίες, δηλαδή βιβλιοδεσίες που έγιναν από μωαμεθανούς σταχωτές σε ισλαμικό έδαφος για ελληνικά, χριστιανικά κυρίως λειτουργικά βιβλία. Οι σταχώσεις αυτές προέρχονται κατά κύριο λόγο από την Τουρκία (πιθανότατα την Κωνσταντινούπολη) και το Κάιρο της Αιγύπτου και κατασκευάστηκαν ανάμεσα στον 15^ο και στις αρχές του 18^{ου} αιώνα.

B. Μεταβυζαντινές βιβλιοδεσίες ισλαμικού τύπου. Στην κατηγορία αυτή συνυπάρχουν δύο διαφορετικές ομάδες σταχώσεων, που έχουν κοινή προέλευση το Άγιο Όρος των αρχών του 17^{ου} αιώνα.

Συνεπώς, η ύπαρξη Ισλαμικών σταχώσεων σε χριστιανικά χειρόγραφα και οι μεταβυζαντινές σταχώσεις Ισλαμικού τύπου, φανερώνουν ότι, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, η καχυποψία μπορούσε να καμφθεί τουλάχιστον από την πλευρά των χριστιανών.

Ποιοι ήταν όμως οι λόγοι που έκαναν κάποιους χριστιανούς, κυρίως ιερωμένους, να παρακάμψουν τη σχεδόν εγγενή καχυποψία τους απέναντι στα βιβλία και άρα στις σταχώσεις των αλλοθρήσκων; Οι λόγοι είναι δύο και σχετίζονται με το περιεχόμενο και τον προορισμό των βιβλίων:⁴⁸

i) Ήταν φυσικό για χειρόγραφα με πλούσια διακόσμηση να επιθυμεί ο γραφέας ή ο παραγγελιοδότης να τα σταχώσει με κάτι εξίσου λαμπρό με αυτό που

---

⁴⁷Μπουδαλής, Γ. (2004). Οι Ισλαμικές βιβλιοδεσίες και η επίδρασή τους στις ελληνικές μεταβυζαντινές σταχώσεις. Βιβλιοαμφιάστης. 2:55-118.

⁴⁸Μπουδαλής, Γ. (2004). Οι Ισλαμικές βιβλιοδεσίες και η επίδρασή τους στις ελληνικές μεταβυζαντινές σταχώσεις. Βιβλιοαμφιάστης. 2:55-118.

υπήρχε στο εσωτερικό τους. Έτσι η αυτονόητη επιλογή στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου την εποχή αυτή ήταν οι ισλαμικές σταχώσεις, που σίγουρα δεν ήταν άγνωστες σε μοναχούς του Σινά ή σε κληρικούς της Κωνσταντινούπολης και βέβαια δεν περνούσαν απαρατήρητες εξαιτίας της διακοσμητικής τους λαμπρότητας. Η εισροή βιβλίων από τη Δύση σαφώς υπήρχε, αλλά περιοριζόταν κυρίως σε βιβλία προορισμένα για ανάγνωση, στα οποία βέβαια δεν περίμενε να δει κανείς πολυτελείς ή, έστω, σταχώσεις με τέτοια διακόσμηση που να προκαλέσει την προσοχή. Είναι επίσης γνωστό ότι κατά τον 16^ο αιώνα υπάρχει έντονη ισλαμική επίδραση στη διακόσμηση των ευρωπαϊκών σταχώσεων και μεγάλο μέρος από τις βενετσιάνικες, για παράδειγμα, σταχώσεις του 16^{ου} αιώνα ήταν έντονα επηρεασμένες από τις ισλαμικές.

Από σταχωμένους κώδικες που έφθαναν στα μοναστήρια είτε ως δωρεές είτε ως κληροδοσίες μοναχών, οι μοναχοί σταχωτές ήρθαν σε επαφή με τη διαφορετικότητα των ισλαμικών σταχώσεων.

ii) από το 15^ο αιώνα και εξής συντελείται μια σημαντική αλλαγή στη μορφή των λειτουργικών κειμένων και μάλιστα των διαφόρων Λειτουργιών: ενώ ως τότε γράφονταν με τη μορφή ειληταρίων, από την εποχή αυτή και εφεξής υιοθετούν τη μορφή του κώδικα, δηλαδή τη μορφή του σταχωμένου βιβλίου η χρήση των κειμένων αυτών κατά την τέλεση της θείας λειτουργίας ενδεχομένως συνετέλεσε ώστε να ανακύψει η ανάγκη για βιβλία εύχρηστα και ελαφρά, χωρίς το βάρος δηλαδή των ξύλινων πινακίδων των βιβλίων των σταχωμένων με τη βυζαντινή τεχνική. Τη λύση σ' αυτό το αίτημα έδωσαν οι ισλαμικές σταχώσεις με τις λεπτές πινακίδες από φύλλα χαρτιού και την ανάλαφρη κατασκευή.

4.1 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΙΣΛΑΜΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΩΝ

Ως γενική παρατήρηση πρέπει να επισημάνουμε ότι οι ισλαμικές βιβλιοδεσίες ακολουθούν την ίδια κατασκευαστική λογική από το 12 αι και μέχρι περίπου το 19^ο αι., οπότε και απλοποιούνται σε κάποια σημεία τους υπό την επίδραση των ευρωπαϊκών σταχώσεων. Οι όποιες καινοτομίες περιορίζονται σχεδόν αποκλειστικά στο χώρο της διακόσμησης βάσει της οποίας μπορεί κανείς να αναφέρεται σε

αραβικές, περσικές, οθωμανικές κ.ά. βιβλιοδεσίες ως υποομάδες των ισλαμικών σταχώσεων.

Στην παρούσα εργασία δεν θα αναφερθούν περιγραφικές λεπτομέρειες της βιβλιοδετικής σύνθεσης, αλλά επιβάλλεται να σταθούμε σε ορισμένα σημεία που αποτελούν διακριτικά στοιχεία της συγκεκριμένης κατηγορίας και θα μπορούσαν να αποτελέσουν βοηθητικό υλικό για βιβλιοθηκονόμους που έρχονται σε επαφή με τέτοιου είδους τεκμήρια, καθώς υπάρχουν αρκετά στον ελλαδικό χώρο.

4.1.1 ΣΥΡΡΑΦΗ ΤΕΥΧΩΝ:

Για τη συρραφή των τευχών στα ισλαμικά χειρόγραφα χρησιμοποιήθηκε από την αρχή της εμφάνισής τους η ραφή τύπου αλυσίδας, που στη βασική της λογική είναι κοινή σε όλους τους τύπους βιβλιοδεσιών της Εγγύς Ανατολής (κοπτικές, αιθιοπικές, αρμενικές, βυζαντινές): τα τεύχη ράβονται το ένα με το άλλο χωρίς τη χρησιμοποίηση νεύρων ή υποστηριγμάτων ραφής. Σύμφωνα με το μέχρι σήμερα δημοσιευμένο υλικό φαίνεται πως στα ισλαμικά βιβλία χρησιμοποιήθηκαν σχεδόν καθολικά από το Μεσαίωνα μέχρι και σήμερα, μόνο δύο σταθμοί ραφής, ανεξάρτητα από το μέγεθος του βιβλίου.⁴⁹

Ο τρόπος αυτός συρραφής έχει το πλεονέκτημα ότι δεν αυξάνει το πάχος της ράχης του χειρογράφου και κατά συνέπεια δεν υπάρχει ανάγκη στρογγυλέματός της, ενώ, παράλληλα, ο ελάχιστος αριθμός σταθμών συρραφής παρέχει ευκολία και ταχύτητα στη συρραφή των τευχών. Το μειονέκτημα είναι ότι οδηγεί στην εγγενή έλλειψη αντοχής και σταθερότητας. Αυτό, ενδεχομένως, οδήγησε στην εφεύρεση του *rahl*, ενός είδους αναλογίου πάνω στο οποίο παραδοσιακά διαβάζονταν τα βιβλία και το οποίο δεν επιτρέπει το άνοιγμα του βιβλίου υπό γωνία μεγαλύτερη των 100° .

4.1.2 ΞΑΚΡΙΣΜΑ

---

⁴⁹Σταθμός ραφής(*sewing station*) καλείται το κάθε σημείο στη ράχη του τεύχους μέσω του οποίου η κλωστή συρραφής διέρχεται από το εσωτερικό του τεύχους προς το εξωτερικό και αντίστροφα, κατά τη σύνδεσή της με το προηγούμενο ή προ-προηγούμενο τεύχος ή, στην περίπτωση των βιβλιοδεσιών που χρησιμοποιούν δυτικές μεθόδους συρραφής, για να τυλιχτεί γύρω από τα νεύρα ραφής

Το ξάκρισμα γινόταν με τη βοήθεια ενός σπαθιού ή μεγάλου μαχαιριού αρχίζοντας από το πάνω άκρο, προχωρώντας στο κάτω και φθάνοντας τελικά στο πρόσθιο.

Το χρύσωμα των άκρων του χειρογράφου δεν φαίνεται να αποτελούσε μέρος των ισλαμικών σταχωμένων χειρογράφων. Όπου απαντάται, ενδεχομένως αποτελεί απαίτηση του παραγγελιοδότη.

4.1.3 ΚΕΦΑΛΑΡΙΑ

Τα κεφαλάρια που σήμερα ονομάζουμε ισλαμικά και τα οποία, χρησιμοποιούνται καθολικά από τον 14^ο αιώνα έως σήμερα είναι σύνθετα και κατασκευάζονται σε δύο στάδια: αρχικά κατασκευάζεται το πρωτεύον κεφαλάρι που έχει τη μορφή και λειτουργία του στημονιού και σε δεύτερη φάση πάνω σ' αυτό υφαίνεται το δευτερεύον ή διακοσμητικό κεφαλάρι (συνήθως δίχρωμο).

4.1.4 ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΚΑΛΥΜΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Τα αρχαιολογικά ευρήματα υποδεικνύουν ότι στους πρώτους αιώνες της ιστορίας του Ισλάμ οι πινακίδες των σταχωμένων χειρογράφων ήταν ξύλινες και σταδιακά, από τον 11^ο – 12^ο αι., αντικαθίστανται οριστικά από πινακίδες κατασκευασμένες από φύλλα χαρτιού κολλημένα μεταξύ τους, μια μορφή χειροποίητου χαρτονιού και αυτό γιατί:⁵⁰

- Η σταδιακή επικράτηση του χαρτιού, από το 10^ο αιώνα και εξής, σαν αποκλειστικό υπόστρωμα γραφής των ισλαμικών χειρογράφων που, σε αντίθεση με την περγαμηνή, δεν έχει την τάση να συρρικνώνεται με τις αυξομειώσεις της υγρασίας και κατά συνέπεια δεν απαιτεί βαριές πινακίδες και κλείστρα που να εμποδίζουν αυτή τη συρρίκνωση.
- Η ανάγκη για οικονομία και ταχύτητα, εξαιτίας των αυξημένων αναγκών παραγωγής βιβλίων.
- Το μικρότερο βάρος του βιβλίου.

Η διακόσμηση των ισλαμικών σταχώσεων είναι ο χώρος στον οποίο παρατηρούνται οι περισσότερες καινοτομίες οι οποίες ακολουθούν την εξέλιξη των

---

⁵⁰Μπουδαλής, Γ. (2004). Οι Ισλαμικές βιβλιοδεσίες και η επίδρασή τους στις ελληνικές μεταβυζαντινές σταχώσεις. Βιβλιοαμφιάστης. 2:55-118.

πολιτιστικών κέντρων του ισλαμικού κόσμου καθώς σταδιακά μετακινούνται από την Αίγυπτο στην Περσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία με κέντρο την Κωνσταντινούπολη(από τον 16^ο αιώνα και εξής). Ήδη από τις αρχές του 15^{ου} αι. διαπιστώνεται μία στροφή στη μορφή και στην τεχνική της διακόσμησης, η οποία θα κυριαρχήσει στο χώρο των ισλαμικών σταχώσεων, ακόμη και ως τις μέρες μας και η οποία φαίνεται ότι προήλθε από την Περσία του 15^{ου} αιώνα.

Ως προς τη μορφή πρόκειται για την καθιέρωση μιας διάταξης των διακοσμητικών μοτίβων που χαρακτηρίζεται από ένα κεντρικό, αρχικά κυκλικό, αλλά από το 16^ο αιώνα και έπειτα ωοειδές ή ρομβοειδές κεντρικό μοτίβο, με προεκτεινόμενες στα δύο κάθετα άκρα απολήξεις και παρόμοιου διακόσμου γωνίες (η διάταξη αυτή είχε αρχίσει να χρησιμοποιείται στην Αίγυπτο και στην Περσία ήδη από τον 14^ο αιώνα).

Ως προς την τεχνική εμφανίζεται και σταδιακά καθιερώνεται η χρήση μεμονωμένων πλακών με ανάγλυφα ή εγχάρακτα μοτίβα οι οποίες ασκώντας πίεση πάνω στις καλυμμένες με δέρμα πινακίδες έδιναν τη δυνατότητα να διακοσμηθεί το κάλυμμα με σχετικές λίγες κινήσεις. Μέχρι τότε η διακόσμηση που συχνά κάλυπτε όλη την επιφάνεια των πινακίδων, γινόταν με τη χρήση μικρών ανεξάρτητων εργαλείων που συνδυάζονταν μεταξύ τους προκειμένου να αποδώσουν ιδιαίτερα σύνθετα και πολύπλοκα συνεχή μοτίβα. Τέτοιες πλάκες ήταν συνήθως από μέταλλο, αλλά όχι σπάνια, από κομμάτια δέρματος κολλημένα μεταξύ τους ώστε να σχηματίσουν μια συμπαγή πλάκα, η οποία στη συνέχεια μπορούσε να χαραχτεί με τα επιθυμητά μοτίβα.

Τα διακοσμητικά μοτίβα των ισλαμικών σταχώσεων είναι συνήθως χρυσομένα ή με φύλλα χρυσού κατά το στάδιο του τυπώματος ή ζωγραφισμένα με χρυσόχρωμα (που παρασκευαζόταν από πραγματικό φύλλο χρυσού). Δεν είναι πάντα εύκολο να διακρίνει κανείς πότε πρόκειται για φύλλο χρυσού και πότε για υγρό χρώμα χρυσού, αφού συχνά τα διακοσμημένα με αυτό τον τρόπο μοτίβα στιλβώνονταν με κάποιο όστρακο ή ανάλογο υλικό. Συχνά βέβαια χρησιμοποιούνταν και οι δύο μέθοδοι.⁵¹

Ωστόσο η διάθεση για διακόσμηση δεν σταματούσε στην εξωτερική, αλλά συνεχιζόταν και στην εσωτερική επιφάνεια του καλύμματος, δηλαδή στο φοδράρισμα

---

⁵¹Μπουδαλής, Γ. (2004). Οι Ισλαμικές βιβλιοδεσίες και η επίδρασή τους στις ελληνικές μεταβυζαντινές σταχώσεις. Βιβλιοαμφιάστης. 2:55-118.

των πινακίδων που ορισμένες φορές έπαιζε ενισχυτικό ρόλο για τη σύνδεση του καλύμματος με το σώμα. Το φοδράρισμα του εσωτερικού των πινακίδων μπορούσε να είναι διακοσμημένο με διάφορους τρόπους λιγότερο ή περισσότερο περίτεχνους:

- Διάτρητος διάκοσμος
- Απλός χρυσωμένος διάκοσμος
- Απλό αδιακόσμητο δέρμα
- Μαρμαρόκολλα (συχνά, και ειδικότερα από το 17^ο αιώνα και εξής, χρησιμοποιήθηκαν μαρμαρόκολλες τεχνική για την οποία οι Οθωμανοί είχαν αποκτήσει ιδιαίτερη φήμη).
- Άλλο μονόχρωμο χαρτί

Η διακόσμηση και τα μοτίβα των σταχώσεων μπορούν, σε ορισμένες περιπτώσεις να μας δώσουν σαφείς ενδείξεις (αν και είναι πολλές φορές δύσκολο), για τον τόπο προέλευσης και κατασκευής τους. Το ταινιωτό για παράδειγμα μοτίβο ονομάζεται “**tchi**”, είναι κινεζικής προέλευσης, παριστάνει στιλιζαρισμένα σύννεφα και χρησιμοποιήθηκε επανειλημμένα στις οθωμανικές, κυρίως σταχώσεις από τον 16^ο αιώνα και εξής. Αντίστοιχα, ο φυτικός διάκοσμος με περιελισσόμενα κλαδιά και άνθη, είναι επίσης χαρακτηριστικό γνώρισμα των οθωμανικών σταχώσεων της ίδιας περιόδου και ονομάζεται “**saz**”.⁵²

Οι ισλαμικές σταχώσεις δεν είχαν ποτέ κλείστρα και, όπου απαντώνται, πιθανότατα είναι μεταγενέστερη προσθήκη.

4.2 ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΙΔΡΑΣΗΣ ΤΩΝ ΙΣΛΑΜΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΩΝ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΙΚΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΩΝ.

Ο λόγος που αναφέρθηκε η περίπτωση των Ισλαμικών βιβλιοδεσιών ήταν, αφενός, γιατί είναι συνήθης η παρουσία τους στις συλλογές ελληνικών βιβλιοθηκών και αφετέρου, για να καταδειχθεί στη συνέχεια, ο βαθμός επίδρασής τους στις μεταβυζαντινές σταχώσεις και να κατανοηθούν τα διακριτά τους στοιχεία. Οι επιδράσεις τους λοιπόν, αφορούν κυρίως στο χώρο της διακόσμησης, διαδίδονται,

⁵²Μπουδαλής, Γ. (2004). Οι Ισλαμικές βιβλιοδεσίες και η επίδρασή τους στις ελληνικές μεταβυζαντινές σταχώσεις. Βιβλιοαμφιάστης. 2:55-118.

εξαπλώνονται και διατηρούνται επί αιώνες, με την υιοθέτηση δύο βασικών ισλαμικών επινοήσεων :⁵³

α) Τη χρήση μεμονωμένων μεταλλικών χαραγμένων ή κατασκευασμένων με χύτευση πλακών που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την πιο εύκολη διακόσμηση του κέντρου των πινακίδων και των γωνιών. Μέχρι τότε η διακόσμηση των σταχώσεων συνήθως συνίστατο από πολλά ξεχωριστά τυπώματα μικρών σφραγίδων και βέβαια απαιτούσε περισσότερο χρόνο και προσπάθεια. Η αλλαγή αυτή δεν έγινε πριν από το 2^ο μισό του 17^{ου} αιώνα.

β) την υιοθέτηση της ισλαμικής διάταξης των διακοσμητικών σφραγίδων στις επιφάνειες των πινακίδων, όπου το κέντρο καταλαμβάνει μία κεντρική ρομβοειδής σφραγίδα με κυματιστή περίμετρο και αιχμηρές απολήξεις στον κάθετο άξονα, ενώ τις γωνίες καταλαμβάνουν τριγωνικές, κατά βάση, σφραγίδες με κυματιστή την υποτείνουσα και που συχνά αναπαράγουν το διάκοσμο της αντίστοιχης κεντρικής.

Κατά το 2^ο μισό του 17^{ου} αιώνα, εμφανίζεται ο τύπος διακόσμησης με τα φυτικά μοτίβα και φαίνεται ότι διατηρήθηκε μέχρι και το 19^ο αιώνα καθώς γνώρισε ιδιαίτερη εξάπλωση στον ελληνικό χώρο. Γρήγορα, θα υιοθετήσει και θρησκευτικά θέματα για τις κεντρικές σφραγίδες οι οποίες συχνά παρουσιάζουν τη Σταύρωση, την Ανάληψη, τον Ευαγγελισμό κ.λπ., ενώ οι γωνιακές σχεδόν πάντα τους τέσσερις Ευαγγελιστές. Οι σφραγίδες αυτές προέρχονταν από κέντρα που συνδέονταν με την παραγωγή των βιβλίων και την μεταλλοτεχνία (π.χ. η Κωνσταντινούπολη και οι πόλεις των παραδουνάβιων περιοχών. Χαρακτηριστικό είναι ότι συναντούμε συχνά γωνιακές σφραγίδες με τις μορφές των Ευαγγελιστών και με τα ονόματά τους γραμμένα σε Κυριλλικό αλφάβητο).⁵⁴

---

⁵³Μπουδαλής, Γ. (2004). Οι Ισλαμικές βιβλιοδεσίες και η επίδρασή τους στις ελληνικές μεταβυζαντινές σταχώσεις. Βιβλιοαμφιάστης, 2:55-118.

⁵⁴Μπουδαλής, Γ. (2004). Οι Ισλαμικές βιβλιοδεσίες και η επίδρασή τους στις ελληνικές μεταβυζαντινές σταχώσεις. Βιβλιοαμφιάστης, 2:55-118.

5. ΕΥΚΑΜΠΤΗ ΧΑΡΤΙΝΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

Στις ελληνικές βιβλιοθήκες συναντάται, κάποιες φορές, και η λεγόμενη *εύκαμπτη χάρτινη βιβλιοδεσία*, ένα είδος βιβλιοδεσίας που ανθούσε κυρίως στην Ιταλία από το 16^ο έως το τις αρχές του 19ου αιώνα.

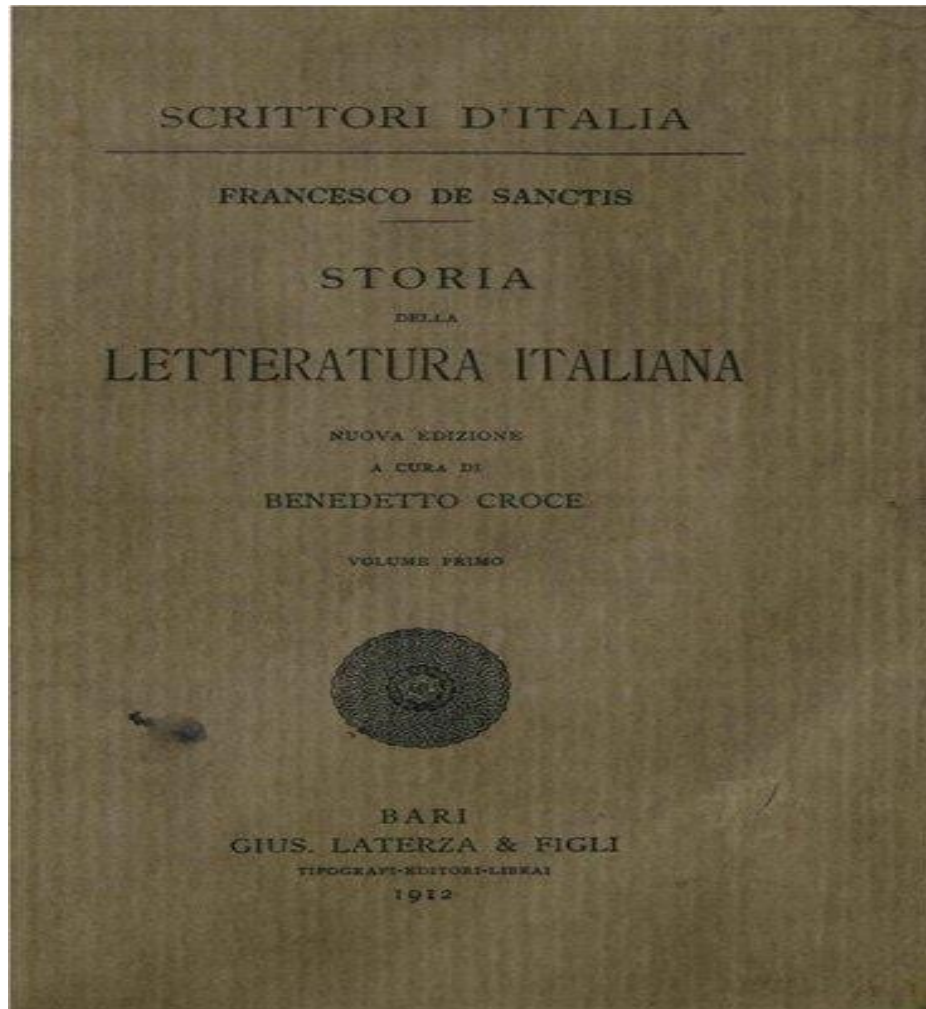
Ανατρέχοντας στην ορολογία της ιστορίας της βιβλιοδεσίας βρίσκουμε ότι στην περίπτωση της εύκαμπτης βιβλιοδεσίας, το υπόβαθρο είναι λεπτό και εύκαμπτο ή δεν υπάρχει καθόλου. Ο πιο διαδεδομένος τύπος βιβλιοδεσίας αυτού του είδους είναι η εύκαμπτη περγαμινή (*limpvellum – velinsouple*). Σε άλλες μελέτες ορίζονται ως εύκαμπτες οι βιβλιοδεσίες στις οποίες το υλικό κάλυψης συνήθως περγαμινή, αλλά επίσης χαρτί και σε ορισμένες περιπτώσεις δέρμα, δεν καλύπτει άκαμπτες πινακίδες αλλά αποτελεί το μοναδικό συστατικό του καλύμματος. Τέτοια καλύμματα που είναι δυνατόν να προετοιμαστούν εκτός βιβλίου, στερεώνονται στη συνέχεια στο ραμμένο σώμα μέσω των υποστηριγμάτων ραφής και και/ή των βάσεων των κεφαλαριών στο τελικό στάδιο της βιβλιοδετικής διαδικασίας. Ο ορισμός, αν υιοθετήσουμε τη διεθνή βιβλιογραφία, θα μπορούσε να επεκταθεί και στην περίπτωση κατά την οποία δεν υπάρχει υπόβαθρο ώστε η βιβλιοδεσία να χαρακτηρίζεται ως εύκαμπτη (*semi-limp, demi-souple*).⁵⁵ Από την οικογένεια των εύκαμπτων βιβλιοδεσιών προέρχονται και οι εύκαμπτες βιβλιοδεσίες με χάρτινο κάλυμμα και οι οποίες σε αντίθεση με τις εύκαμπτες περγαμινές βιβλιοδεσίες (με τις οποίες παρουσιάζουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά) δεν έχουν κινήσει ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των μελετητών και ερευνητών.

Ένας από τους πρώτους προβληματισμούς μας, όταν έρθουμε σε επαφή με μια τέτοιου είδους βιβλιοδεσία είναι ποιος είναι ο σκοπός τους. Πρόκειται άραγε για προσωρινές βιβλιοδεσίες ή είχαν μονιμότερο χαρακτήρα; Στοιχεία που στηρίζουν την πρώτη άποψη αποτελούν η επιλογή σχετικώς ευτελών υλικών για τη βιβλιοδεσία και η απλότητα της κατασκευής τους. Ορισμένα όμως αντίτυπα που φέρουν έγχρωμη ή διάστικτη διακόσμηση στις ακμές του σώματος, όπως επίσης και κάποια άλλα με διακοσμημένα καλύμματα, θέτουν το ερώτημα: γιατί να υπάρχει διακόσμηση σε μια

---

⁵⁵Στασινού, Α. (2004). Εύκαμπτη Χάρτινη Βιβλιοδεσία. Βιβλιοαμφιάστης. 2:173-178.

προσωρινή βιβλιοδεσία; Σε ορισμένες περιπτώσεις τα ίδια τα αντίτυπα δίνουν τις απαντήσεις, όπως για παράδειγμα η *StoriadellaLetteraturaItaliana* της ΓενναδείουΒιβλιοθήκης : ένα 16άτομο έργο με διάστικτη διακόσμηση στα καλύμματα αποτελεί την απόδειξη ότι ορισμένες τουλάχιστον εύκαμπτες χάρτινες βιβλιοδεσίες είχαν μόνιμο χαρακτήρα.⁵⁶

Storia dellaletteraturaitaliana

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:De_Sanctis,_Francesco_%E2%80%93_Storia_della_letteratura_italiana,_Vol._I,_1912_%E2%80%93_BEIC_1806199.pdf

5.1 ΤΕΧΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Στις εύκαμπτες χάρτινες βιβλιοδεσίες το κάλυμμα, όπως υποδηλώνεται και από την ονομασία τους είναι κατασκευασμένο από χαρτί και πιο συγκεκριμένα από

⁵⁶Στασινού, Α. (2004). Εύκαμπτη Χάρτινη Βιβλιοδεσία. Βιβλιοαμφιάστης. 2:173-178.

λεπτό χαρτόνι πάχους 0,5 mm περίπου, ενώ η απουσία πινακίδων (υπόβαθρο από χαρτόνι, ξύλο ή άλλο υλικό), προσδίδει την ευκαμψία που τις χαρακτηρίζει. Το χάρτινο κάλυμμα μοιάζει στην κατασκευή του με αυτό των σημερινών εκδόσεων με «βιομηχανική βιβλιοδεσία», με τη διαφορά ότι δεν περιορίζεται στην περιοχή του σώματος και της ράχης, αλλά επεκτείνεται και αναδιπλώνεται στις τέσσερις πλευρές του, δημιουργώντας τα ονομαζόμενα γυρίσματα, τα οποία δεν είναι απαραίτητως επικολημένα στο εσωτερικό του καλύμματος. Το πλάτος των γυρισμάτων ποικίλλει μεταξύ 3 και 10 cm, αφήνοντας, περιμετρικά του σώματος του βιβλίου περιθώρια 3-5 mm.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα του καλύμματος των εύκαμπτων βιβλιοδεσιών είναι η ύπαρξη δύο τσακίσεων, παράλληλων προς τη ράχη, στην περιοχή της ένωσης του καλύμματος με το σώμα του βιβλίου. Θα μπορούσαμε να ορίσουμε ως *τσάκιση της ένωσης προς τη ράχη*, την πλησιέστερη στη ράχη, και ως *τσάκιση της ένωσης προς το κάλυμμα*, την πιο απομακρυσμένη από αυτήν. Κάθε τσάκιση φέρει σχισμές μέσα από τις οποίες διέρχονται τα υποστηρίγματα της ραφής, πραγματοποιώντας τη σύνδεση του σώματος του βιβλίου με το κάλυμά του. Ο αριθμός των σχισμών που έχουν διανοιχθεί σε κάθε τσάκιση ποικίλλει ανάλογα με το πλήθος των υποστηριγμάτων ραφής, και τα περάσματά τους στο κάλυμμα παραμένουν ορατά και μετά την ολοκλήρωση των βιβλιοδετικών εργασιών, σε αντίθεση με τα περισσότερα είδη βιβλιοδεσιών στα οποία καλύπτονται από το υλικό του καλύμματος (δέρμα, ύφασμα, χαρτί κ.λπ.).⁵⁷

Το σχήμα της ράχης του σώματος του βιβλίου παραμένει επίπεδο και συνήθως δεν παρατηρείται εφαρμογή κάποιου συγκολλητικού υλικού σε αυτήν, ούτε ενισχύσεις από χαρτί, περγαμηνή ή άλλο υλικό. Οι ακμές του σώματος είναι σε ορισμένες περιπτώσεις αξάκριστες, ενώ μπορεί να φέρουν και έγχρωμη διακόσμηση. Απουσιάζει η ύπαρξη κεφαλαριών

Τα ακρόφυλλα⁵⁸ είναι συνήθως από χαρτί ίδιας υφής και χρωματισμού με το σώμα του βιβλίου. Πρόκειται συνήθως για δύο δίφυλλα που τοποθετούνται στην αρχή και στο τέλος του βιβλίου. Το ένα φύλλο κάθε δίφυλλου επικολλάται συνήθως στην

---

⁵⁷Στασινού, Α. (2004). Εύκαμπτη Χάρτινη Βιβλιοδεσία. *Βιβλιοαμφιάστης*. 2:173-178.

⁵⁸ή «φύλακες»: τα δύο δίφυλλα που τοποθετούνται από το βιβλιοδέτη στην αρχή και στο τέλος του βιβλίου.

εσωτερική επιφάνεια του καλύμματος, ενώ το άλλο παραμένει ελεύθερο και σκοπό έχει την προστασία του σώματος του βιβλίου.

Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι η εύκαμπτη χάρτινη βιβλιοδεσία αποτελεί μια απλούστευση της προγενέστερης εύκαμπτης περγαμηνής. Παρατηρώντας τις δύο βιβλιοδεσίες που ανήκουν στην ίδια οικογένεια, εκτός από το υλικό του καλύμματος υπάρχουν και άλλες διαφορές:

Η έλλειψη κεφαλαριών και κλείστρων τα οποία είναι τόσο συνηθισμένα στις εύκαμπτες περγαμηνές βιβλιοδεσίες. Η απουσία κλείστρων μπορεί να δικαιολογηθεί :
α) από το γεγονός ότι στην κατασκευή των τευχών ή του καλύμματος δεν εμπλέκεται περγαμηνή, που υπόκειται σε διαφοροποιήσεις λόγω των ατμοσφαιρικών μεταβολών και β) από τη φύση του υλικού του καλύμματος στο οποίο θα ήταν αναπόφευκτη η δημιουργία σχισμάτων λόγω των πιέσεων. Εξάλλου στις εύκαμπτες χάρτινες βιβλιοδεσίες τα καλύμματα δεν φέρουν τις χαρακτηριστικές προεκτάσεις που γυρίζουν προς τη μπροστινή ακμή (γαρ).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που παρουσιάζουν ορισμένες εύκαμπτες περγαμηνές βιβλιοδεσίες που δεν συναντάται στις εύκαμπτες χάρτινες βιβλιοδεσίες είναι η ύπαρξη ενισχύσεων στη ράχη με λωρίδες χαρτιού, περγαμηνής ή υφάσματος. Στις περισσότερες εύκαμπτες βιβλιοδεσίες δεν είναι απαραίτητη η χρήση συγκολλητικών ουσιών και έτσι εξασφαλίζεται η δυνατότητα διάλυσης, διατήρησης και επαναστάχωσης με μηδαμινή φθορά στο σώμα.

Στον τομέα της συντήρησης βιβλίων η εύκαμπτη χάρτινη βιβλιοδεσία έχει υιοθετηθεί από ορισμένους συντηρητές, γιατί προσφέρει προστασία του σώματος του βιβλίου σε λογικό πλαίσιο, χωρίς να είναι απαραίτητη ολική επαναβιβλιοδέτηση. Προτείνουν επίσης μία παραλλαγή της με προσθήκη κόλλας και χαρτιού, για ενίσχυση στη ράχη, που προσδίδουν περισσότερη σταθερότητα, και βασιζόμενοι στην ευκολία διατήρησης του σταχωμένου σώματος και τοποθέτησής του σε άλλο κάλυμμα, σε περίπτωση που αυτό κριθεί απαραίτητο, τη χαρακτηρίζουν ως *χάρτινη βιβλιοδεσία συντήρησης*.⁵⁹

---

⁵⁹Στασινού, Α. (2004). Εύκαμπτη Χάρτινη Βιβλιοδεσία. *Βιβλιοαμφιάστης*. 2:173-178.

6. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ

Οι βιβλιοθήκες, τα μουσεία και τα αποθετήρια των αρχείων μας περιέχουν μεγάλο πλούτο βιβλίων κάθε είδους που έχουν περιέλθει σε μας από προηγούμενες γενιές. Περιλαμβάνουν μεσαιωνικά βιβλία αλλά και σύγχρονα· μεγαλόσχημα και διάσημα βιβλία αλλά και απλά ή φθηνά· βιβλία που είναι σημαντικά και σπάνια ή μοναδικά και βιβλία που είναι απλά - κοινά. Όλα συνεισφέρουν στην τεκμηρίωση της κοινής μας πολιτισμικής κληρονομιάς και όλα κατέχουν την αξία τους για τους τωρινούς ή μελλοντικούς ερευνητές. Κάτι άλλο που έχουν τα περισσότερα από αυτά τα τεκμήρια, είναι κάποιο είδος βιβλιοδεσίας, ένα εξωτερικό κάλυμμα ή ένα μείγμα νήματος και συγκολλητικών ουσιών που συγκρατούν τα φύλλα του βιβλίου στη σωστή σειρά και τα προστατεύουν από την καταστροφή. Εδώ και πάλι συναντούμε ένα ευρύ φάσμα περιπτώσεων, συμπεριλαμβανομένων απλών περιτυλιγμένων χαρτιών, περίτεχνα διακοσμημένων πολυτελών βιβλιοδεσιών και όλων των ενδιάμεσων περιπτώσεων (στην πραγματικότητα, η μεγάλη πλειοψηφία των βιβλιοδεσιών που συναντάμε στις συλλογές μας δεν προέρχονται από κανένα από τις ακραίες περιπτώσεις, αλλά από τις ενδιάμεσες). Κάθε μία από αυτές τις βιβλιοδεσίες είναι, ενδεχομένως, ενδιαφέρουσα και αξίζει η μέριμνα για την έρευνά της, όχι απλώς και μόνο για την πρακτική λειτουργικότητά της, αλλά και για την καλλιτεχνική συνεισφορά της στην ιστορία του βιβλίου που καλύπτει.

Συνήθως, επικρατεί η άποψη ότι το ενδιαφέρον των βιβλιοδεσιών, παραδοσιακά, βρίσκεται κυρίως στην εξωτερική τους εμφάνιση. Κάθε γενιά, ανατρέχοντας στο πέρασμα του χρόνου, διέθετε εξειδικευμένους τεχνίτες ικανούς να παράγουν όμορφα διακοσμημένες βιβλιοδεσίες, επιχρυσωμένες, ζωγραφισμένες κλπ. Αυτές συνήθως κοσμούσαν τα ράφια των πλούσιων συλλεκτών και στη συνέχεια βρήκαν το δρόμο τους σε εκθέσεις ή δημοσιευμένους καταλόγους. Αποτελούν αυτονόητα όμορφα αντικείμενα, έργα τέχνης από μόνα τους και η φροντίδα τους χρειάζεται ιδιαίτερη μέριμνα. Τέτοιες βιβλιοδεσίες αποτελούν μόνο ένα μικρό ποσοστό της συνολικής παραγωγής ανά τους αιώνες και συνεπώς, όλο και περισσότερο αναγνωρίζουμε ότι αυτή η καθαρά οπτική προσέγγιση στο θέμα είναι πολύ περιορισμένη.

Πριν από τις αρχές του 19ου αιώνα, όταν άρχισε η εισαγωγή της μηχανοποίησης, κάθε βιβλιοδεσία ήταν ένα ξεχωριστό χειροποίητο αντικείμενο, του οποίου η δημιουργία αντικατόπτριζε μια σειρά επιλογών που αποτέλεσαν μέρος της ιστορίας ενός βιβλίου. Οι βιβλιοδέτες προσέφεραν στους πελάτες τους μια ποικιλία επιλογών ποιότητας, τόσο δομικά όσο και αισθητικά. Ένα βιβλίο μπορεί να έχει ένα γρήγορα ραμμένο περιτύλιγμα χαρτιού ή μπορεί να είναι πλήρως βιβλιοδετημένο και διακοσμημένο. Κάθε περίπτωση έχει να μας αποκαλύψει πολλά για τον τρόπο με τον οποίο κάθε φορά το βιβλίο αποκτήθηκε, κυκλοφόρησε ή χαρίστηκε.

Μια ωραία βιβλιοδεσία, μπορεί να τεθεί σ' ένα βιβλίο για διάφορους λόγους, όπως:

- σεβασμός για το κείμενο
- επιθυμία εντυπωσιασμού φίλων – επισκεπτών
- ένα εντυπωσιακό δώρο προς κάποιο σημαντικό πρόσωπο
- επιθυμία να παρουσιαστεί με όμορφο τρόπο η δουλειά ενός συγγραφέα
- αγνή αγάπη για τα ωραία αντικείμενα.

Μια φθηνή – απλή βιβλιοδεσία μπορεί να σημαίνει :

- Την αντίληψη ενός κειμένου ως εφήμερου
- Το ενδεχόμενο να διαβαστεί κάτι και στη συνέχεια να απορριφθεί
- Την πρόθεση να επαναβιβλιοδετηθεί αργότερα
- Μια τάση αποφυγής της περιττής πολυτέλειας
- Λόγους οικονομικής αναγκαιότητας

Σχολικά βιβλία, εγχειρίδια σπουδαστών, βιβλία καθημερινής οικιακής χρήσης, παιδικά βιβλία και βιβλία για αντικομφορμιστές, συνήθως έχουν φτηνή βιβλιοδεσία. Μια μέση ιστορική συλλογή ενδέχεται να περιλαμβάνει βιβλιοδεσίες πολλών περιόδων σε καλύτερη ή χειρότερη κατάσταση, άλλα βιβλία με την αρχική βιβλιοδεσία και άλλα με μεταγενέστερη. Η αρχική βιβλιοδεσία, ευρισκόμενη σε καλή κατάσταση, μαρτυρά περιεχόμενο που δεν είχε πλατιά απήχηση και άρα χρήση, ενώ η

επαναβιβλιοδεσία μπορεί να αντανακλά διάφορες μεταβολές χαρακτηριστικών ή ακόμη, την αλλαγή των εμπορικών τιμών.⁶⁰

Οι βιβλιοδεσίες μπορεί επίσης να αντικατοπτρίζουν τις μεταβαλλόμενες στο χρόνο αξίες ή να περιέχουν και άλλα είδη στοιχείων σχετικά με την προηγούμενη ιδιοκτησία και χρήση τους: να είναι σφραγισμένες με τα ονόματα, τα αρχικά ή τα οικόσημα των πρώην ιδιοκτητών και μπορεί να φέρουν σημάνσεις της βιβλιοθήκης υποδεικνύοντας πώς και πού αποθηκεύονταν κάποτε. Μπορούν να περιέχουν στο εσωτερικό τους θραύσματα άλλων βιβλίων, που χρησιμοποιούνται ως επενδύσεις και δομικές ενισχύσεις στα βιβλιοδετικά υλικά τους. Σε μια εποχή που το απλό χαρτί ήταν σχετικά ακριβό, ήταν συνηθισμένη η πρακτική να τεμαχίζονται για το σκοπό αυτό απορριπτόμενα βιβλία και έγγραφα από χαρτόνι και χαρτί και έτσι, πολλές βιβλιοδεσίες, ιδίως του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα, περιέχουν τέτοια «παραγεμίσματα». Πολλά είδη μεσαιωνικών χειρογράφων που υποβλήθηκαν σε θεραπεία βιβλιοδεσίας, αποκάλυψαν άλλα είδη πολύ σπάνιων τεκμηρίων, «λαθρεπιβάτες από ένα μακρινό παρελθόν», που βρίσκονταν τεμαχισμένα εντός τους και δεν ήταν απλώς ορατά, αλλά και ευανάγνωστα. Μια κρυφή βιβλιοθήκη δηλαδή. Το 2011, ανιχνεύθηκε μια μη ανακαλυφθείσα αυτοπροσωπογραφία του Ρέμπραντ, η οποία ήταν κρυμμένη σε μια άλλη βιβλιοδεσία. Οι μελετητές, επιστήμονες και ακαδημαϊκοί χρησιμοποιούν για την ανίχνευση αυτή, φασματομετρία φθορισμού και ακτίνες X και σαρώνουν τα βιβλία χωρίς να πληγώνουν τη βιβλιοδεσία τους, για να ανακαλύψουν αυτούς τους κρυμμένους θησαυρούς.⁶¹

Συχνά λέγεται, ότι δεν πρέπει να κρίνουμε ένα βιβλίο από το εξώφυλλό του, αλλά αναγνωρίζεται, όλο και περισσότερο, ότι η αποδοχή ενός κειμένου επηρεάζεται από τη φυσική μορφή στην οποία εμπεριέχεται. Οι προσδοκίες ή οι αντιλήψεις ενός αναγνώστη για ένα βιβλίο μπορεί να εξαρτώνται από την ποιότητα, τη μονιμότητα ή άλλα χαρακτηριστικά του εξωτερικού του. Οι σύγχρονες βιβλιοδεσίες, λόγω της μαζικής παραγωγής τους, είναι λιγότερο πιθανό να είναι μοναδικές σε σχέση με τις χειροποίητες – ιδιαίτερα των παλαιότερων εποχών - αλλά είναι πιθανότερο να σχεδιάζονται με γνώμονα τις απαιτήσεις του κοινού. Η τοποθέτηση φωτογραφιών

---

⁶⁰Understanding and caring for bookbindings - The British Library. Διαθέσιμο σε: https://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/booklets/caring_for_bookbindings.pdf (Ανακτήθηκε 10 Αυγούστου, 2017).

⁶¹Understanding and caring for bookbindings - The British Library. Διαθέσιμο σε: https://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/booklets/caring_for_bookbindings.pdf (Ανακτήθηκε 10 Αυγούστου, 2017).

και κειμένου σε βιβλιοδεσίες που αντικατοπτρίζουν το περιεχόμενο ενός βιβλίου ήταν μια εξέλιξη του 19ου αιώνα που ακολούθησε την εφεύρεση του περιβλήματος από ύφασμα. Η εισαγωγή χαρτόδετων όψεων και η αυξανόμενη εκμετάλλευση των εικονογραφικών δυνατοτήτων των εξωτερικών καλυμμάτων αποτελούν σημαντικά στοιχεία της σύγχρονης ιστορίας των εκδόσεων και της εξάπλωσης των βιβλίων σε όλο και ευρύτερες αγορές κατά τον εικοστό αιώνα.

Κάθε βιβλιοδεσία λέει μια ιστορία και όσο λιγότερο διαταράσσονται τα αποδεικτικά στοιχεία, τόσο περισσότερες πιθανότητες έχουμε να ερμηνεύσουμε την ιστορία της έως σήμερα. Τα βιβλία αδιαμφισβήτητα, θα πρέπει να βρίσκονται σε μια κατάσταση η οποία να διευκολύνει τη χρήση τους, αλλά πριν από την εφαρμογή οποιουδήποτε είδους επισκευής ή συντήρησης, είναι σημαντικό να εξεταστεί και να προσδιοριστεί αυτή η πιθανότητα και το εύρος της χρήσης.

Ωστόσο, καθώς τα κείμενα γίνονται, με αυξανόμενο ρυθμό, διαθέσιμα υπό μορφή υποκατάστατου, ψηφιακού ή άλλου, οι χρήστες είναι πιθανό να προσεγγίσουν τα πρωτότυπα με αυξανόμενο ενδιαφέρον για τις φυσικές του πτυχές, ειδικά σε ιστορικές συλλογές, όπου τα βιβλία θεωρούνται ότι έχουν σημασία στο πλαίσιο της ευρύτερης συλλογής τους και όχι ως μεμονωμένα αντικείμενα. Τέτοιου είδους ενδιαφέρον, έχει αυξηθεί σταθερά κατά τις τελευταίες δεκαετίες.

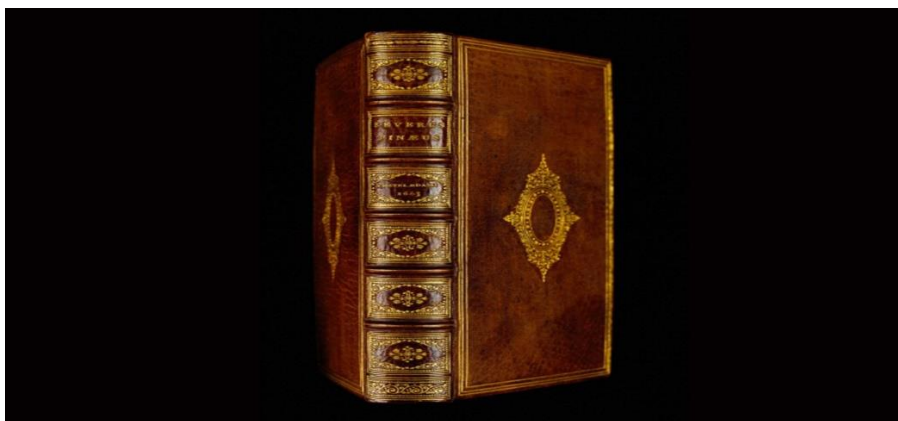
Ιδιαίτερο γεγονός, αποτελεί η πρακτική της βιβλιοδεσίας με ανθρώπινο δέρμα, υπαρκτό φαινόμενο σε κύκλους Γάλλων και Άγγλων ευγενών του 16ου – 18ου αιώνα. Είχε μάλιστα και όνομα: «Ανθρωποδερμική βιβλιοδεσία» (“Anthropodermicbibliopegy”).⁶²

Πρόσφατα, το πανεπιστήμιο του Harvard επιβεβαίωσε την ύπαρξη ενός βιβλίου δεμένο με ανθρώπινο δέρμα, το οποίο αποτελεί κομμάτι συλλογής, η οποία εκτίθεται στην HoughtonLibrary. Το εν λόγω βιβλίο, είναι ένα αντίγραφο από τον 19ο αιώνα του «Des destinées de l'ame» (« Η μοίρα της ψυχής»), του ArseneHoussaye. Ο Houssaye έδωσε το χειρόγραφο σε έναν φίλο του, τον Δρ. LudovicBouland, έναν γνωστό γιατρό της εποχής, ο οποίος, σύμφωνα με τη HoughtonLibrary, «έδωσε το βιβλίο με το αδιεκδίκητο σώμα μιας ασθενούς η οποία είχε πεθάνει από καρδιακή προσβολή», με το σκεπτικό ότι ένα βιβλίο για την ανθρώπινη

---

⁶²Bibliopegy: είναι ένα σπάνιο συνώνυμο για τη λέξη βιβλιοδεσία και συνδυάζει την αρχαία ελληνική λέξη «βιβλίον» και και πηγία (Πέγεια , από pegnyhai = στερεώνω).

ψυχή, δεν θα μπορούσε να έχει μια διαφορετική βιβλιοδεσία. Το βιβλίο περιέχει μια σημείωση του Bouland γραμμένη στα γαλλικά η οποία λέει πως «το παρόν βιβλίο είναι δεμένο με ανθρώπινο δέρμα, χωρίς τον παραμικρό στολισμό, έτσι ώστε να διατηρηθεί η κομψότητά του». ⁶³

Ένα βιβλίο του 16ου αιώνα για την γυναικεία αγνότητα, δεμένο με ανθρώπινο δέρμα από τον Dr. Ludovic Bouland τον 19ο αιώνα. Φωτογραφία από την WellcomeCollection

Η Δρ. Lindsey Fitzharris, μια ιστορικός της ιατρικής επιστήμης, που έχει ασχοληθεί με τη μελέτη της ανθρωποδερμικής βιβλιοδεσίας, έχει καταλήξει στους παρακάτω τρεις λόγους δημιουργίας μιας τέτοιας βιβλιοδεσίας.⁶⁴

Ο πρώτος λόγος είναι η τιμωρία. Για τους εγκληματίες μάλιστα πίστευαν, ότι με το να γδάρουν το πτώμα τους για να ντύσουν βιβλία, ήταν σαν να συνέχιζαν να τους τιμωρούν και μετά θάνατον. Υπάρχουν άφθονα σχετικά παραδείγματα, ένα εκ των οποίων βρίσκεται στο Surgeons' Hall στο Εδιμβούργο και λέγεται the “Burkepocketbook”.⁶⁵

Ο δεύτερος λόγος είναι, γιατί αποτελούν απλά συλλεκτικά κομμάτια. Πάντα θα υπάρχει ζήτηση από φανατικούς συλλέκτες για ένα πραγματικά περίεργο αντικείμενο. Επομένως, όντως υπήρχαν άνθρωποι που συνέλεξαν βιβλία δεμένα με

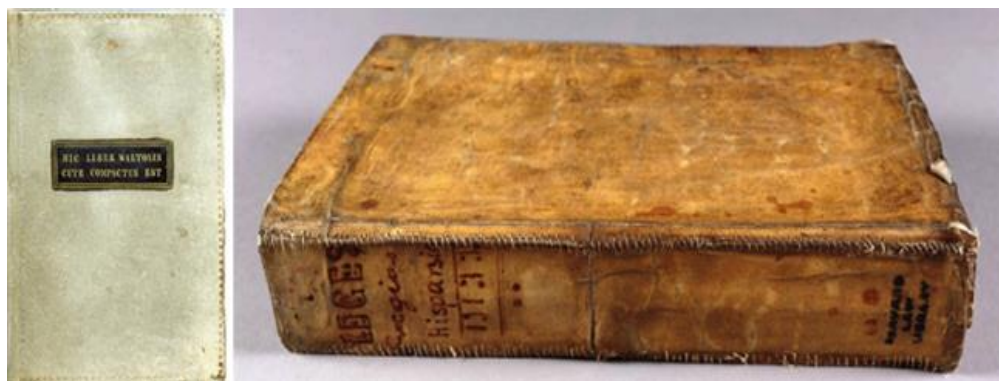
⁶³Ας Μιλήσουμε για Βιβλία τα Οποία Είναι Δεμένα με Ανθρώπινο Δέρμα. Διαθέσιμο σε: <https://www.vice.com/gr/article/kbqejv/> (Ανακτήθηκε 5 Σεπτεμβρίου, 2017).

⁶⁴Ας Μιλήσουμε για Βιβλία τα Οποία Είναι Δεμένα με Ανθρώπινο Δέρμα. Διαθέσιμο σε: <https://www.vice.com/gr/> (Ανακτήθηκε 5 Σεπτεμβρίου, 2017).

⁶⁵Οι Burke και Hare ήταν δύο μανιακοί δολοφόνοι στις αρχές του 19ου αιώνα, οι οποίοι σκότωσαν 17 άτομα. Έκαναν ουσιαστικά τους τυμβωρύχους, αλλά στην πραγματικότητα σκότωναν κόσμο και πουλούσαν τα σώματα σε ανατόμους που τα ήθελαν για ερευνητικούς σκοπούς. Όταν λοιπόν συνελήφθησαν, ο Hare αποφάσισε να καταθέσει ώστε να γλυτώσει και ο Burke καταδικάστηκε για το έγκλημα. Ως τιμωρία, τεμαχίστηκε δημόσια (τακτική που εφαρμοζόταν εκείνη την εποχή). Στη συνέχεια πήραν το δέρμα του και δημιούργησαν διάφορα αντικείμενα από αυτό. Ένα από αυτά ήταν ένα βιβλίο τσέπης, το οποίο στην πραγματικότητα ήταν πορτοφόλι. <https://www.vice.com/gr/>

ανθρώπινο δέρμα ή συνέλεξαν βιβλία δεμένα με δέρμα το οποίο είχε πάνω τατουάζ, επειδή δημιουργούσαν πολύ όμορφα εξώφυλλα.

Ο τρίτος ιστορικός λόγος είναι για να διατηρηθεί η μνήμη και η φήμη (θετική ή αρνητική) κάποιου ατόμου. Για παράδειγμα, υπάρχει ένα διάσημο βιβλίο στη Βοστώνη, το οποίο είναι δεμένο με το δέρμα ενός ληστή του 19ου αιώνα.⁶⁶

Το Βασιλικό Κολλέγιο Χειρουργών του Εδιμβούργου διατηρεί ένα σημειωματάριο βιβλιοδετημένο με το δέρμα του δολοφόνου William Burke, μετά την εκτέλεση και την επακόλουθη δημόσια ανατομή από τον καθηγητή Αλέξανδρο Μονρό το 1829.

Το Burke pocketbook. Φωτογραφία από το Surgeons' Hall στο Εδιμβούργο

Τα παραπάνω, όσο παράξενα και να ηχούν, αποτελούν μια παράδοση μεν , αλλά υπαρκτή πλευρά της σημειολογίας της βιβλιοδεσίας.

⁶⁶Ο James Allen ήταν ένας διαβόητος ληστής που έδρασε στις αρχές του 19ου αιώνα στη Μασαχουσέτη των ΗΠΑ και είχε μια περίεργη τελευταία επιθυμία. Ο κλέφτης είχε παραδοθεί δεμένος χειροπόδαρα στην αστυνομία από τον John Fenno, ο οποίος από θύμα ληστείας του Allen μετατράπηκε σε τιμωρό. Πριν λοιπόν εκτελεστεί, ο εγκληματίας ζήτησε από τον διευθυντή της φυλακής να καθαρογράψει τα απομνημονεύματά του και να τα τυλίξει με τμήμα της σάρκας του, παραδίδοντας, παραδίδοντας το βιβλίο στον Fenno! Πράγμα που έγινε δηλαδή, αν και χρόνια αργότερα οι απόγονοί του θα δώριζαν το μακάβριο αυτό δημιούργημα στο Athenaeum της Βοστώνης.

(<http://www.newsbeast.gr/world/arthro/707344/anatrihiastika-kai-makavria-exofulla-vivlion>)

Σε γενικές γραμμές, το ενδιαφέρον των ερευνητών επικεντρώνεται σε διάφορες πτυχές της μορφής του βιβλίου. Μέσα από τα καλύμματα των βιβλίων και τη διακόσμησή τους συνάγονται στοιχεία για την ιστορική έρευνα, την έρευνα στον χώρο της ιστορίας της τέχνης, αλλά και στοιχεία που αφορούν στην οικονομική, πολιτική και διπλωματική ιστορία. Η κάθε ερευνητική ομάδα τείνει να επικεντρώνεται στο δικό της ξεχωριστό πεδίο ενδιαφερόντων. Συνολικά, όμως, μπορούμε να πούμε ότι το ενδιαφέρον των ερευνητών για το κάλυμμα και τη διακόσμηση του βιβλίου, έχει αναδείξει τη βιβλιοδεσία σε σοβαρή πηγή ιστορικών και κοινωνιολογικών στοιχείων.

6.1 ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

Όπως αναφέρθηκε, η ανακάλυψη της τυπογραφίας επέφερε σημαντικότερες αλλαγές στη διάδοση της γνώσης και της πληροφορίας, με αποτέλεσμα να διαμορφώσει νέα κοινωνικά, μορφωτικά, οικονομικά, πολιτικά και πολιτιστικά δεδομένα. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε έχει χαρακτηριστεί ως «επανάσταση». Μετέβαλε τον τρόπο που μέχρι τότε ο άνθρωπος αντιλαμβανόταν τον κόσμο και τον εαυτό του. Στο έντυπο βιβλίο αντανακλάται ο συσχετισμός δυνάμεων ανάμεσα στην κοσμική ή τη θρησκευτική εξουσία αφενός, και στους εμπλεκόμενους στην παραγωγή του βιβλίου αφετέρου. Σχέσεις που, ανάλογα με τις συνθήκες και τα εμπλεκόμενα πρόσωπα, κυμαίνονταν από τη συνεργασία και τη χρηματοδότηση έως τον ανταγωνισμό και τη λογοκρισία. Οι επικριτές της τυπογραφίας αντιμάχονται, προβάλλοντας το επιχείρημα πως η βιβλιοδεσία, για παράδειγμα, αποτελούσε έργο τέχνης, έκφραση καλού γούστου, απόδειξη πλούτου και σύμβολο δύναμης και πως ένα έντυπο βιβλίο θα «ένοιωθε ντροπή» μέσα σε μία περίτεχνη βιβλιοδεσία, που παλαιότερα κοσμούσε χειρόγραφα υψηλής αισθητικής αξίας.

Από την άλλη πλευρά, το έντυπο βιβλίο αποτελεί και ένα εμπορικό προϊόν, το οποίο συγγραφείς, εκδότες και τυπογράφοι προσπαθούν να προωθήσουν στους αναγνώστες, επιστρατεύοντας διάφορες τεχνικές: αφίσες, σελιδοδείκτες, διακόσμηση, εικονογράφηση, σελίδα τίτλου, πρόλογοι, εισαγωγές αποτελούν μέσα προβολής και διαφήμισης. Με άλλα λόγια, η φυσική μορφή του βιβλίου ως μέσο προώθησης

αποτελούσε καθοριστικό ρόλο. Και μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η βιβλιοδεσία, όταν υπήρχε, σαφώς πρωταγωνιστούσε.⁶⁷

Κατά τις πρώτες, λοιπόν, δεκαετίες μετά την εφεύρεση της τυπογραφίας, μια περίοδος πειραματική για το βιβλίο, το χειρόγραφο εξακολουθούσε να καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη μορφή του έντυπου. Το αναγνωστικό κοινό κατά την περίοδο αυτή ήταν το ίδιο μ' εκείνο του χειρογράφου: ουμανιστές λόγιοι, φοιτητές, ευγενείς, ηγεμόνες, θρησκευτικοί άρχοντες, οι οποίοι διέθεταν τις παγιωμένες συνήθειες του περιβάλλοντος των χειρογράφων. Για το λόγο αυτό οι εκδότες, αρχικά, προσπάθησαν να αναπαράγουν στην τυπωμένη σελίδα την αισθητική του χειρογράφου. Γρήγορα όμως, το έντυπο βιβλίο απαγκιστρώθηκε από την επίδραση αυτή και άρχισε να καθιερώνει τα δικά του χαρακτηριστικά γνωρίσματα τόσο στην τυπογραφική μορφή όσο και στην αισθητική διαμόρφωσή του. Μέσα σ' αυτό το νέο πλαίσιο προτάσεων και αλλαγών, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η βιβλιοδεσία παρέμεινε – και ίσως ακόμη παραμένει – ο συνδετικός κρίκος με τον κόσμο του χειρογράφου (αυτό επικρατεί τουλάχιστον μέχρι να καθιερωθεί η τυποποιημένη βιομηχανική βιβλιοδεσία κατά το 19^ο αιώνα). Η ποιότητα του χαρτιού, τα τυπογραφικά στοιχεία, η διακόσμηση, η εικονογράφηση, η βιβλιοδεσία αποτελούσαν ορισμένες από τις παραμέτρους, που προσδιόριζαν και καθόριζαν την ποιότητα και την αισθητική αρτιότητα της έκδοσης.⁶⁸

Τους πρώτους αιώνες της τυπογραφίας τα έντυπα βιβλία δεν είχαν εξώφυλλο με τη σημερινή τυποποιημένη μορφή και τα αντίτυπα πωλούνταν συχνά χωρίς βιβλιοδεσία, σε τυπογραφικά τετράδια. Η στάχωση γινόταν κατόπιν παραγγελίας από τον κάτοχο ή τον βιβλιοπώλη, πριν ή μετά την αγορά. Έτσι κάθε βιβλιοδετημένο αντίτυπο ήταν μοναδικό, ξεχωριστό, ακριβό. Η τιμή του αντιτύπου αυτού ήταν σημαντικά υψηλότερη και καθοριζόταν από την ποιότητα της πρώτης ύλης, τον τύπο βιβλιοδεσίας, το βιβλιοδετικό εργαστήριο και τον τόπο. Οι ακριβές, ξεχωριστές, περίτεχνες βιβλιοδεσίες, χαρακτήριζαν, φυσικά, και τον κάτοχο του αντιτύπου.

Βέβαια, ευρέως χρησιμοποιούνταν οι απλές – προσιτές βιβλιοδεσίες οι οποίες με την πάροδο του χρόνου είχαν όλο και μεγαλύτερη απήχηση, αφού η ανάπτυξη της βιβλιοπαραγωγής και η διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού, δημιούργησε την

---

⁶⁷Μπάνου, Χ. (2008). Η βιβλιοδεσία ως μέσο προώθησης του ελληνικού έντυπου βιβλίου στην Ιταλία, 15ος - 16ος αιώνας. Βιβλιοαμφιάστης. 3:77-90.

⁶⁸Μπάνου, Χ. (2008). Η βιβλιοδεσία ως μέσο προώθησης του ελληνικού έντυπου βιβλίου στην Ιταλία, 15ος - 16ος αιώνας. Βιβλιοαμφιάστης. 3:77-90.

ανάγκη για οικονομικές, εύχρηστες, ελαφριές βιβλιοδεσίες και προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκαν και οι βιβλιοδέτες, για να επιτύχουν όσο το δυνατόν γρηγορότερη και οικονομικότερη βιβλιοδεσία, αξιοποιώντας διάφορες δυνατότητες. Για παράδειγμα, όπως ήδη αναφέρθηκε, χρησιμοποιούσαν τα άχρηστα στο τυπογραφείο χαρτιά από προηγούμενες εκτυπώσεις, από διορθώσεις ή από αλληλογραφία και έτσι έκρυβαν πολύτιμους, κάποιες φορές, θησαυρούς.

Η βιβλιοδεσία βρισκόταν σε άμεση εξάρτηση από τον τόπο έκδοσης του βιβλίου, αλλά και από τον τόπο πώλησής του. Καθώς τα βιβλιοδετημένα αντίτυπα ήταν βαριά, η διακίνηση των βιβλίων γινόταν συνήθως όταν ήταν ακόμη άδετα. Έτσι, ορισμένα μόνο από τα αντίτυπα έφταναν στον προορισμό τους βιβλιοδετημένα. Πάντως, σε κάθε περίπτωση η βιβλιοδεσία συνεπαγόταν ένα επιπρόσθετο κόστος, δεδομένου ότι το έντυπο βιβλίο, κατά τις πρώτες δεκαετίες της τυπογραφίας, αν και φθηνότερο από το έντυπο, ήταν ακριβό, ιδίως για ορισμένα είδη κειμένων. Για παράδειγμα, χαρακτηριστική ιδιαιτερότητα, για τα ελληνικά δεδομένα, αποτελεί η απουσία ενός πολυδάπανου ή πολυτελούς δεσίματος από τα ελληνικά βιβλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, γεγονός που απηχεί όχι μόνο την ένδεια (υλική και πνευματική) του αναγνωστικού κοινού, αλλά επιπλέον και το λειτουργικό ρόλο του βιβλίου κατά τη δεδομένη περίοδο, που συνίστατο ακριβώς στην εκπλήρωση μιας άμεσης πρακτικής και πολιτισμικής ανάγκης.⁶⁹

Συνεπώς, η βιβλιοδεσία απηχούσε την οικονομική κατάσταση, την κοινωνική θέση του κτήτορα, προσδιόριζε την πνευματικότητα και το γούστο του, τη θέση και το κύρος του. Συγχρόνως, εξέφραζε τις καλλιτεχνικές τάσεις και τις αισθητικές αντιλήψεις της εποχής και του τόπου, όπου είχε δημιουργηθεί. Στόχευε, λοιπόν η βιβλιοδεσία σε ένα οριοθετημένο κοινωνικά, οικονομικά και μορφωτικά κοινό, τουλάχιστον κατά τους πρώτους αιώνες μετά την τυπογραφία.

6.1.1 Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΩΣ ΕΡΓΟ ΤΕΧΝΗΣ

Το έντυπο βιβλίο αποτελούσε ανέκαθεν ένα έργο τέχνης. Κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά την εφεύρεση της τυπογραφίας, η αισθητική του αξία προσδιοριζόταν σύμφωνα με τα πρότυπα του χειρογράφου. Τα μικρογραφημένα πρωτογράμματα, η χειρόγραφη διακόσμηση, η εκτύπωση σε περγαμηνή ή σε καλύτερης ποιότητας χαρτί

---

⁶⁹Ηλιού, Φ. (2005). *Το ελληνικό βιβλίο στην Τουρκοκρατία. ΙΙ, στο Ιστορίες του Ελληνικού Βιβλίου*. Ηράκλειο: ΠΕΚ.

και η περίτεχνη βιβλιοδεσία, αποτελούσαν τυπικά γνωρίσματα του αισθητικά άρτιου βιβλίου. Κατά το 15^ο και 16^ο αιώνα στα τυπογραφεία για παράδειγμα της Ιταλίας, σε κάθε έκδοση, περίπου είκοσι αντίτυπα τυπώνονταν σε περγαμινή, προκειμένου είτε να προσφερθεί ως δώρο σε συγκεκριμένο πρόσωπο, είτε να διατεθούν στην αγορά σε μικρογραφίες, οι οποίες αποτελούσαν παραγγελία του αγοραστή ή επιλογή του βιβλιοπώλη. Τα αντίτυπα με χειρόγραφη διακόσμηση καταδεικνύουν τη μεταβατική μορφή του έντυπου βιβλίου, συνδυάζοντας το παλιό με το νέο. Σ' αυτό το πλαίσιο η βιβλιοδεσία συνιστούσε, χωρίς αμφιβολία, ουσιαστικό στοιχείο των περγαμινών πολυτελών αντιτύπων. Το σημαντικό, όμως, είναι ότι εξακολούθησε να υπάρχει αυτόνομα, χωρίς να συνοδεύεται από μικρογραφίες ή καλύτερης ποιότητας χαρτί, όταν η μέθοδος της χειρόγραφης διακόσμησης είχε πια παρακμάσει και εκλείπει.⁷⁰

6.1.2 Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΩΣ ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ – ΔΩΡΟΥ ΚΑΙ ΩΣ ΣΥΜΒΟΛΟ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

Η Αναγέννηση καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την εκδοτική, τυπογραφική και συλλεκτική συμπεριφορά των ηγεμόνων της τότε εποχής. Ο ουμανισμός, λόγω του ενδιαφέροντός του για την κλασική αρχαιότητα, στάθηκε αποφασιστικός παράγοντας για την έκδοση των ελληνικών κλασικών κειμένων. Από την άλλη πλευρά, η πολιτική και θρησκευτική εξουσία, κατανοώντας τις δυνατότητες της τυπογραφίας, την αξιοποίησε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο ως μέσο πληροφόρησης, ως όργανο προπαγάνδας και ως σύμβολο υπόμνησης του κύρους και της ισχύος της. Έτσι, οι περισσότεροι ηγεμόνες της Αναγέννησης συνδέθηκαν με την τυπογραφία κυρίως ως χρηματοδότες εκδόσεων, ενώ εντατικοποιήθηκε η συγκρότηση και ο εμπλουτισμός των βιβλιοθηκών των ευγενών.

Λόγιοι, συγγραφείς, τυπογράφοι, καλλιτέχνες και τεχνίτες εργάστηκαν συχνά κατά τους πρώτους αιώνες της τυπογραφίας για λογαριασμό κοσμικών ή θρησκευτικών αρχόντων. Τα μοναδικά και ξεχωριστά αντίτυπα που παρήχθησαν, είχαν συγκεκριμένη λειτουργία και σκοπό: θεωρούνταν ποιοτικά ανώτερα από τα άλλα απλά έντυπα βιβλία, που απευθύνονταν στο ευρύ κοινό και αποτελούσαν έκφραση των σχέσεων ανάμεσα στην πολιτική ή τη θρησκευτική εξουσία από τη μια

---

⁷⁰Μπάνου, Χ. (2008). Η βιβλιοδεσία ως μέσο προώθησης του ελληνικού έντυπου βιβλίου στην Ιταλία, 15ος - 16ος αιώνας. Βιβλιοαμφιάστης. 3:77-90.

πλευρά και τους ανθρώπους του βιβλίου από την άλλη. Ο ευγενής ήταν συνήθως ο χρηματοδότης της έκδοσης, με το κύρος του εγγυόταν την ποιότητα του βιβλίου και συνέβαλε στην προβολή του. Από την άλλη, οι εμπλεκόμενοι στην παραγωγή του εντύπου, επιχειρούσαν να εκφράσουν τις ευχαριστίες προς τον ηγεμόνα με αφιερωματικές μνείες ή με την προσφορά περγαμινών, μικρογραφημένων, πολυτελώς βιβλιοδετημένων αντιτύπων ως δώρο.⁷¹

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι εκδόσεις των ελληνικών έργων που επιμελήθηκε ο Ιανός Λάσκαρις στη Φλωρεντία κατά το χρονικό διάστημα 1494 – 1496, με την ηθική και οικονομική συμπαράσταση των Μεδίκων, στους οποίους προσφέρθηκαν μικρογραφημένα περγαμινά αντίτυπα με πολυτελή, ακριβή βιβλιοδεσία. Συνεπώς, και η βιβλιοδεσία των ιδιαίτερων αυτών αντιτύπων κινείται στο πλαίσιο του μαικητισμού. Αποτελούσε δηλαδή, έκφραση ισχύος και σύμβολο πλούτου, έδινε αισθητική ικανοποίηση, προσέφερε υπεροχή και αύξανε τη φήμη του κτήτορα.⁷²

Πάντως, είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι, αν και η χειρόγραφη διακόσμηση παρήκμασε και εγκαταλείφθηκε περίπου στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, η πολυτελής βιβλιοδεσία παρέμεινε σημείο διαφοροποίησης του αντιτύπου και οι ιδεολογικές χρήσεις της εξακολούθησαν να έχουν διαχρονικά ιδιάζουσες, αν και διαφορετικές κάθε φορά, αποχρώσεις.

6.1.3 Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΑΠΟΤΕΛΩΝΤΑΣ ΜΕΣΟ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΜΗΝΥΜΑ

Η αναφορά του ονόματος ενός γνωστού και ισχυρού κοσμικού ή θρησκευτικού άρχοντα, στα διάφορα αφιερωματικά κείμενα λειτουργούσε υποσυνείδητα ενθαρρυντικά στον αναγνώστη προκειμένου να αγοράσει το αντίτυπο. Τα κείμενα αυτά απευθύνονταν στο σύνολο του αναγνωστικού κοινού και αφορούσαν σε όλα τα αντίτυπα

Η βιβλιοδεσία, όμως, αποτελεί μια αποκλειστική οδό επικοινωνίας ανάμεσα στον εμπλεκόμενο στην έκδοση (εκδότη, τυπογράφο, επιμελητή, μεταφραστή κ.λπ.)

⁷¹Μπάνου, Χ. (2008). Η βιβλιοδεσία ως μέσο προώθησης του ελληνικού έντυπου βιβλίου στην Ιταλία, 15ος - 16ος αιώνας. Βιβλιοαμφιάστης. 3:77-90.

⁷²Στάικος, Κ. (1999). Για μια Ελληνική Κλασική Βιβλιοδεσία κατά την Αναγέννηση. Βιβλιοαμφιάστης. 1:53-58.

και στον χορηγό ή συλλέκτη. Αποτελούσε έτσι το μέσο που μετέφερε το μήνυμα της ευχαριστίας ή της προτροπής για μελλοντική συνεισφορά και συγχρόνως ικανοποιούσε αισθητικά τις προσδοκίες ή απαιτήσεις του παραλήπτη.

Ταυτόχρονα, όμως, ήταν και το μήνυμα, καθώς η βιβλιοδεσία εξέφραζε τον έπαινο, την ευχαριστία και την αναγνώριση. Αποτελούσε, στην ουσία, μια προσωπική περισσότερο ιδιωτική προέκταση των τυπωμένων αφιερωματικών επιστολών και εγκωμίων.⁷³

Στη σημερινή εποχή η βιβλιοδεσία ως μέσο επικοινωνίας του βιβλίου με το κοινό του και ως φορέας μηνύματος, επιδιώκει, σε μεγαλύτερο βαθμό από προηγούμενες περιόδους, την εναρμόνιση με το κείμενο που εσωκλείει. Οι σύγχρονοι βιβλιοδέτες, συνεχίζοντας τη μακραίωνη αυτή τέχνη και τεχνική, προσπαθούν να συνταιριάξουν βιβλιοδεσία και κείμενο με πρωτότυπο πολλές φορές τρόπο, σαν να αποτελεί η βιβλιοδεσία σημείο αισθητικής έλξης του αναγνωστικού κοινού και φορέα μετάδοσης του μηνύματος του βιβλίου. Και πραγματικά, μπορούμε να θαυμάσουμε απολαυστικές σύγχρονες βιβλιοδεσίες από εμπνευσμένους βιβλιοδέτες.

Ακολουθούν κάποιες ενδεικτικές σύγχρονες ελληνικές βιβλιοδεσίες νέων βιβλιοδετών, που έλαβαν μέρος στην πρώτη Πανελλήνια Έκθεση Βιβλιοδεσίας, στην Καλαμάτα(2011)⁷⁴:

ΒΡΑΚΑ ANNA:

⁷³Μπάνου, Χ. (2008). Η βιβλιοδεσία ως μέσο προώθησης του ελληνικού έντυπου βιβλίου στην Ιταλία, 15ος - 16ος αιώνας. Βιβλιοαμφιάστης. 3:77-90.

⁷⁴ΠΡΩΤΗ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΕΚΘΕΣΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ. Διαθέσιμο σε: <http://ppevk.blogspot.gr/> (Ανακτήθηκε 18 Σεπτεμβρίου, 2017).

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΒΙΒΛΙΟΥ :ΠΟΙΗΜΑΤΑ : Κική Δημουλά, Αθήνα 2005 , Διαστάσεις: 20X14

Τεχνική – υλικά – διακόσμηση: bradel, δέρμα, mosaic

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΕΛΛΑ:

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΒΙΒΛΙΩΝ: Ο ΓΚΡΕΚΟ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ : Φερνάντο Μαρία, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης. Δύο εκδοχές.Κάλυμμα: Μεικτή τεχνική με κεντημένο δέρμα και μπρούντζο

ΙΩΣΗΦΕΛΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ:

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΒΙΒΛΙΟΥ: "ΤΟ ΚΑΠΛΑΝΙ ΤΗΣ ΒΙΤΡΙΝΑΣ", της ΑΛΚΗΣ ΖΕΗ. Βιβλιοδεσία με ύφασμα και χειροποίητο χαρτί.

7. ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ⁷⁵

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, που προσπαθεί να μελετήσει τη διαχρονική πορεία της βιβλιοδεσίας - στο μέτρο του δυνατού - κρίθηκε σκόπιμο να παρατεθεί και το συγκεκριμένο κεφάλαιο, που αφορά στη διασαφήνιση όρων που

⁷⁵Το παρόν κεφάλαιο, αναφερόμενο σε εξειδικευμένη βιβλιοδετική ορολογία, βασίζεται στην ολοκληρωμένη μελέτη του Θ. Θεοδώρου και στο βιβλίο των Roberts, M. & Etherington, D. (1982). *Bookbinding and the Conservation of Books: A Dictionary of Descriptive Terminology*. Washington: LIBRARYOFCONGRESS, το οποίο διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή στο: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED232698.pdf> και αποτελεί πολύτιμο οδηγό, για όλους όσοι ασχολούνται με τη βιβλιοδεσία σε όλες τις εκφάνσεις της.

σχετίζονται με τη βιβλιοδεσία: από τεχνικούς όρους κατασκευής και υλικών μέχρι και αυτούς που αφορούν στην περιγραφή και ερμηνεία της.

Η περιγραφή μιας βιβλιοδεσίας ως αναπόσπαστο τμήμα ενός συνόλου, προϋποθέτει και απαιτεί μια δόκιμη και σαφή ορολογία. Η περιορισμένη ελληνική βιβλιογραφία στον τομέα αυτό δυσχεραίνει την κατάσταση και οι ειδικοί του κλάδου, εκ των πραγμάτων, ανατρέχουν σε ξενόγλωσσες δημοσιεύσεις, όπου οι η ορολογία και οι στόχοι είναι ξεκάθαροι.

Αναμφισβήτητα πάντως, ο χαρακτηρισμός και η κατάταξη μιας βιβλιοδεσίας σε κάποιο είδος αποτελεί ένα πολύπλοκο θέμα, καθώς στοιχεία παλαιογραφίας, ιστορίας των υλικών και των τεχνικών, αλλά και οικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες πρέπει να ληφθούν υπόψη, προκειμένου να επιτευχθεί μια ολοκληρωμένη ταύτιση και να χαρακτηριστεί μια βιβλιοδεσία. Η συγγένεια με μεθόδους και εφαρμογές της κλασικής αρχαιολογίας οδήγησε στη δημιουργία του τομέα «αρχαιολογία του βιβλίου», όπου η βιβλιοδεσία έχει τον πρωτεύοντα ρόλο.⁷⁶

Οι σχετικοί επαγγελματίες με το αντικείμενο της βιβλιοδεσίας, σαφώς έχουν πλήρη γνώση της αντίστοιχης ορολογίας, αλλά κρίνεται σκόπιμη η παράθεση στη συνέχεια των βασικότερων βιβλιοδετικών όρων που θα εμπλουτίσουν και θα διευκολύνουν το έργο όλων όσοι ασχολούνται με το χώρο του βιβλίου εν γένει, μεταξύ αυτών και οι βιβλιοθηκονόμοι.

---

⁷⁶Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1:13-51.

7.1 ΒΑΣΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Ράχη<πλάτη> (spine, back-dos). Το μέρος του βιβλίου που φαίνεται, όταν αυτό είναι τοποθετημένο στη βιβλιοθήκη. Κορυφή της ράχης (head – tete) ονομάζουμε το ανώτερο τμήμα της ράχης και βάση (foot, tail – queue) το κατώτερο. Η ράχη μπορεί να είναι επίπεδη ή στρογγυλεμένη, λεία ή με νεύρα. Τα νεύρα (raisedbands – nerfs) ήταν άλλοτε αποτέλεσμα του τρόπου που ράβονταν τα τεύχη του βιβλίου. Σήμερα, είναι συνήθως τεχνητά και ο ρόλος τους διακοσμητικός. Όταν υπάρχουν, διαιρούν την επιφάνεια της ράχης στα χωρίσματα (compartments, entre-nerfs), θέτοντας έτσι κάποιους περιορισμούς στις επιλογές για τη διακόσμησή της.

Καλύμματα (covers, sides – plats).⁷⁷Πρόκειται για τα δύο επίπεδα τμήματα της βιβλιοδεσίας που περιβάλλουν το σώμα του βιβλίου. Ας σημειωθεί ότι με τον όρο κάλυμμα εννοούμε το υπόβαθρο από χαρτόνι, ξύλο⁷⁸ ή άλλο υλικό,⁷⁹ μαζί με την κάθε μορφής επένδυσή του (δέρμα, πανί, χαρτί κ.λπ.). Διακρίνουμε το πάνω κάλυμμα (uppercover – platsuperieur) και το κάτω κάλυμμα (lowercover – platinferieur) ή διαφορετικά, μπροστά και πίσω κάλυμμα (front and backcover).

Ακμές (edges – tranches), <κόψεις, τομές>. Οι τρεις μακρόστενες πλευρές του βιβλίου, που σχηματίζονται από τις άκρες (ακμές) των φύλλων του.⁸⁰ Διακρίνουμε την πάνω ακμή (topedge – tranchesuperieure), την πρόσθια ακμή (foreedge – gouttiere) και την κάτω ακμή (bottomedge _ trancheinferieure). Οι ακμές μπορεί να είναι αξάκριστες,⁸¹ χρωματισμένες (coloured – peintes), διάστικτες (sprinkled –

---

⁷⁷οι αγγλικοί όροι cover & side δεν έχουν την ίδια ακριβώς έννοια. Για την ακρίβεια side είναι η εξωτερική πλευρά επιφάνεια του cover.

⁷⁸για τη στάχωση, όπως επικράτησε να λέγεται η βυζαντινή βιβλιοδεσία, χρησιμοποιείται ο όρος πινακίδα ή σανίδα

⁷⁹στην περίπτωση της εύκαμπτης βιβλιοδεσίας το υπόβαθρο είναι λεπτό και εύκαμπτο ή δεν υπάρχει καθόλου. Ο πιο διαδεδομένος τύπος βιβλιοδεσίας αυτού του είδους είναι η εύκαμπτη περγαμινή (limp vellum – velin souple).

⁸⁰υπάρχουν και οι ακμές των καλυμμάτων (board edges): είναι οι τρεις μακρόστενες πλευρές κάθε καλύμματος που είναι παράλληλες με τις αντίστοιχες ακμές του βιβλίου. Στη βιβλιοδεσία «alla greca», οι ακμές των καλυμμάτων φέρουν συνήθως αύλακα. Γυρίσματα (turn-ins, chasses) λέγονται τα μέρη του δέρματος, του πανιού ή του χαρτιού που γυρίζονται για να κολληθούν στο εσωτερικό του καλύμματος. Λέμε λ.χ. «τα γυρίσματα έχουν διακοσμηθεί με χρυσό»

⁸¹να μην έχουν δηλαδή ξακριστεί. Ένα βιβλίο που έχει αξάκριστες και τις τρεις ακμές του λέγεται επίσης αξάκριστο. Δεν θα πρέπει όμως το αξάκριστο βιβλίο να συγχέεται το άκοπο (unopened – non

mouchetees), μαρμαρογραφημένες (marbled – marbles) γκοφραρισμένες (gauffred – ciselees) ή χρυσωμένες (gilt – dorees). Σε ορισμένες περιπτώσεις η πρόσθια ακμή χρησίμευε για να ζωγραφιστούν διακοσμητικά θέματα ή διάφορες παραστάσεις όπως οικόσημα, πορτρέτα, τοπία κ.λ.π. Αν και οι πρώτες παραστάσεις που ζωγραφίστηκαν στην πρόσθια ακμή χρονολογούνται στο 10^ο αιώνα, ο πιο γνωστός και διαδεδομένος τύπος τους δημιουργήθηκε στην Αγγλία, στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Πρόκειται για παραστάσεις που έχουν ζωγραφιστεί ώστε να γίνονται ορατές μόνον όταν η ακμή ανοίγεται. Όταν το βιβλίο είναι κλειστό, η ακμή φαίνεται χρυσωμένη ή μαρμαρογραφημένη. Τη φιλοτέχνηση τοπίων μ' αυτή τη μέθοδο εισήγαγε γύρω στα 1750 ο William Edwards of Halifax.

Ακρόφυλλα<φύλακες> (endpapers – gardes, papiers). Ονομάζονται έτσι τα δύο δίφυλλα που τοποθετούνται από το βιβλιοδέτη στην αρχή και στο τέλος του βιβλίου. Το ένα φύλλο κάθε δίφυλλου κολλιέται στην εσωτερική επιφάνεια του καλύμματος, ενώ το άλλο μένει ελεύθερο. Έτσι έχουμε το κολλημένο και το ελεύθερο ακρόφυλλο. Επειδή είναι τα πρώτα φύλλα που βλέπουμε όταν ανοίγουμε το βιβλίο, από την αρχή ή το τέλος, τα ακρόφυλλα είναι συχνά διακοσμημένα με κάποιο τρόπο λ.χ. μαρμαρογραφημένα ή από καλής ποιότητας χαρτί. Σε κάποιες πολυτελείς βιβλιοδεσίες, το κολλημένο ακρόφυλλο είναι μερικές φορές από μετάξι ή δέρμα. Τότε αναγνωρίζουμε ότι έχουμε εσωτερική επένδυση με μετάξι (silkliner – doublure de soie) ή με δέρμα (doublure – doublure de cuir). Πολλές φορές οι βιβλιοδέτες χρησιμοποιούν για τα ακρόφυλλα το όρο «εσώφυλλα», που προϋποθέτει όμως, ότι τα καλύμματα θα λέγονται «εξώφυλλα».

Λευκά του βιβλιοδέτη (binder's blanks – gardes). Είναι τα λευκά φύλλα που τοποθετούνται από το βιβλιοδέτη στην αρχή και στο τέλος του βιβλίου (μετά και πριν από τα ακρόφυλλα, αντίστοιχα), είτε για λόγους προστασίας είτε για να δώσουν στον τόμο όγκο. Στη βυζαντινή βιβλιοδεσία τα ακρόφυλλα και τα λευκά του βιβλιοδέτη ονομάζονται «**παράφυλλα**».

---

coupe), στο οποίο τα φύλλακάθε τεύχος δεν έχουν χωριστεί από τα γειτονικά τους από το χαρτοκόπτη (uncut, untrimmed – peintes).

7.2 ΤΑ ΚΥΡΙΑ ΕΙΔΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ

Οι συνηθέστεροι συνδυασμοί υλικών και τεχνικών που απαντώνται στις βιβλιοδεσίες είναι οι εξής:⁸²

Εξώφυλλα (wrappers- couverture, brooche). Είναι η απλούστερη μορφή βιβλιοδεσίας. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα δίφυλλο που περιβάλλει το σώμα του βιβλίου στερεωμένο στη ράχη του. Διακρίνουμε το πάνω εξώφυλλο και το κάτω εξώφυλλο. Αν και τα πρώτα έντυπα κυκλοφόρησαν στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, η χρήση τους ήταν σποραδική μέχρι τα μισά του 17^{ου} αιώνα. Από τότε άρχισαν να διαδίδονται ευρύτερα, για να εξελιχθούν σταδιακά στα εξώφυλλα (λεπτά χαρτόνια) με τα οποία κυκλοφορούν τα περισσότερα έντυπα στην εποχή μας. Αρχικά, η αποστολή τους ήταν προσωρινή : να προστατεύσουν το βιβλίο στην πορεία του από τον τυπογράφο στον βιβλιοδέτη. Από τον 19^ο όμως αιώνα αποκτούν μονιμότερο χαρακτήρα. Τα εξώφυλλα μπορεί να είναι απλά (plain – muette), μαρμαρογραφημένα (marbled – marble), τυπωμένα (printed – imprimee) να έχουν δηλαδή τυπωμένα διάφορα στοιχεία της έκδοσης: τίτλο, όνομα συγγραφέα, τυπογράφου κ.λπ., ενδεχομένως και πλαίσια ή τυπογραφικά κοσμήματα / ή εικονογραφημένα (pictorial – illustree). Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε σε κάθε περίπτωση αν τα εξώφυλλα είναι τα αρχικά, αν δηλαδή τοποθετήθηκαν από τον τυπογράφο ή τον εκδότη ή είναι μεταγενέστερα.

Στη γλώσσα του βιβλιεμπορίου και των εκδόσεων ένα βιβλίο με εξώφυλλα ονομάζεται «**άδετο**». Συχνά επίσης λέγεται ότι έχει «μαλακά εξώφυλλα», σε αντιδιαστολή με τα «σκληρά εξώφυλλα», όπως αποκαλούνται τα σκληρά καλύμματα.

Χαρτόνια (boards – cartonnage, cartonne). Είναι καταρχήν οι βάσεις των καλυμμάτων στις περισσότερες βιβλιοδεσίες από τον 16^ο αιώνα μέχρι σήμερα. Πρόκειται για τα καλύμματα που έχουν επενδυθεί με χαρτί. Λέμε λ.χ. «πανί στη ράχη, μαρμαρογραφημένα χαρτόνια». Όπως και τα εξώφυλλα, τα χαρτόνια μπορεί να είναι απλά, μαρμαρογραφημένα, τυπωμένα ή εικονογραφημένα. Ο όρος αρχικά χαρτόνια αναφέρεται στην περίοδο από το 1780 μέχρι και τη δεκαετία του 1830, περίοδος γνωστή και ως «περίοδος των χαρτονιών και της ετικέτας», επειδή

---

⁸²Θεοδώρου, Θ. (1999). Η ορολογία της ιστορίας της βιβλιοδεσίας. Βιβλιοαμφιάστης. 1:299-305.

κολλούσαν στη ράχη μια έντυπη ετικέτα με τον τίτλο του έργου και κατά την οποία περίοδο, τα περισσότερα βιβλία κυκλοφορούσαν με αυτόν τον τύπο βιβλιοδεσίας.

Πανί<βιβλιοδεσία με πανί, όλο πανί, πανόδετο> (cloth – toile). Αναφέρεται στο είδος βιβλιοδεσίας στο οποίο τα καλύμματα και η ράχη είναι επενδεδυμένα με πανί – ύφασμα, το οποίο μπορεί να είναι διακοσμημένο ή εικονογραφημένο. Οι τεχνικές διακόσμησής του, δεν διαφέρουν από εκείνες του δέρματος. Ο William Pickering, στις αρχές της δεκαετίας του 1820, εισήγαγε το χαρτί του εκδότη (publisher's cloth – toiled'editeur) και εγκαινιάστηκε έτσι η εποχή της «βιβλιοδεσίας του εκδότη» (edition binding – reliured'editeur), που εξαπλώθηκε ταχύτατα στην Αγγλία και στις Η.Π.Α. και έγινε αποδεκτή σ' ολόκληρο τον κόσμο. Στον εικοστό αιώνα τα περισσότερα βιβλία με πανί του εκδότη, κυκλοφορούν με **περίβλημα** (dust-jacket - jaquette), ένα χαρτί που περιβάλλει τη βιβλιοδεσία με σκοπό να την προφυλάξει από τη σκόνη και τις φθορές. Έτσι, οι δύο άκρες του διπλώνουν γύρω από τις πρόσθιες ακμές των καλυμμάτων. Το περίβλημα μπορεί να είναι απλό τυπωμένο ή εικονογραφημένο. Μπορεί επίσης να περιέχει στοιχεία πολύτιμα από βιβλιογραφική άποψη, ενώ η παρουσία του θεωρείται από τους συλλέκτες απαραίτητη, προκειμένου ένα αντίτυπο να είναι πλήρες.

Πανί στη ράχη<πάνινη ράχη> (halfcloth – demitoile). Η ράχη είναι επενδεδυμένη με πανί και τα καλύμματα με χαρτί. Για την ακρίβεια το πανί της ράχης προεκτείνεται προς τα καλύμματα σκεπάζοντάς τα κατά το ένα τέταρτο, περίπου, του πλάτους τους.

Πανίστη ράχη και στις γωνίες (three quarter cloth – demi toile avec coins). Εδώ, οι ράχη και οι γωνίες είναι επενδεδυμένες με πανί, ενώ η υπόλοιπη επιφάνεια του καλύμματος με χαρτί. Όπως και στην προηγούμενη περίπτωση, το πανί της ράχης προεκτείνεται προς τα καλύμματα.

Δέρμα<βιβλιοδεσία με δέρμα, όλο δέρμα, δερματόδετο> (leather – cuir). Η ράχη και τα καλύμματα είναι επενδεδυμένα με δέρμα. Αποτελεί τον πιο διαδεδομένο τύπο βιβλιοδεσίας έως το 18^ο αιώνα και από τους πλέον κατάλληλους, ακόμη και σήμερα, για βιβλιοδεσίες με καλλιτεχνικές αξιώσεις.

Δέρμα στη ράχη<δερμάτινη ράχη> (halfleather – demicuir). Η ράχη και οι γωνίες είναι επενδεδυμένες με δέρμα, ενώ η υπόλοιπη επιφάνεια του καλύμματος με πανί ή χαρτί. Το δέρμα της ράχης προεκτείνεται προς τα καλύμματα. Το δέρμα των

γωνιών συχνά δεν είναι ορατό, επειδή έχει καλυφθεί με το υλικό επένδυσης του καλύμματος.

Δέρμαστηράχικαιστιςγωνίες (three quarter leather – demi cuir avec coins). Η μόνη διαφορά με την προηγούμενη περίπτωση βρίσκεται στις αναλογίες: οι γωνίες είναι πολύ μεγαλύτερες, το ίδιο και οι προεκτάσεις του δέρματος της ράχης, που φθάνουν σχεδόν μέχρι τις γωνίες.

7.3 ΤΑ ΔΕΡΜΑΤΑ

Σημαντικό στοιχείο στην περιγραφή μιας βιβλιοδεσίας αποτελεί ο καθορισμός του είδους του δέρματος που χρησιμοποιήθηκε. Στην ελληνική βιβλιογραφία, η αναφορά στο ζώο από το οποίο προήλθε το δέρμα είναι σπανιότατη. Θα πρέπει όμως να γίνεται, αν επιθυμούμε να έχουμε τη δέουσα πληρότητα στις περιγραφές των βιβλιοδεσιών και κατά συνέπεια την αξιοποίησή τους σε ιστορικές μελέτες.

Τα βασικά, λοιπόν, είδη δέρματος που συναντώνται σε βιβλιοδεσίες είναι τα εξής:⁸³

Μαροκινό (morocco – maroquin). Είναι δέρμα από κατσίκι που έχει υποβληθεί σε ειδική κατεργασία (για τη δέψη χρησιμοποιείται το φυτό σουμάκι – «ρους ο βυρσοδεψικός»), για να αποκτήσει ανθεκτικότητα, ευλυγισία καθώς και τη δυνατότητα να χρωματίζεται σε ζωνηρούς τόνους. Ο κόκκος του είναι ευδιάκριτος και του προσδίδει μια χαρακτηριστική, ιδιαίτερα όμορφη υφή. Το μαροκινό ήρθε στην Ευρώπη μέσω της Τουρκίας (αυτός είναι και ο λόγος που κατά το 17^ο και 18^ο αιώνα ονομαζόταν στην Αγγλία «turkey») και της Βενετίας στις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Το κομψότερο του είδους θεωρείται το λεγόμενο **ανατολικό μαροκινό** (Levantmorocco – maroquin du Levant), που έχει κόκκο πολύ μεγαλύτερο από το συνηθισμένο (αρχικά παραγόταν στην Ανατολή, αργότερα στις γαλλικές αποικίες της Β. Αφρικής και τελευταία στην Ν. Αφρική).

Στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα έκανε την εμφάνισή του στην Αγγλία το **μακρύκοκκο μαροκινό** (straight-grainmorocco – maroquin a longgrain), που γνώρισε μεγάλη επιτυχία στις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Με μαροκινό έγιναν και εξακολουθούν να γίνονται μερικές από τις ωραιότερες βιβλιοδεσίες στην ιστορία της βιβλιοδετικής τέχνης.

---

⁸³Θεοδώρου, Θ. (1999). Η ορολογία της ιστορίας της βιβλιοδεσίας. Βιβλιοαμφιάστης. 1:299-305.

Σήμερα, τα μαροκινά συνιστούν ένα ευρύ φάσμα δερμάτων, που το μόνο κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ότι προέρχονται από το ίδιο ζώο (κατσίκι). Στη γλώσσα της σύγχρονης βιβλιοδεσίας το μαροκινό ταυτίζεται ως επί το πλείστον με το ανατολικό μαροκινό. Θα πρέπει όμως να τονιστεί ότι το σημερινό ανατολικό μαροκινό δεν έχει καμία σχέση, από άποψη εμφάνισης, με το μαροκινό των προηγούμενων αιώνων.

Μοσχάρι<μόσχειο δέρμα, μοσχόδεσμα, δέρμα μόσχου> (calf – veau). Είναι δέρμα αρκετά καλής ποιότητας, αν και είναι πιο μαλακό και ευαίσθητο από το δέρμα του κατσικιού. Είναι λείο, χωρίς εμφανή κόκκο. Το δέρμα αυτό χρησιμοποιήθηκε περισσότερο από κάθε άλλο στη Β. Ευρώπη (ενώ στη Ν. Ευρώπη κυριαρχούσαν τα δέρματα κατσικιού), μέχρι το 18^ο αιώνα. Οι βιβλιοδέτες συχνά το διακοσμούσαν με διάφορους σχηματισμούς που δημιουργούσε η δράση οξέων που έριχναν στην επιφάνειά του. Έτσι έχουμε:

- το **διάστικτο** (springled), που έχει μικρές στρογγυλές κηλίδες με καθαρά περιγράμματα
- το **κηλιδωμένο** (mottled), όπου οι κηλίδες είναι μεγαλύτερες, με ασαφή όρια, ενώ συχνά αλληλοεπικαλύπτονται σχηματίζοντας ακανόνιστα σύνολα
- το **μαρμαροειδές** (marbled), το οποίο μιμείται τα «νερά» του μαρμάρου, και
- το **δενδρόμορφο** δέρμα μοσχαριού (treecalf), που ομοιάζει με το μαρμαροειδές, αλλά όλο μαζί δίνει την εντύπωση δένδρου.

Πρόβατο<πρόβειο δέρμα, προβατόδεσμα> (sheep – basane). Το δέρμα του προβάτου παρουσιάζει μεγάλες διακυμάνσεις ως προς την ποιότητα. Σε γενικές γραμμές είναι μαλακό και πορώδες με σχετικά μικρή αντοχή στις φθορές.

Χοιρόδεσμα (pigskin – peau de truie). Το συγκεκριμένο δέρμα είναι αρκετά τραχύ και σκληρό και δουλεύεται μάλλον δύσκολα. Στην επιφάνειά του διακρίνονται οι πόροι από τις τρίχες του ζώου. Με χοιρόδεσμα έγιναν πολλές βιβλιοδεσίες στη Γερμανία, κυρίως μεταξύ 1550 – 1640.

Περγαμινή (parchment – parchemin). Προέρχεται από πρόβατο, κατσίκι ή άλλο μικρό ζώο. Η κατεργασία της διαφέρει από εκείνη των υπόλοιπων δερμάτων (κυρίως βασίζεται στο τέντωμά της σε ειδικά ξύλινα πλαίσια και όχι σε κάποιας μορφής δέψη).

Ανώτερης ποιότητας θεωρείται η περγαμινή μοσχαριού (vellum – velin). Το 16^ο και 17^ο αιώνα έγινε εκτεταμένη χρήση της, για βιβλιοδεσίες του τύπου της εύκαμπτης περγαμινής (limpvellum – velinsouple), ενώ αργότερα χρησιμοποιήθηκε πιο πολύ ως υλικό επένδυσης σε σκληρά καλύμματα.

Τα νεότερα χρόνια η περγαμινή παρασκευάζεται από το «προς τη σάρκα» τμήμα του δέρματος (που έχει προηγουμένως διχοτομηθεί), σε αντίθεση με την περγαμινή μοσχαριού που εξακολουθεί να γίνεται από ολόκληρο το δέρμα.

7.4 ΟΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ

Με βάση την τεχνική έχουμε τους εξής τύπους διακόσμησης (βέβαια, εννοείται πως υφίσταται και ο συνδυασμός τους):⁸⁴

Εμπίεστη διακόσμηση<διακόσμηση εν ψυχρώ, τυφλή διακόσμηση> (blindtooling – decoration a froid)⁸⁵: Το αποτύπωμα λαμβάνεται με απλή πίεση του βιβλιοδετικού εργαλείου, χωρίς προσθήκη χρυσού ή χρώματος (με εξαίρεση του μαύρου της αιθάλης, «φούμου», που χρησιμοποιήθηκε σε ορισμένες περιπτώσεις για να τονιστεί η εκτύπωση). Το εργαλείο βιβλιοδετικής διακόσμησης προηγουμένως θερμαίνεται, ενώ το αντίστοιχο τμήμα του δέρματος υγραίνεται. Η συγκεκριμένη τεχνική από την πρώτη της εμφάνιση (τον 7^ο ή 8^ο αιώνα σε κοπτικές βιβλιοδεσίες) μέχρι σήμερα, εφαρμόζεται χωρίς διακοπή.

Χρυσή διακόσμηση<διακόσμηση με χρυσό, χρύσωση, χρύσωμα, χρυσοτυπία> (goldtooling – dorure): μεταξύ του εργαλείου και του δέρματος τοποθετείται κατά την εκτύπωση φύλλο χρυσού, ενώ έχει προηγηθεί η διαδικασία που ακολουθείται για την εμπίεστη διακόσμηση. Η διακόσμηση με χρυσό υπήρξε μία από τις σημαντικότερες καινοτομίες στην ιστορία της βιβλιοδεσίας. Σύμφωνα με βιβλιογραφικές πηγές ήρθε στην Ιταλία, από την Περσία, πριν από το 1470.

Χρωματιστή διακόσμηση (painteddecoration – decorationpeinte): κάποια τμήματα της βιβλιοδεσίας έχουν χρωματιστεί. Σήμερα παίρνουμε έγχρωμα

⁸⁴Θεοδώρου, Θ. (1999). Η ορολογία της ιστορίας της βιβλιοδεσίας. Βιβλιοαμφιάστης. 1:299-305.

⁸⁵κατά μετάφραση των όρων blind και a froid. Απαντώνται και οι όροι: «καυτή», «πρόστυπη», «έκτυπη» και «βαθυτυπία».

αποτυπώματα των εργαλείων με τις λεγόμενες πάστες χρυσοτυπίας, που δουλεύονται όπως τα φύλλα χρυσού.

Μωσαϊκή διακόσμηση<διακόσμηση με την τεχνική του μωσαϊκού> (mosaicdecoration – mosaïquage): στην επιφάνεια του δέρματος δημιουργείται μια σύνθεση ή συμπληρώνεται η διακόσμηση, με κομμάτια δέρματος διαφορετικού χρώματος (κάποτε και διαφορετικής ποιότητας). Τα κομμάτια του δέρματος μπορεί να είναι επικολημένα ή ένθετα (στην περίπτωση αυτή έχει αφαιρεθεί το αντίστοιχο μέρος του κυρίως δέρματος).

Μωσαϊκή θεωρείται και η διακόσμηση σε ορισμένες βιβλιοδεσίες του 16^{ου} αιώνα , που για το χρωματισμό των σχεδίων τους έγινε η χρήση επιχρισμάτων με βάση το κερί ή τη μαστίχα.

Ως προς τη μορφή της διακόσμησης, αποσαφηνίζονται εδώ μόνο κάποιες στοιχειώδεις έννοιες :

Μπορντούρα (border) : ονομάζεται η διακόσμηση που αποτελείται από γραμμές ή επαναλαμβανόμενα σχέδια που περιτρέχουν το κάλυμμα σε μικρή απόσταση από τις ακμές του.

Δαντέλα (dantelle): είναι ένα είδος πλατιάς μπορντούρας. Η διαφορά μεταξύ μπορντούρας και δαντέλας είναι ότι η πρώτη γίνεται με ρουλέτα ενώ η δεύτερη αποτελείται από κοσμήματα που τυπώνονται χωριστά. Στην πράξη, πολλές φορές οι δύο όροι εναλλάσσονται, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η παραπάνω διάκριση.

Πλαίσιο (frame): ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο, του οποίου οι πλευρές βρίσκονται σε κάποια απόσταση από τις ακμές του καλύμματος.

Ορθογώνιο χώρισμα (panel): εννοείται περισσότερο το εσωτερικό ενός ορθογωνίου παραλληλογράμμου και λιγότερο το περίγραμμά του, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει με το πλαίσιο.

7.5 ΟΡΟΙ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ ΝΑ ΚΑΝΟΥΝ ΜΕ ΤΗΝ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ

Εκτός από την ορολογία που απαιτείται για την αναγνώριση του είδους της βιβλιοδεσίας, χρησιμοποιείται και συγκεκριμένη ορολογία για την περιγραφή της

κατάστασης στην οποία εντοπίζεται μια βιβλιοδεσία, πριν από το στάδιο της θεραπευτικής παρέμβασης.⁸⁶

Ένωση (joint – charniere): αναφέρεται στο μέρος της εξωτερικής επένδυσης της βιβλιοδεσίας κατά μήκος της ευθείας που εφάπτεται το κάλυμμα με τη ράχη (πάνω ένωση είναι η ένωση του πάνω καλύμματος και κάτω ένωση είναι η ένωση του κάτω καλύμματος). Η ένωση μπορεί να παρουσιάζει φθορές, σχισίματα ή και να είναι ολότελα σχισμένη.

Σύνδεση (hinge – charniere /στα γαλλικά συνήθως δεν γίνεται διάκριση μεταξύ ένωσης και σύνδεσης, γι' αυτό χρησιμοποιείται ο ίδιος όρος): περιλαμβάνονται: οι σπάγκοι, τα χαρτιά, η τέλα, τα ακρόφυλλα και οτιδήποτε άλλο συνδέει το κάλυμμα με τη ράχη εσωτερικά (εκτός δηλαδή από την εξωτερική επένδυση). Η σύνδεση μπορεί να είναι χαλαρωμένη ή σπασμένη και τότε το κάλυμμα συγκρατείται από την εξωτερική επένδυση μόνο. Αν η ένωση είναι σχισμένη, τότε το κάλυμμα λέγεται «ελεύθερο» (detached – detache). Ανάλογα, «ελεύθερα» είναι τα εξώφυλλα που έχουν αποκοπεί από τη ράχη.

Ξαναφτιαγμένη ράχη (rebacked – dosrefait) : όταν το υλικό επένδυσης της ράχης παρουσιάζει εκτεταμένες φθορές, είναι δυνατή η αντικατάστασή του με κάποιο νέο. Η καινούρια ράχη, είτε διασώζει κολλημένα στην επιφάνειά της τα υπολείμματα της παλιάς, είτε τη μιμείται. Η ραφή της ράχης εμφανίζει μερικές φορές χαλάρωση λόγω χρήσης ή ελαττωματικής κατασκευής, ή έχει κοπεί μεταξύ δύο φύλλων, με αποτέλεσμα το σώμα του βιβλίου να είναι χωρισμένο στα δύο. Έχουμε τότε τη ράχη χαλαρωμένη και σπασμένη αντίστοιχα. Τα φύλλα ή τα τεύχη του βιβλίου που με το χρόνο αποσυνδέθηκαν από τη ραφή της ράχης του ονομάζονται «**λυμένα**».

Απόδετο (disbound – derelie) : ονομάζεται το βιβλίο που έχει αποσπαστεί από μία βιβλιοδεσία, στην οποία ήταν δεμένο, συνήθως μαζί με άλλα βιβλία.

Στον 20^ο αιώνα ένας μεγάλος αριθμός πολυτελών εκδόσεων – κυρίως στη Γαλλία – κυκλοφόρησε σε άρραφα τεύχη (unsewn – enfeuilles), προκειμένου να αποφευχθούν τυχόν φθορές κατά τη διάλυση της αρχικής βιβλιοδεσίας που προηγείται των εργασιών της οριστικής βιβλιοδέτησης. Στην περίπτωση αυτή το βιβλίο προστατεύεται με την τοποθέτησή του στο «**περικάλυμμα**» (folder – chemise)

---

⁸⁶Θεοδώρου, Θ. (1999). Η ορολογία της ιστορίας της βιβλιοδεσίας. Βιβλιοαμφιάστης. 1:299-305.

και στη συνέχεια στη «θήκη» (slipcase – etui). Βέβαια, ο τρόπος αυτός προστασίας εφαρμόζεται και στην τελειωμένη βιβλιοδεσία.

7.6 ΕΡΓΑΛΕΙΑ – ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ

Κρίθηκε σκόπιμη μια συνοπτική αναφορά σε κάποια βασικά βιβλιοδετικά εργαλεία, που θα πρέπει να γνωρίζουμε:⁸⁷

Τεζάκι – Sewingframe

Ξύλινη κατασκευή η οποία χρησιμοποιείται για το ράψιμο των βιβλίων. Πρόκειται επί της ουσίας για ένα πλαίσιο και τη βάση του, πάνω στο οποίο τεντώνονται κάθετα κλωστές (οι “σπάγγοι”). Τα τυπογραφικά του βιβλίου τοποθετούνται πάνω στη βάση με τη ράχη τους να ακουμπάει στις κάθετες κλωστές προκειμένου να ραφτεί το βιβλίο.

Κόκκαλο – Bonefolder

Το βασικότερο εργαλείο στη βιβλιοδεσία, το οποίο και χρησιμεύει σχεδόν σε όλα τα στάδια. Παρά την ονομασία του, που προκύπτει από την πιο συνηθισμένη εκδοχή, υπάρχει πλέον και σε συνθετικά υλικά. Το κόκκαλο διπλώνει, σημαδεύει, τσακίζει, ισιώνει, μετακινεί, διαχωρίζει.

Κομπάσο – Divider

Πρόκειται για ένα είδος διαβήτη που επιτρέπει την αναπαραγωγή ενός μεγέθους σε διαφορετικές επιφάνειες χωρίς να χρειάζεται χάρακας η συνεχής μέτρηση αποστάσεων.

Πρέσες

Σε διάφορα στάδια της βιβλιοδεσίας το βιβλίο τοποθετείται υπό πίεση προκειμένου να επιτευχθεί μια ομοιόμορφη κόλληση, να ισιώσει το χαρτί, να μη σκεβρώσει μέχρι να στεγνώσει η κόλλα, να ισοπεδωθεί κάποιο διακοσμητικό στοιχείο, κτλ. Υπάρχουν τρία βασικά είδη πρέσας -και οι παραλλαγές τους- που θα συναντήσει κανείς σε ένα βιβλιοδετείο.

---

⁸⁷Εργαλείαβιβλιοδεσίας | Dimitri'sBookbindingcorner. Διαθέσιμο σε: koutsipetsidis.wordpress.com/tag/βιβλιοδεσία/ (Ανακτήθηκε 6 Αυγούστου, 2017).

➤ **Σφουριστική – Backingpress**

Η πρέσα στην οποία γίνεται το σφύρισμα της ράχης, καθώς και άλλα στάδια ή τεχνικές (πριόνισμα, ξάκρισμα στο χέρι, χρύσωμα ακμών, κτλ). Το κύριο χαρακτηριστικό της είναι ο οριζόντιος κοχλίας , η πρέσα είναι δηλαδή “ξαπλωμένη” σε κάποια επιφάνεια ή βάση.

➤ **Μικρή/επιτραπέζια πρέσα – Nippingpress**

Πρέσα μικρού μεγέθους στην οποία τοποθετούνται τα βιβλία ύστερα από διάφορα στάδια που απαιτούν το στέγνωμα της κόλλας, έτσι ώστε να φύγει ο εγκλωβισμένος αέρας, να κολληθούν οι επιφάνειες ομοιόμορφα και να μην κυρτώσουν από την υγρασία.

➤ **Μεγάλη πρέσα – Standingpress**

Πρόκειται για πρέσα μεγάλου μεγέθους. Κάνει ό,τι και η επιτραπέζια με τη διαφορά πως χωράει πολλά βιβλία μαζί και μπορεί να ασκήσει πολύ μεγαλύτερη πίεση.

Ψαλίδα – Boardshear

Ένα τεράστιο ψαλίδι που επιτρέπει στο βιβλιοδέτη να κόβει το χαρτόνι ίσια, σε ορθή γωνία και σε οποιαδήποτε διάσταση με 2 κινήσεις.

7.7 ΣΤΑΔΙΑ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ

Σε γενικές γραμμές,πολύ επιγραμματικά, κατά την εφαρμογή και δημιουργία μιας βιβλιοδεσίας ακολουθούνται τα παρακάτω στάδια⁸⁸:

- **δίπλωμα:** δίπλωμα των τυπογραφικών φύλλων
- **σύνθεση:** μάζεμα των διπλωμένων τυπογραφικών φύλλων σε σώμα βιβλίου
- **ράψιμο (κλωστορραφή):** συρραφή των τυπογραφικών φύλλων
- **πιεστήριο:** συμπίεση του βιβλίου ώστε να μειωθεί ο όγκος της ράχης ο οποίος αυξάνεται σημαντικά με το δίπλωμα και το ράψιμο. (Αν το βιβλίο πρόκειται να γίνει στρογγυλό παρακάμπτεται αυτό το στάδιο)

---

⁸⁸Γανιάρης, Α. (1983). Βιβλιοδεσία : τέχνη και τεχνική. Αθήνα: EOMMEX.

- **ψαροκόλλημα:** άλειμμα με κόλλα βιβλιοδεσίας (και όχι ψαρόκολλα, παρόλο που έχει αυτήν την ονομασία η εργασία)
- **κόλλημα εσωφύλλων:** κόλλημα ειδικών τετρασέλιδων μπροστά και πίσω από το σώμα του βιβλίου τα οποία θα κολλήσουν κατόπιν στο κάλυμμα
- **κόψιμο-ξάκρισμα:** κοπή των 3 πλευρών του βιβλίου. Ένα καλό ξάκρισμα προσφέρει στο βιβλίο μια επιφάνεια στην οποία δεν μπορεί να εισχωρήσει εύκολα η σκόνη (μία από τις κυριότερες αιτίες φθορών του βιβλίου), αλλά και στον τεχνίτη τη δυνατότητα να χρυσώσει ή να φιλοτεχνήσει τα πλαϊνά του βιβλίου.
- **σφύρισμα**(αν το βιβλίο πρόκειται να γίνει στρογγυλό): Χτύπημα με ματσόλα, βαριοπούλα ή ειδικό μηχάνημα (σφυριστική μηχανή) της ράχης του βιβλίου ώστε να πάρει στρογγυλό σχήμα.
- **κόλλημα κορδέλας:** (σελιδοδείκτη)
- **κόλλημα κεφαλαριού:** συνήθως πάνινο υλικό που χρησιμεύει για να δένει ακόμα πιο πολύ τα δύο άκρα της ράχης του βιβλίου
- **κόλλημα ταινίας ή τέλας:** τοποθετείται στη ράχη του βιβλίου και καλύπτει και μέρος του μπροστινού και πίσω τμήματος του σώματος του βιβλίου
- **κατασκευή του καλύμματος**
- **χρύσωμα του καλύμματος:** εκτύπωση ή χρυσοτύπωση του καλύμματος
- **πέρασμα στο κάλυμμα:** κόλλημα του σώματος του βιβλίου στο κάλυμμα
- **πρεσάρισμα:** σε πρέσες ώστε να επιτευχθεί το κόλλημα του καλύμματος χωρίς ζάρες
- **λουκάρισμα:** με το κόκκαλο ή ειδική λουκαριστική μηχανή δίνεται έμφαση στο σημείο που ενώνεται το μπροστινό χαρτόνι (του καλύμματος) με το χαρτόνι της ράχης (του καλύμματος). Αντίστοιχα για το πίσω χαρτόνι.
- **κουβερτούρισμα:** Πέρασμα ειδικού, μαλακού εξωφύλλου (κουβερτούρας) πάνω από το κάλυμμα, για προστασία του καλύμματος.

8. ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ & ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ

Ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο, που απαιτεί ιδιαίτερος προσεκτική διαχείριση και εξειδικευμένες τεχνικές δεξιότητες και γνώσεις, είναι αυτό που αφορά στη διατήρηση και συντήρηση μιας βιβλιοδεσίας. Για το λόγο αυτό κρίθηκε σκόπιμο να παρατεθούν βασικές έννοιες – ζητήματα του συγκεκριμένου τομέα, χωρίς να υπεισέλθουμε σε λεπτομερή και εις βάθος ανάλυση πολύπλοκων εννοιών.

Σε γενικές γραμμές, επικρατεί η άποψη ότι μέτρα ορθής χρήσης και διατήρησης πρέπει να λαμβάνονται για υλικό κυρίως υψηλής ιστορικής, πολιτιστικής, καλλιτεχνικής, συναισθηματικής ή οικονομικής αξίας, από ιστορικά αρχεία και βιβλιοθήκες σπάνιων βιβλίων. Η αλήθεια, βέβαια, είναι πως η ανάγκη λήψης μέτρων διατήρησης υλικού και εφαρμογής κανόνων λελογισμένης χρήσης, αφορά όλο το φάσμα τεκμηρίων που έχει υπό την εποπτεία της η κάθε βιβλιοθήκη, με διαβαθμισμένη αναγκαιότητα, ανά συγκεκριμένη κατηγορία.

Επειδή πολλά ζητήματα ξεκινούν από το κτιριακό και καταλήγουν σε αυτό, στην Ελλάδα ελάχιστες είναι οι βιβλιοθήκες που έχουν σχεδιαστεί με την αρχιτεκτονική που οι συγκεκριμένοι χώροι απαιτούν. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι χώροι των βιβλιοστασίων είναι συγχρόνως και αναγνωστήρια ή γραφεία.

Και επειδή δεν υφίσταται το δίλημμα «διατήρηση ή πρόσβαση», αλλά «διατήρηση ίσον πρόσβαση», τίθεται στο σημείο αυτό το θέμα της ολοκληρωμένης εκπαίδευσης του προσωπικού των βιβλιοθηκών, μέσω της οποίας θα πρέπει να συνειδητοποιηθεί πλήρως από τον επαγγελματία βιβλιοθηκονόμο, ότι κάθε πλευρά της λειτουργίας μιας βιβλιοθήκης επηρεάζει το υλικό με διάφορους τρόπους και πάντα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι επιπτώσεις. Η διδασκαλία του αντικειμένου της διατήρησης στις σχολές Βιβλιοθηκονομίας – Αρχειονομίας, θα ήταν καλό να εμπλουτιστεί με τα θέματα αυτά ή, όπου υπάρχει, να αναβαθμιστεί.

Ο επαγγελματίας βιβλιοθηκονόμος βρίσκεται πάντα αντιμέτωπος με τέτοιου είδους τεκμήρια και με αυτή τη λογική θεωρήθηκε σκόπιμο να γίνει στην παρούσα εργασία και μια πολύ συνοπτική αναφορά σε βασικά θέματα συντήρησης και διατήρησης της βιβλιοδεσίας.

Η βιβλιοδεσία ανήκει στην κατηγορία των πιο σύνθετων πολιτιστικών αγαθών, αφενός μεν, για την κατασκευή της που συνδυάζει περισσότερα του ενός υλικά, αφετέρου δε, για το προνόμιο να αποτελεί χρηστικό και όχι μουσειακό αντικείμενο και αυτά σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι τεχνικές κατασκευής ενός

βιβλίου εξελίσσονταν διαρκώς στο πέρασμα των αιώνων και μεταβάλλονταν ανάλογα με τη γεωγραφική θέση και το πολιτισμικό περιβάλλον.

Η συμπεριφορά των υλικών της βιβλιοδεσίας, οι μηχανισμοί φθοράς τους και οι διαφορετικές τεχνικές κατασκευής, είναι μερικά από τα ζητήματα τα οποία οφείλει να γνωρίζει ο συντηρητής των βιβλιοδεσιών και του βιβλιακού υλικού γενικότερα αλλά βασικά στοιχεία τέτοιων ζητημάτων θα πρέπει να κατέχουν και άλλοι επαγγελματίες – και όχι μόνο - που έρχονται σε επαφή με τέτοιου είδους υλικό.

Η έλλειψη προσοχής στη χρήση και πρόνοιας στον τρόπο φύλαξης του ίδιου του βιβλίου από τον ίδιο τον άνθρωπο είναι από τους βασικούς παράγοντες της φθοράς των βιβλιοδεσιών και δεν υπονοούνται αναγκαστικά οι βανδαλισμοί, αλλά κυρίως η άγνοια ή η πλημμελής πληροφόρηση και η αδιαφορία απέναντι στο αντικείμενο. Αρκεί μια επιπόλαιη τοποθέτηση κοντά σε μια πηγή θέρμανσης, μια λανθασμένη θέση σε εκθεσιακό ή αποθηκευτικό χώρο, ένα απότομο άνοιγμα του καλύμματος, ή η πίεση πάνω στο επίπεδο ανάγνωσης για να προκαλέσουν σοβαρές φθορές και παραμορφώσεις στο μηχανισμό βιβλιοδεσίας, στο κάλυμμα και στη διακόσμηση. Οι ζημιές στη βιβλιοδεσία, απειλούν την επιβίωση του κειμένου που περιέχει και σε περιπτώσεις σοβαρής βλάβης μπορεί να μην υπάρχει εναλλακτική λύση, αλλά να πρέπει να επαναβιβλιοδετηθεί το βιβλίο για να σωθεί ή να διατηρηθεί το κείμενο.

8.1 ΑΙΤΙΕΣ ΒΛΑΒΗΣ:

Φυσιολογικές βλάβες μπορούν να προκληθούν από τη συνήθη χρήση : τα βιβλία διαβάζονται, χρησιμοποιούνται, μετακινούνται, φωτοτυπούνται ή σαρώνονται.

Ο τύπος και η ποιότητα των ραφιών αλλά και οι περιβαλλοντικές συνθήκες μπορεί να ενισχύσουν το ρυθμό και το βαθμό διάσπασης των συνδετικών υλικών της βιβλιοδεσίας. Μερικά υλικά έχουν εσωτερικές – χημικές ιδιότητες που οδηγούν στην υποβάθμιση, ανεξάρτητα από τις συνθήκες αποθήκευσης .

8.1.1 ΣΥΝΗΘΕΙΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΕΣ:

1) Σπασμένες αρθρώσεις : Τα χαρτόνια έχουν αποκολληθεί από τα λουριά ή τα κορδόνια

2) Σπασμένο ράψιμο : Το ράψιμο και τα κορδόνια μπορεί να σπάσουν και κατά συνέπεια να σπάσουν και το σώμα του κειμένου σε κομμάτια.

3) Φυσική φθορά ή τριβή στο κάλυμμα : Μερικά δέρματα, όπως προβάτου ή σουέντ είναι ιδιαίτερα ευάλωτα σ' αυτό το είδος της βλάβης.

4) Σπασμένα κεφαλάρια : Συνήθως έχουν διακοσμητικό ρόλο, αλλά στην πρώιμη βιβλιοδεσία, αναφέραμε ότι είχαν δομική λειτουργία.

5) Σπασμένες ή αποσπασμένες πόρπες και φύλακες.

6) Οι περγαμινές βιβλιοδεσίες μπορεί να υποστούν αλλαγή στις διαστάσεις τους: σε πολύ θερμές και ξηρές συνθήκες διατήρησης, σπάει και αφήνει ακάλυπτες τις σανίδες.

7) Η βιβλιοδεσία από εύκαμπτη περγαμινή (limpvellum) μπορεί σε συνθήκες υψηλής υγρασίας να παραμορφωθεί.

8) Υποβάθμιση του δέρματος: Οι αιτίες γι' αυτό είναι σύνθετες, αλλά οι συνήθεις παράγοντες που το προκαλούν είναι : το φτωχό μαύρισμα, η ατμοσφαιρική ρύπανση, οι θερμές και ξηρές συνθήκες αποθήκευσης. Το δέρμα μπορεί να εμφανίσει την “κόκκινη σήψη”(redrot), με την κόκκινου χρώματος σκόνη.⁸⁹

9) Οι υφασμάτινες βιβλιοδεσίες μπορεί να αποχρωματιστούν, να ξεθωριάσουν ή να τριφτούν.

10) Οι χάρτινες βιβλιοδεσίες, συχνά φτιαγμένες από όξινα υλικά, μπορεί να γίνουν εύθραυστες και να κατακερματιστούν.

11) Τα εμβαπτισμένα σε ειδικό μείγμα (allum – tawed) καλύμματα είναι πολύ ευαίσθητα στο νερό, μπορεί να αποχρωματιστούν και να χάσουν την ελαστικότητά τους, αν τα διαλυτά άλατα απομακρυνθούν με την υγρασία

8.1.2 ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ – ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

---

⁸⁹Understanding and caring for bookbindings - The British Library. Διαθέσιμο σε: https://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/booklets/caring_for_bookbindings.pdf (Ανακτήθηκε 8 Μαΐου, 2017).

Η λήψη προληπτικών μέτρων μπορεί να ελαχιστοποιήσουν τον κίνδυνο μελλοντικών ζημιών αλλά σε κάποιες περιπτώσεις θα χρειαστεί επεμβατική θεραπεία συντήρησης. Η δομή ενός βιβλίου μπορεί να διατηρηθεί με πολλούς τρόπους:

- Το βιβλίο μπορεί να ξαναραφεί και το αρχικό του κάλυμμα να επανατοποθετηθεί με τη χρήση λινού υφάσματος στις αρθρώσεις.
- Νέες συνδέσεις (joints) μπορεί να χρησιμοποιηθούν από Ιαπωνικό φιμέ χαρτί που να ταιριάζει με το δέρμα.
- Στις υφασμάτινες βιβλιοδεσίες μπορεί να χρησιμοποιηθεί αλεύκαντο λινό πανί που να ταιριάζει με το πρωτότυπο.
- Ορισμένες μορφές υποβαθμισμένου δέρματος μπορεί να υποστούν κατεργασία με κάποιο μέσο σταθεροποίησης.
- Το σπασμένο ράψιμο και τα κεφαλάρια μπορεί να επισκευαστούν με λινό νήμα και
- Τα κεφαλάρια μπορούν επίσης να επισκευαστούν και να ξανακεντηθούν.

Η ζημιά μπορεί να ελαχιστοποιηθεί με τη σωστή προληπτική φροντίδα:

Οι βιβλιοθήκες θα πρέπει να προωθούν το σωστό χειρισμό για παράδειγμα, μέσω της παροχής τυπωμένων οδηγιών καθοδήγησης για τους χρήστες και την επίβλεψη των ατόμων που έρχονται σε επαφή με εύθραυστα και ευαίσθητα υλικά. Το δέρμα των χεριών θα πρέπει να είναι απόλυτα στεγνό και καθαρό πριν την επαφή με τη βιβλιοδεσία. Αν είναι απαραίτητη η χρήση γαντιών, τότε αυτά **δεν** θα πρέπει να είναι βαμβακερά, αλλά από βινύλιο ή νιτρίλιο. Η χρήση γαντιών είναι επιβεβλημένη, όταν ερχόμαστε σε επαφή με υφασμάτινες βιβλιοδεσίες ή βιβλιοδεσίες με μεταλλική διακόσμηση.⁹⁰

Το προσωπικό θα πρέπει να εκπαιδευτεί στο σωστό χειρισμό βιβλίων, καθώς η κακή πρακτική στην αφαίρεση των βιβλίων από τα ράφια και η μεταφορά τους στα καροτσάκια μπορεί να προκαλέσει μεγάλη ζημιά.

Υποστήριξη των βιβλίων είτε με σφήνα αφρού είτε με έναν τύπο μαξιλαριού για την προστασία των συνδέσεων των βιβλιοδεσιών, εξασφαλίζοντας ότι δεν

---

⁹⁰Understanding and caring for bookbindings - The British Library. Διαθέσιμο σε: https://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/booklets/caring_for_bookbindings.pdf (Ανακτήθηκε 8 Μαΐου, 2017).

ανοίγουν σε μια πολύ ευρεία γωνία. Βαρίδια συνήθως σε μορφή «booksnakes» μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να κρατήσουν τις σελίδες των πολύ σφιχτά δεμένων τόμων σε θέση για ανάγνωση, 120° είναι το μέγιστο άνοιγμα για τα περισσότερα βιβλία. Μόνο λίγες βιβλιοδεσίες επιτρέπουν το άνοιγμα των 180°, χωρίς να γίνει ζημιά. Τα βιβλία με πολύ σφιχτή βιβλιοδεσία πρέπει να περιορίζονται σε ένα άνοιγμα 90°.

8.1.2.1 Αποθήκευση στα ράφια:

Μεγάλη ζημιά μπορεί να προκληθεί από τον ακατάλληλο τρόπο αποθήκευσης. Γι' αυτό πρέπει:

- τα ράφια να έχουν το σωστό ύψος,
- μεγάλοι τόμοι, πάνω από 40 cm ύψος, θα πρέπει να τοποθετούνται σε οριζόντια θέση.
- βιβλία με προεξέχουσες διακοσμήσεις, πρέπει να μπαίνουν σε προστατευτικό περίβλημα

Επίσης :

Η αναπαραγωγή φωτοαντιγράφων και τα επίπεδα σάρωσης μπορεί να δημιουργήσουν ζημιά στη βιβλιοδεσία. Συνιστάται φωτοτυπικό μηχάνημα με εναέριο σαρωτή ή ψηφιακή κάμερα.

Οι περιβαλλοντικές συνθήκες δεν διαφέρουν ιδιαίτερα από αυτές που απαιτούνται για τις ειδικές συλλογές. Σε γενικές γραμμές, πρέπει να υπάρχει προφύλαξη από ακραίες θερμοκρασίες που οδηγούν σε αισθητή αλλαγή των διαστάσεων, στην εμφάνιση μούχλας κ.ά.

Προστασία από το φως: η έκθεση στο φως είναι επιβλαβής για το δέρμα, το ύφασμα και το χαρτί, προκαλώντας αποχρωματισμό. Γι' αυτό πρέπει να χρησιμοποιούνται φιλμ φιλτραρίσματος της υπεριώδους ακτινοβολίας στα τζάμια, κουτιά ή περιβλήματα και όταν προβάλλονται σε συνθήκες έκθεσης, το φως πρέπει να κλείνει, όταν δεν είναι απαραίτητο.

Διατήρηση του υλικού καθαρού από τη σκόνη. Συνιστάται απλό βούρτσισμα(με τις ειδικές βούρτσες) σε τακτά χρονικά διαστήματα. Η χρήση leatherdressings – εμβαπτίσματα δερμάτων - δεν συνιστάται γιατί μπορεί να

αφήσουν ένα κολλώδες υπόλειμμα ή να οδηγήσουν στον αποχρωματισμό του δέρματος. Ιστορικά το γάλα έχει χρησιμοποιηθεί για τον καθαρισμό της περγαμηνής, αλλά δεν αποτελεί σωστή πρακτική γιατί μπορεί να “αγριέψει” την επιφάνεια και να την καταστήσει πιο ευάλωτη στη βρωμιά.⁹¹

Η δημιουργία και η χρήση υποκατάστατων για εύθραυστο υλικό: μικροφίλμ, ψηφιακά αντίγραφα κ.τ.λ. μπορεί να μειώσει τη βλάβη που οφείλεται στο χειρισμό των τεκμηρίων.

Αν, βιβλία τέτοιου τύπου, πρέπει να αποτελέσουν μέρος έκθεσης, θα πρέπει πρώτα να αξιολογηθούν επίσημα από συντηρητές και να εξασφαλιστεί μια ολοκληρωμένη θεραπεία, εάν αυτό απαιτείται.

9. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑΣ

Υπάρχει μια σειρά από κουτιά, περιτυλίγματα, στηρίγματα και περιβλήματα τα οποία μπορούν προστατευτικά να χρησιμοποιηθούν είτε ως ολοκληρωμένη θεραπευτική αντιμετώπιση είτε ως προσωρινό μέτρο για την αποφυγή μεγαλύτερης ζημιάς. Δίνεται η αγγλική ορολογία, καθώς αυτή χρησιμοποιείται παγκοσμίως.

Έχουμε λοιπόν τα εξής:⁹²

- **Phaseboxes:** ελαφρού βάρους κιβώτια, χειροποίητα ή βιομηχανικά, από αντιόξινο χαρτόνι.
- **Drop-backboxes:** κατασκευασμένα από βαρύτερο υλικό, μπορεί να φέρουν επένδυση και κατάλληλα στηρίγματα για τις μεταλλικές διακοσμήσεις.
- **Bookshoes :** κατασκευασμένα από ελαφρύ αντιόξινο χαρτόνι, δεν καλύπτουν τη σπονδυλική στήλη, προστατεύουν όμως το σώμα του κειμένου και μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε περιπτώσεις όπου το οπτικό αποτέλεσμα ενός κουτιού θα ήταν ακατάλληλο.

---

⁹¹Understanding and caring for bookbindings - The British Library. Διαθέσιμο σε: https://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/booklets/caring_for_bookbindings.pdf (Ανακτήθηκε 8 Μαΐου, 2017).

⁹²Understanding and caring for bookbindings - The British Library. Διαθέσιμο σε: https://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/booklets/caring_for_bookbindings.pdf (Ανακτήθηκε 8 Μαΐου, 2017).

- **Solanderboxes** : κατασκευασμένα από ξύλινο υλικό χωρίς φορμαλδεΐδη και χρησιμοποιούνται για μεγάλους τόμους που πρέπει να τοποθετηθούν οριζόντια.
- **Flapcases** : συνήθως πάνινα και χρησιμοποιούνται για λεπτούς τόμους ή φυλλάδια.
- **Slipcases** : πρόκειται για τις θήκες που κανονικά θα πρέπει να φέρουν τα βιβλία, για να μη φθείρονται από την τριβή (η σπονδυλική στήλη μένει ακάλυπτη).
- **Polyesterjackets** : χρησιμοποιούνται για να προστατεύσουν από την άμεση επαφή με τα ευαίσθητα υλικά ή αυτά που έχουν εμφανίσει «την κόκκινη σήψη».

10.ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η βιβλιοδεσία, όπως είδαμε, αποτελούσε και αποτελεί, εκτός από μέσο ικανοποίησης των αισθητικών αναγκών των αναγνωστών, μέσο προώθησης της έκδοσης σε ένα σημαντικό και ισχυρό αναγνωστικό κοινό και αποτελούσε καθοριστικό παράγοντα για την επιτυχία του τίτλου. Ακόμη και όταν η χειρόγραφη διακόσμηση παρήκμασε και εγκαταλείφθηκε, η βιβλιοδεσία παρέμεινε ο μοναδικός κρίκος του χειρογράφου, το οποίο συνδεόταν με το έντυπο βιβλίο. Επιβιώνει μέχρι τις μέρες μας έχοντας εξελιχθεί πολύπλευρα, υποστηρίζοντας τη μοναδικότητα του κάθε αντιτύπου, ικανοποιώντας προσδοκίες δημιουργών, αναγνωστών, εμπόρων και συλλεκτών και έχοντας ποικίλες ιδεολογικές χρήσεις. Πέρα από την πρακτική λειτουργικότητά της είναι μια δημιουργία, ένα έργο τέχνης, μια έκφραση ευαισθησίας και φαντασίας. Συνεπώς, η σημειολογία της έχει πρακτική, πληροφοριακή, αισθητική αλλά και ιδεολογική αξία.

Η πορεία της στους αιώνες είναι προδιαγεγραμμένη και διαχρονική. Στη διαρκώς μεταβαλλόμενη εποχή μας, όπου συνυπάρχουν το έντυπο με το ηλεκτρονικό – ψηφιακό δημοσίευμα, η βιβλιοδεσία εξελίσσεται, μελετάται, πειραματίζεται, θαυμάζεται, προβάλλεται, εκτιμάται. Και αυτό γιατί το βιβλίο πάντα είναι και - εν μέρει - ένα έργο τέχνης που αναζητά τρόπους ποιοτικής βελτίωσης και καινοτομίας για να απολαύσει τη μέγιστη απήχηση. Ένα τέτοιο μέσο, είναι και η πλέον αρμόζουσα, κατά περίπτωση, βιβλιοδεσία, που θα του ανοίξει το δρόμο για το ταξίδι του στο χρόνο, ίσως και στην αιωνιότητα, αρκεί να λαμβάνει πάντα τη δέουσα προσοχή και προστασία από όλους μας, ιδιαίτερος ημών των βιβλιοθηκονόμων, που θα πρέπει με ιδιαίτερη ευαισθησία, γνώση και υπευθυνότητα να προσεγγίζουμε το αντικείμενο της βιβλιοδετικής τέχνης.

Ο βιβλιοθηκονόμος σήμερα, με τις πολύπτυχες διαστάσεις του ρόλου του, πέρα από προσόντα που του προσδίδουν συγκριτικό πλεονέκτημα στην εποχή του διαδικτύου και της ενδεδειγμένης πληροφόρησης, δεν θα πρέπει να υστερεί και σε γνώσεις, που μέχρι ένα σημείο, θεωρείται αυτονόητο, ότι θα πρέπει να κατέχει γύρω από το βιβλίο, όπως για παράδειγμα, βασικά έστω, χαρακτηριστικά της βιβλιοδεσίας και να μη θεωρείται ότι αυτό εναπόκειται αποκλειστικά στη σφαίρα αρμοδιοτήτων των βιβλιοθηκονόμων που απασχολούνται εξειδικευμένα σε βιβλιοθήκες παλαιού και σπάνιου υλικού. Σήμερα, αναφερόμενοι στην ελληνική πραγματικότητα, είναι δεδομένο ότι επικρατεί:

- ανεπαρκής πληροφόρηση των βιβλιοθηκονόμων σχετικά με την τεχνική και τη λειτουργικότητα της βιβλιοδεσίας.
- παραγνώριση της συμβολής της βιβλιοδετικής τέχνης στην ορθή λειτουργία των βιβλιοθηκών από το κράτος.

- έλλειψη αναγνωρισμένης σχολής βιβλιοδεσίας, σε επίπεδο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (όπως συνέβη με τη Βιβλιοθηκονομία), για την ορθή κατάρτιση των Ελλήνων βιβλιοδετών.

Η βιβλιοδεσία, εκπληρώνει στο ακέραιο τον προορισμό της, όταν λαμβάνει υπόψη και μεριμνά για την ορθή αντιμετώπιση των εξής παραγόντων:

- Τη φυσική κατάσταση του βιβλίου, που θα υπαγορεύσει και την ανάγκη εκ νέου επαναβιβλιοδέτησης ή απλώς επιδιορθωτικών εργασιών στο πλαίσιο της συντήρησης.
- Τη σπανιότητα και πολυτιμότητα του βιβλίου, που θα αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα για το είδος της βιβλιοδεσίας που θα επιλεγεί, με στόχο την ισόρροπη σχέση μεταξύ αξίας, μορφής και περιεχομένου, όπου το ένα θα αναδεικνύει το άλλο.
- Ο πραγματικός χρόνος έκδοσης του προς βιβλιοδέτηση βιβλίου είναι, επίσης, πολύ σημαντικός, γιατί θα καθορίσει και το βιβλιοδετικό στυλ που θα εφαρμοστεί, ενταγμένο στο χρονικό πλαίσιο της βιβλιοπαραγωγής.
- Τέλος, το μέγεθος, το βάρος και η χρήση του βιβλίου, αποτελούν για τη βιβλιοδετική παρέμβαση, παράγοντες ιδιαίτερης σημασίας, αφού θα καθορίσουν την τεχνοτροπία και τα υλικά που θα χρησιμοποιηθούν για να εξυπηρετηθούν συγκεκριμένες ανάγκες.

Επιβάλλεται, λοιπόν, η ίδρυση σχολής⁹³ στην οποία θα διδάσκεται η σύγχρονη τέχνη της βιβλιοδεσίας, καθώς η έλλειψή της, εκτός του γεγονότος ότι

---

⁹³Αναφερόμενοι στην ιστορία της διδασκαλίας της βιβλιοδετικής τέχνης στην ελληνική πραγματικότητα (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους – τόμος ΙΓ), από πλευράς κρατικής μέριμνας, ένα από τα πρώτα πράγματα που έκανε ο Καποδίστριας ήταν η ίδρυση ορφανοτροφείου στην Αίγινα. Το 1829, ορίζει Έφορο του Ορφανοτροφείου τον Ανδρέα Μουστοξύδη και με κανονισμό προέβλεπε τη

φανερώνει πόσο μικρή σημασία δίνουμε εν γένει στα βιβλία, θέτει επιπλέον σε μεγάλο κίνδυνο όλους τους βιβλιοδετημένους και μη θησαυρούς των ελληνικών βιβλιοθηκών.

δημιουργία εργαστηρίων για την εκμάθηση τέχνης στους τροφίμους. Μεταξύ των εργαστηρίων ήταν: τορνευτικής, πλεκτικής, ξυλουργικής, σκυτοτομικής, ραπτικής, τυπογραφίας, αλλά και βιβλιοδετικών. Ο Μουστοξύδης, με μακροσκελή αναφορά του ζητά από την Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Παιδείας τον Βιβλιοδέτη Νικόλαο Πατεράκη, που είχε σπουδάσει τη βιβλιοδεσία στη Βενετία για τις ανάγκες του εργαστηρίου Βιβλιοδεσίας. Μάλιστα, ο πρέσβης της Γαλλίας, Βαρόνος Ρουάν, έδωσε χορηγία σε ορφανά παιδιά χρηματικό ποσό και μεταξύ αυτών ήταν και 4 βιβλιοδέτες. Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια το ορφανοτροφείο και το εργαστήριο της Βιβλιοδεσίας φυτοζωούσαν και αντιμετώπιζαν τεράστια προβλήματα οικονομικά αλλά και ενδιαφέροντος από την πολιτεία. Το 1832 ο υπεύθυνος για τη λειτουργία του, Ανδρέας Μουστοξύδης, υπέβαλε την παραίτησή του και έφυγε στην Κέρκυρα. Ο Γρ. Κωνσταντάς έκανε καταγραφή των εργαλείων του βιβλιοδετείου και έτσι έχουμε πληροφορίες για τον εξοπλισμό του.

Αυτή ήταν και η μοναδική οργανωμένη εκπαιδευτική μέριμνα περί της βιβλιοδετικής τέχνης, από το επίσημο ελληνικό κράτος. Ευελπιστούμε σε μια διαφορετική συνέχεια.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ακολουθούν εικόνες με χαρακτηριστικά δείγματα βιβλιοδεσιών⁹⁴:

- 1) πολύτιμη βυζαντινή στάχωση του 10ου αι, προέρχεται από το θησαυρό του Αγίου Μάρκου και βρίσκεται στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας. Η βιβλιοδεσία φυλάσσεται σήμερα σαν κειμήλιο ξεχωριστά από το κείμενο. Πέντε συνολικά βυζαντινές σταχώσεις στην ίδια βιβλιοθήκη (11ου – 15ου αι.) διακοσμούνται με σμάλτα, μαργαριτάρια και πολύτιμους ή ημιπολύτιμους λίθους.

---

⁹⁴Οι φωτογραφίες προέρχονται από το περιοδικό της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ – *Επτά Ημέρες* – στο αφιέρωμα *Περί Βιβλιοδεσίας*: Λιόντης, Κ. (Φεβρουάριος 1998). *Περί Βιβλιοδεσίας. Επτά Ημέρες - ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. 23:2-32.*

2) Βατικανή Βιβλιοθήκη. Βιβλιοδεσία από το κρητικό εργαστήριο του Μιχαήλ Αποστόλη(1490). Διακρίνεται η χαρακτηριστική τριγωνική σφραγίδα με το δράκοντα. Ο κώδικας περιέχει λόγους του Δημοσθένη και του Αισχίνη.

- 3) Βυζαντινή βιβλιοδεσία με κεντημένο το μονόγραμμα των Παλαιολόγων. Ο κώδικας φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη της Κρυπτοφέρνης στη Ρώμη και προσφέρθηκε από τον αυτοκράτορα Ιωάννη VII, στον Βησσαρίωνα κατά τη διάρκεια της Συνόδου στη Φερράρα – Φλωρεντία(1438-1439).

- 4) Βιβλιοδεσία Ευαγγελίου του 12ου αι. με βελούδινο πορφυρό κάλυμμα και ένθετα μεταλλικά πλακίδια με ανάγλυφες παραστάσεις (Μονή Ζερμπίτσης Λακωνίας).

- 5) Μονή Ιβήρων 14ος αι. : Νόμος Ματθαίου Βλαστάρεως. Διακρίνεται ο τίτλος χειρογράφου στο ξάκρισμα των φύλλων.

- 6) Επίχρυσα αργυρά βυζαντινά ελάσματα 11ου – 13ου αι. ενσωματωμένα έπειτα από εργασίες συντήρησης σε νέα βιβλιοδεσία δυτικού τύπου με εξογκώματα 18ου αι. και χρυσοτυπία. Ασυμβίβαστη η συνύπαρξη διαφορετικών στυλ βιβλιοδεσίας.

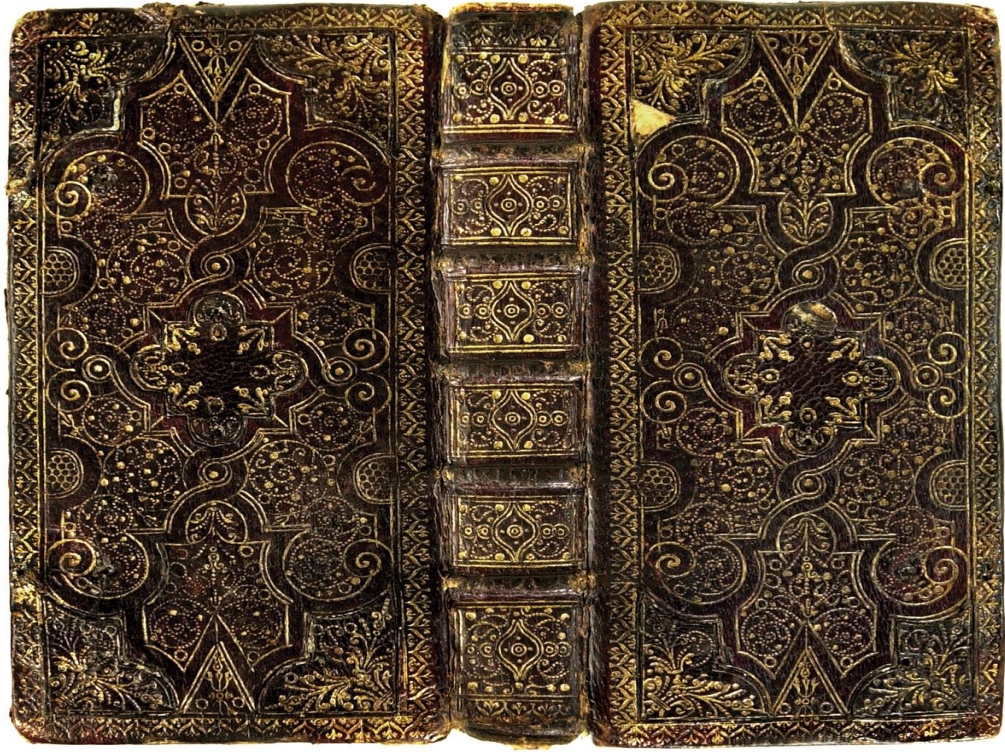
- 7) Αντικατάσταση φθαρμένης δερμάτινης βυζαντινής βιβλιοδεσίας με νέα.
Διατηρήθηκαν όλα τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά της εποχής.

- 8) Μουσείο Μπενάκη: Κάλυμμα Ευαγγελίου από ασήμι με επιχρυσώσεις, κατασκευασμένο στη Σμύρνη το 1816 κατά παραγγελία του Μητροπολίτη Αδριανουπόλεως Δωρόθεου Πρώτου.

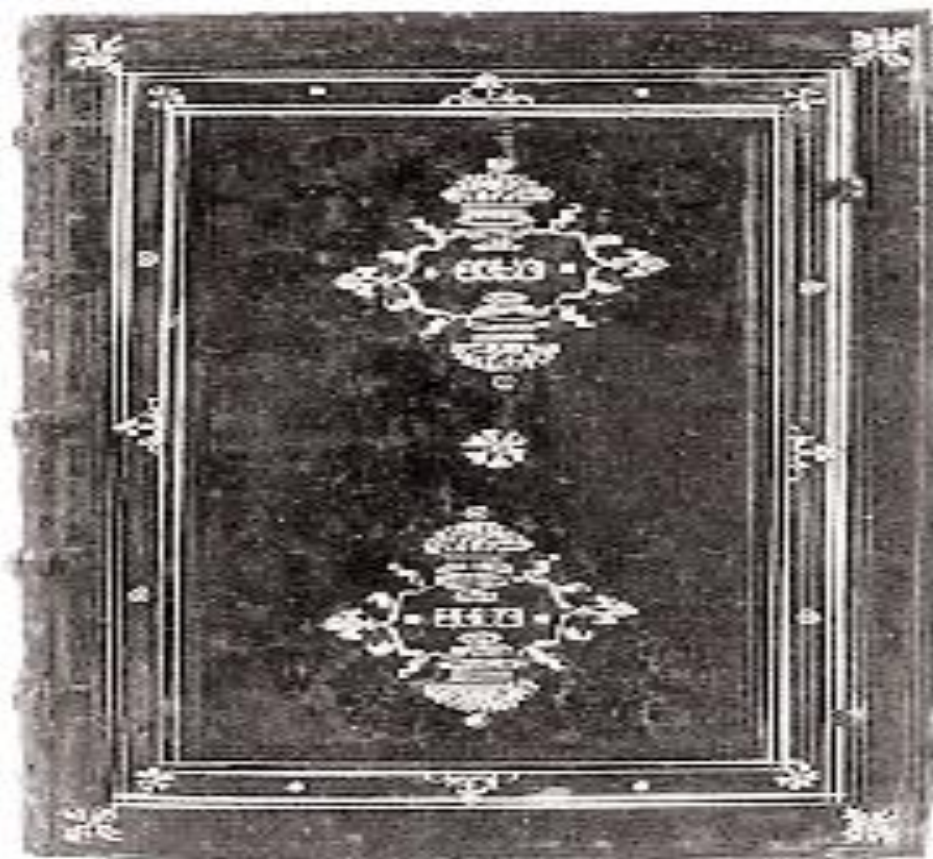

- 9) Το περίτεχνο στυλ “a lafanfare” του 16 ου αι. με τις φυλλωσιές και τις περικοκλάδες σε όλη την επιφάνεια από το οποίο έχουν διασωθεί πολλά δείγματα

10) Βιβλιοδεσία του 1640, δείγμα της διακόσμησης “a laDuseuil”, μία από τις πιολιτές όλων των εποχών.

11) Βιβλιοδεσία του 1742, μία από τις περίφημες «δαντέλες» σε κόκκινο δέρμα

12) Η οικογένεια LeMonnier μέσα στο 18ο αι. ξεπερνά τα όρια της μέχρι τότε διακόσμησης, απελευθερώνοντας το σχέδιο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αποστολίδης, Η. (Επιμελητής) (1934). Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια. Αθήνα: Ανώνυμος Εταιρεία Εκδόσεων & Γραφικών Τεχνών , Αθήνα: Πυρσός.
- Γανιάρης, Α. (1983). Βιβλιοδεσία : τέχνη και τεχνική. Αθήνα: ΕΟΜΜΕΧ.
- Γανιάρη, Φ.(2001). «Η βιβλιοδεσία στη Δυτική Ευρώπη», στο Επτά ημέρες Καθημερινή, τ. ΛΗ΄.
- Γανιάρη, Φ. (1987). Η τεχνική της βιβλιοδεσίας τέχνης. Αθήνα: ΕΟΜΜΕΧ.
- Γούτας, Δ. (2001). Η αρχαία ελληνική σκέψη στον Αραβικό πολιτισμό. Αθήνα: Περίπλους.
- Δρούλια, Λ. κ.α. (1986). Το Ελληνικό βιβλίο 1476-1830, Αθήνα: Εθνική τράπεζα της Ελλάδος.
- Ηλιού, Φ. (2005). *Το ελληνικό βιβλίο στην Τουρκοκρατία. ΙΙ, στο Ιστορίες του Ελληνικού Βιβλίου*. Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Θεοδώρου, Θ. (1999). Η ορολογία της ιστορίας της βιβλιοδεσίας. Βιβλιοαμφιάστης. 1.
- Κωνσταντίνου, Ι. (1988). Το χειρόγραφο, το βιβλίο, τα ιστορικά αρχεία, τεχνολογία υλικών, πρόληψη φθορών, συντήρηση. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ..
- Μπάνου, Χ. (2008). Η βιβλιοδεσία ως μέσο προώθησης του ελληνικού έντυπου βιβλίου στην Ιταλία, 15ος - 16ος αιώνας. Βιβλιοαμφιάστης. 3.
- Μπουδαλής, Γ. (2004). Οι Ισλαμικές βιβλιοδεσίες και η επίδρασή τους στις ελληνικές μεταβυζαντινές σταχώσεις. Βιβλιοαμφιάστης. 2.
- Πελτικόγλου, Β. κ.α. (2000). Διατήρηση και συντήρηση των βιβλιακών και αρχειακών συλλογών (οδηγός για βιβλιοθηκονόμους και αρχειονόμους), Ναύπακτος: Παπαχαλαράμπειος Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου.
- Στάικος, Κ. (1999). Για μια Ελληνική Κλασική Βιβλιοδεσία κατά την Αναγέννηση. Βιβλιοαμφιάστης. 1.
- Στασινού, Α. (2004). Εύκαμπτη Χάρτινη Βιβλιοδεσία. Βιβλιοαμφιάστης. 2.
- Ταφακέα, Χ. - Καρδούτσος, Δ. - Ροδόπουλος (2001). Το τεχνικό μέρος του βιβλίου. Επτά Ημέρες Καθημερινή.τ. ΛΗ΄.
- Τσελίκας, Α.(2001). «Βιβλιοδετική διακοσμητική», στο Επτά ημέρες Καθημερινή, τ.ΛΗ΄.
- Χούλης, Κ. (2001). «Η βιβλιοδεσία στη Βυζαντινή και Μεσοβυζαντινή περίοδο», στο Επτά ημέρες Καθημερινή.τ. ΛΗ΄.
- Χούλης, Κ. (1999). Η Βυζαντινή Βιβλιοδεσία, Ιστορία Τέχνη και Τεχνική. Βιβλιοαμφιάστης. 1.
- Bringham, R. (2001). Στοιχεία της τυπογραφικής τέχνης, Μτφρ. Ματθιόπουλος Γ., Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

- Hunger, H.(1995). Ο κόσμος του βυζαντινού βιβλίου, Μτφρ. Βασίλαρος Γ., Αθήνα: Καρδαμίτσα.

ΕΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Bosch G., Carswell J., Petherbridge G., (1981). Islamic Bindings & Bookmaking, U.S.A: The University of Chicago.
- Cronyn, J. M. (1990). The elements of Archaeological Conservation. Tj Press Padstow.
- Diehl, E. (1946). Bookbinding: Its Background and Technique. New York: Dover Publications, INC.
- Doizy, M. A. – Fulacher(1997) P. Papiers et Moulins, des origines a nosjours, Παρίσι, Art &Metiers du Livre Editions.
- Foot, M. (1993). Studies in the History of bookbinding. Aldershot: Scolar Press.
- Pollard and Potter’s (1984). Early Bookbinding. Manuals: Oxford.
- Roberts, M. & Etherington, D. (1982). *Bookbinding and the Conservation of Books: A Dictionary of Descriptive Terminology*. Washington: LIBRARYOFCONGRESS, το οποίο διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή στο: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED232698.pdf>

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ

- Understanding and caring for bookbindings - The British Library. Διαθέσιμο σε: https://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/booklets/caring_for_bookbindings.pdf (Ανακτήθηκε 10 Αυγούστου, 2017).
- Wikipedia, the free encyclopedia. Διαθέσιμοσε: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bookbinding> (Ανακτήθηκε 11 Απριλίου, 2017).
- Bookbinding: A Complete History. Διαθέσιμο σε: <http://www.jasper52.com/blog/bookbinding-a-complete-history/> (Ανακτήθηκε 20 Απριλίου, 2017).
- Ιστορία της Βιβλιοδεσίας. Διαθέσιμο σε: <http://www.kokkinoual.gr/index.php/vivliodesia/istoria-vivliodesias> (Ανακτήθηκε 20 Απριλίου, 2017).
- Βιβλίο και βιβλιοδεσία: Υλικά και τεχνικές - Μελάνια και χρωστικές. Διαθέσιμο σε: https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/65/1/02_chapter_02.pdf (Ανακτήθηκε 20 Απριλίου, 2017).

- Ας Μιλήσουμε για Βιβλία τα Οποία Είναι Δεμένα με Ανθρώπινο Δέρμα. Διαθέσιμο σε: <https://www.vice.com/gr/article/kbqejv/> (Ανακτήθηκε 5 Σεπτεμβρίου, 2017).
- Πρώτη Πανελλήνια Έκθεση Βιβλιοδεσίας Καλαμάτας. Διαθέσιμο σε: <http://prenk.blogspot.gr/> (Ανακτήθηκε 18 Σεπτεμβρίου, 2017).
- Εργαλείαβιβλιοδεσίας | Dimitri's Bookbinding corner. Διαθέσιμο σε: koutsipetsidis.wordpress.com/tag/βιβλιοδεσία/ (Ανακτήθηκε 6 Αυγούστου, 2017).